
૧૨-૩/૧૦ ૨૩૦૮

વિલાસ-વિજય.

(એક રસિક નવલકથા.)

લેખક અને પ્રકાશક,
વિકુલરાય નાનાલાલ પંડ્યા.

માણસ. (ચંદીકાંડ)

મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮-૮૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વિદ્યાસાવિત્ર્ય

વિષય ટ. : ૨

વિલાસ-વિજય

(એક રસિક નવલકથા.)

લેખક અને પ્રકાશક,

વિઠ્ઠલરાય નાનાલાલ પંડ્યા.

માણસા. (મહીકાંઠા.)

સંવત ૧૯૮૨.

ઈ. સ. ૧૯૨૬.

પ્રથમ આવૃત્તિ.

પ્રત ૧૫૦૦.

મુદ્રક શ્રી. ૧-૬-૬.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

(અથ સ્વામીત્વના સર્વ અધિકાર લેખકને સ્વાધીન છે.)

૧૨૯૯૫

અમદાવાદમાં—કાલુપુર કપાસીઆ બજારમાં “ રોયલ ”
પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પટેલ રાયચંદ હીરાચંદે છાપ્યું.

(અર્પણ-પત્રિકા.)

x

x

x

“ જેના હાસ્યયુક્ત વદનના આર્ધાસનથી અમેક મનુષ્યોની મર્મભેદી મૂઝવણો નાબુદ થતી હતી, જેની સન્મુખ દ્વેયનાં મધુર મનોરાજ્યો નિવેદન કરીને સંખ્યાબંધ વ્યક્તિઓ નવચેતન પ્રાપ્ત કરી શકી હતી, જેના સમાગમમાં રહેવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યને સ્વર્ધર્મની સતત પ્રેરણા પ્રાપ્ત થતી હતી, અને જેની સમાજ-સેવા, સાહિત્ય-રસિકતા, તથા દ્વેયની પવિત્રતા આદર્શરૂપ હતી. તે દિવ્યદ્રામ નિવાસી સન્મિત્ર મણિલાલ કેવલદાસ પટેલના અમર આત્માને મહારા અંતરની સ્નેહાંજલીરૂપે આ પુસ્તક સમર્પણ કરું છું ”

x

x

x

વિઠ્ઠલરાય નાનાલાલ પંડ્યા.

માણસા.

(લેખકના બે-બોલ.)

પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ધાત, આમુખ, અને ભૂમિકા વિગેરે શબ્દોનો એકજ ભાવાર્થ થતો હોવાથી અને આ પુસ્તકનો ઉપોદ્ધાત જૂદો લખાએલો હોવાથી મહેં ફક્ત પ્રસ્તાવનારૂપે બે-બોલ લખ્યા છે.

આ એક કલ્પિત નવલકથા ટ્રાઇ તેમા માનવહૃદય અને રાજ-દારી પ્રકરણોનું અનેકવિધ માર્ગદર્શક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સ્વદેશ-વાત્સલ્ય એ મનુષ્ય પ્રકૃતિનો એક અત્યુત્તમ સદ્ગુણ છે, સાચાં પ્રેમીપાત્રો સ્વર્ગીયસ્નેહની ભાવનાભૂમિમાં ભ્રમણ કરીને અનેક પ્રકારના સંકટો સહન કરે છે, ઇર્ષા-લોભ-અને મોહાધતાના પરિણામે આખરે દુઃખદ્ધ ઘટનાઓ ઉપસ્થિત થાય છે. આવી વિવિધ બાબતોનો પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ચિતાર આપ્યો છે. સ્નેહધર્મની મીમાંસા, રાજભક્તિ, મિત્રતાની મહત્તા, સામાજિક સેવાના સન્માર્ગો, અને મનુષ્ય પ્રકૃતિની સમાલોચના કરનારાં પ્રકરણો વાંચવાથી પ્રત્યેક વાચક પોતાના હૃદયમાં અવનવા ભાવો પ્રકટાવશે, એવી હું આશા રાખુ છું.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાંની મુખ્ય વસ્તુ સકલના ભ્રમર નામક હિન્દી બુકમાથી લેવામાં આવેલી છે, તથા કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોના કાવ્યો અને રહસ્યાત્મક વાક્યોનો પણ પ્રસંગાનુકુળ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી એ દરેક મહાશયોનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

“ વિશ્વજ્યોતિ ” અને “ મહિલાભૂપણ ” માસિક પત્રોના તત્ત્વી અને મહારા પરમસ્નેહી તથા મુરખી શ્રી પ્રભુશંકર નરભેરામ .

આસને આ પુસ્તકનો ઉપોદ્યાત સખી આપવાની મહે કરેલી પ્રાર્થનાનો મદર્ષ સ્વિકાર થવાથી હું તહેમનો સન્નતો આભારી થયો છું તથા મહારા પરમ શુભેચ્છક શ્રીયુત મુરખ્ખી શ્રી કેવળદાસ જોડાભાઈ પટેલ તરફથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં મહત્તે આર્થિક મદદ આપવાની ઉદારતા દર્શાવવામાં આવેલી હોવાથી તહેમનો પણ આભાર માનવાની તક વિસ્મૃત કરતો નથી.

કેટલીક અનીચાર્ય અગવડોના કારણથી આ પુસ્તકના પ્રુદ્ધ સપૂર્ણ રીતે સુધારી શકાયા નથી. અને નવલકથા લખવાનો આ મહારો પ્રથમજ પ્રયાસ હોવાથી કેટલીક ભૂલો થઈ હશે, તેથી તે શબ્દ દોષો સુધારીને વાંચવાની તથા આ પુસ્તકમાંથી યોગ્ય સાર સ્વીકારીને થએલી ભૂલો દરગુજર કરવાની પ્રત્યેક વાંચક બન્ધુને સવિનય અભ્યર્થના કરું છું.

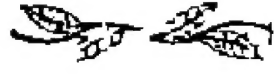
વંશાખ-અમાવાસ્યા

વિક્રમાર્ક—૧૯૮૨.

વિકુલરાય નાનાલાલ પંડ્યા.

માણસા: (મહીકાંડા)

(ઉપોદ્ધાત.)

ગુજરાતી નવલકથાના સાહિત્યમા આજે વિલાસ વિગ્ન્ય નામઃ નવલકથાનો ઉમેરો થાય છે નવલકથાના શોખીન નરનારીઓને તે હર્ષનો વિષય છે. પુસ્તકના કર્તા રા. રા. વિઠ્ઠલરાય નાનાલાલ પડ્યાનો આ પ્રથમ પ્રયાસ હોય ઉત્તેજનને પાત્ર છે

ઉત્તેજનને પાત્ર ક્યું સાહિત્ય હોય શકે ? જે સાહિત્યના વાંચન અને મનનથી મનમાં મહજ પણ નવીન સદ્ભાવ ન ઉઠે તે શુ સાહિત્ય છે ? જે સાહિત્યનો અભ્યાસ મનુષ્યને ઉન્નતગામી ન કરે, ધર્મ અને નીતિનો ઉચ્ચ ભાવનાઓ ન પ્રેરે તે શુ સાહિત્ય છે ? જે સાહિત્યથી આત્માની ઓળખાણ ન થાય મન જ્યાંનુ ત્યાંજ પડ્યું રહે, અને સુખની ભુગુપ્સા ન ઉદ્ભવે તે વસ્તુતઃ સાહિત્યજ નથી. પરંતુ આજકાલના લેખકોને પોતાની લેખિનીનુ કિંત કરાવવાનુ સાધનમાત્ર છે.

વર્તમાન સમય પ્રગતિનો છે. દુનિયા ભરમા પ્રગતિના આંદોલનો ધુમી રહ્યા છે. અને તેના પ્રતાપને લીધે આજે સાહિત્યની દુનિયામા પણ વધારો થતો રહ્યો છે. દિવસ ઉગે છે અને એ પાંચ પુસ્તકો નવાં નીકળ્યાના સમાચાર આપણે વર્તમાનપત્રોમા વાંચીએ છીએ. અને તે ઉપરથી તો એમજ લાગે છે કે આપણુ સાહિત્યક્ષેત્ર દિવસે દિવસે વધારે વિશાળ બનતું જાય છે

સાહિત્યક્ષેત્ર વિશાળ બનવાની સાથે તેની સગીનતા થતી તો નથી રહેતી એ સાહિત્યના પ્રચારકોને ખાસ જોવા તથા વિચારવાનુ

તેનું છે નદીના અનેક ફાંટા પાડવાથી તેનું જળ જેમ છીન્નભિન્ન
 વિખરાઈ જાય અને પછી તે જળમા પૂર્વવત જોર નથી રહેતું તેવી
 સ્થિતિ આપણા સાહિત્યની તો નથી થતી તે એ પણ ખાસ થવાની
 જરૂર છે અને તેથી વિચારવાન સાહિત્ય પ્રચારકો તો પુસ્તકની
 વૃદ્ધિ નહિ પણ તેની સગીનતાથી આનંદ પામે છે એકઠા થએલા
 સૌ વેદાના ટોળાને એકજ શિલ્પ ગર્જના કરી હાવી શકે છે તેમ
 નિર્માત્ર્ય જેવા સૌ પુસ્તકોની બરોબર કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવનાર એકજ
 પુસ્તક આવી શકી તેનાથી પણ ચઢી જાય છે

અને સાહિત્યના લેખકોએ પણ આ બાબત ખાસ વિચારવાની
 છે. કોઈ પણ દેશની પ્રગતિનો આધાર તેના વિશિષ્ટ સાહિત્ય ઉપર
 છે એનાથીજ તેની સંસ્કૃતિ માપી શકાય છે. પૂર્વના યોગ સૂત્ર બ્રહ્મ
 સૂત્ર વેદ પુરાણ ઇત્યાદિની રચના જોઈનેજ આજે સર્વ દેશના મનુષ્યો
 હિંદુસ્તાનની આધ્યાત્મિક સપત્તિની આજે મુક્ત કંડે પ્રશંસા કરે છે

ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે બાપ કરતાં બેટાએ સવાયા થવું
 જોઈએ. અને તે પણ ન બને તો બાપની આબરૂ જળવાઈ રહે. તેમ.
 જાખ્ય ન આવે એટલું તો જરૂર સપુત પુત્ર કંઈ જોઈએ આ
 કહેવત આપણા સાહિત્યક્ષેત્રમાં પણ સપૂર્ણ રીતે લાગુ પાડવાની
 જરૂર છે પૂર્વના જેવું થોડામાં ઘણા અર્થને સૂચવનાર મૂત્રો જેવું
 સાહિત્ય તો આપણાથી પ્રકટ ન થાય તોયે એ પ્રકટ થઈ ગયેલા
 સાહિત્યને આપણે હાલ ગાંધીને લાં પડીકા બાંધવા જેવું નિર્માત્ર્ય
 અને હવક સાહિત્ય પ્રકટ કરી પેલા મૂળ ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્યને ઝાલજ પણ
 ઝાંખ લાગે એવું તો કરવું નજ જોઈએ. પૂર્વજાળના વ્યાસ કે જૈમીની
 જેવા ઋષિવરોના હાથમાં હાલમાં પ્રકટ થતા કેટલાક પ્રેમલા પ્રેમ-

હીઓના બીભત્સ રસનું પુસ્તક આવે તો તે પોતાની ભવિષ્યકાલિન પ્રજા માટે શું કહેશે. માત્ર સાહિત્યની આટલીબધી અધમ સ્થિતિ જોઈ તેઓ તેની દયાજ ખાશે

અમારૂં આ કહેવું દિટ્કૃષ્ટ સાહિત્યને માટે નથી તે તો સદા આદરને પાત્રજ છે. પરંતુ આજકાલ ઉભરાઈ જતા અને સમાજની કનિષ્ઠ ભાવનાઓને દોષ તા નિટ્કૃષ્ટ સાહિત્ય સંબંધીજ છે. સાહિત્યને વાચવાથી મન ઉન્નત ગામીને બદલે વિપથ ગામી બને, તેને સાહિત્ય કહીને કેમ શકાય ?

અને આ પ્રસ્તાવના લખતા અમને હર્ષ થાય છે કે વિલાસ વિજયની ગણના અમારી દ્રષ્ટિએ કર્તવ્યગામી સાહિત્યમાજ આવે છે. વિલાસ વિજયમાં શું છે અને શું નથી તે સક્ષિપ્તમાં જણાવી વાચકોની ઉત્સુક વૃત્તિને શાત કરી નાંખવાનો અમારો વિચાર નથી પણ સાથે એટલું તો કહેવુંજ પડશે કે વૈદ્ય જેમ સાકરના પડમાં વેરિઠત કરી કડવી ગોળા દ્વારા વ્યાધિને હરે છે. તેમ રા. રાયજીએ આ નવલકથા દ્વારા તેમા ધર્મ, નીતિ, ઉપદેશ, આદિ આદરણીય ગુણોને ગુથવામાં પ્રયાસ ઉત્તમ રીતે કર્યો છે.

અને તેને સારાસારને પારખવાવાળા ગુજરાતી સમાજ યોગ્ય ટેકા આપશેજ એવી શુભ ભાવના પૂર્વક ઓ શાંતિ:

સંવત ૧૯૮૨ વૈસાખ વદ ૫
મગળ.
તા ૧-૬-૧૯૨૬.

પ્રભુશંકર નરસેરામ વ્યાસ.
તંત્રી-વિશ્વજ્યોતિ, મહિલાભૂષણ.
અડાજણ (સુરત)

સ્વર્ગસ્થ શ્રી મહિલાલ દેવદાસ પટેલ
(ગા. સેક્રેટરી ગેરાસમાજ માણસા)

જન્મ સંવત્ર ૧૯૫૦

મૃત્યુ સંવત્ર ૧૯૮૧

“ સ્વર્ગસ્થ મણિલાલ કેવળદાસ પટેલનું સંક્ષિપ્ત જીવન-વૃત્તાન્ત. ”

—૧૧—

“ હાતનો જમાનો ઉદાર મનના, દૃઢ નિશ્ચયવાળા, સાચી આ-
ત્મશ્રદ્ધાવાળા, અને ઉમંગથી ડાર્ય કરનારા નર માગે છે કે જેઓનું
મનુષ્યત્વ પદ્ધિના લોભથી નાશ પામે નહિ, જેઓ અમલની કાલ-
ચાથી ગુનામ જતે નહિ, જેઓ સ્વતંત્ર મન અને ઈચ્છા ધરાવે છે,
જેઓને આગર છે, અને જેઓ કદિ અસત્ય આચરતા નથી. ” એ-
લીવર વેન્ડન હોમ્સ નામના એક પાશ્ચાત્ય દેશના વિદ્વાન ગાન્ધુના
ઉપરોક્ત સરખોધક વાક્યની નોંધ સાથે મદારા મિત્ર સ્વૈ. મણિ-
લાલનું જીવનચરિત્ર લખવાની મહેનત દુનિયા દરજ પડી છે.

મહુમ મી. મણિલાલનો જન્મ સંવત ૧૮૫૦ ના વૈશાખ વદી
૮ ના દિવસે અમદાવાદની પટણી લેહિયા પાટીદાર જાતિમાં થયો હતો.
તહેમના પિતાશ્રી કેવલદાસ જેઠાભાઈ પટેલ માણસા અંગ્રેજી સ્કુલમાં
હેડમાસ્તર તરીકે નોકરી કરતા હોવાથી તહેમણે મી. મણિલાલને
ગુજરાતી છ ધોરણ અને અંગ્રેજી ભાષાનો મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ
કરાવ્યો હતો. વળી તહેમણે રણજોડલાલ છોટાલાલ ટેકનીકલ સ્કુલની
કોટન સ્પીનીંગની ટેકનોલોજીકલની પરીક્ષા ઉચ્ચ નંબરે પસાર કરી
હતી. જ્યારે વિદ્યાભ્યાસ પુરો થયો ત્યારે મી. મણિલાલે
માણસામાં “ માસ્તર એન્ડ સન્સ ડીરપેન્સરી ” ની સ્થાપના કરી,
અને સ્પેશીઆલીસ્ટ તરીકે મશહુર થવા લાગ્યા. પોતાનો ખા-
નગી ધંધો કરતા જે અલ્પ સમય મળતો હતો, તેનો સાહિત્યના
અધ્યયનમાં સદુપયોગ કરવા લાગ્યા. અને તે વિદ્યાનુરાગના પરિણામે
મી. મણિલાલના જીવનમાં આશ્ચર્યકારક યોગ્યતા વ્યાપ્ત થઈ હતી.

વ્યવસ્થીત રીતે કામ કરનારી સામાજિક સંસ્થાઓ ધર્મતત્ત્વને માટે આધુનિક સમયમા ખાસ ઉપયોગી છે. અને એવી સંસ્થાઓ-દ્વારા અપૂર્વ સમાજ સેવા થઈ શકે છે આવી ઉચ્ચતમ ભાવના મીઠા મણિલાલના હૃદયમાં જન્મત થઈ. અને એ સદ્વિચારના પરિણામે તેમણે પોતાના કેટલાક મિત્રોની મદદ લઈને મત ૧૯૭૫ ના આવજી વહી ૯ ના દિવસે માણસામા “શ્રી સેવા સમાજ” એ નામની એક સાર્વજનિક સંસ્થાની સ્થાપના કરી અને આ સંસ્થા-દ્વારા વિવિધ પ્રકારનાં લોકોપયોગી કાર્યો કરવાની નિયત પદ્ધતિસર વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. “શ્રી સેવા સમાજ” નો મુખ્ય હેતુ સેવાનો, સંસ્કૃતિઓનું સંયોજન કરવાનો, અને વ્યક્તિત્વ સાચવવાનો હોવાથી આ સંસ્થાના અંગે એક પુસ્તકાલયની યોજના કરી છે. અને હાલમાં શ્રી સેવા સમાજ પુસ્તકાલયમા લગભગ એ હજાર સુધીની સંખ્યામાં ઉત્તમ પ્રકારના પુસ્તકો રાખવામાં આવ્યાં છે તથા એ દૈનિક, દસ અઠવાડીક, અને બાર માસીકપત્રો મગાવીને તેના વાંચનનો પ્રત્યેક મનુષ્યને મફત લાભ આપવામાં આવે છે. રેલ, આગ, અને અકસ્માતના પ્રસંગોએ નિરાધાર માણસોને માણસા સ્વયંસેવક મંડળીદ્વારા તન, મન, અને ધનથી સતોષકારક મદદ આપવામાં આવે છે, બહારગામ અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ આપીને પ્રોત્સાહન આપવાની પણ વ્યવસ્થા કરેલી છે. અને શ્રી માણસા સેવા સમાજદ્વારા અપૂર્વ રીતે સામાજિક સેવાઓ કરવામાં આવે છે.

સને ૧૯૨૧ માં એક પછી એક જનતા જતાવૈથી માણસા તાલુકાનું પ્રબળીય બોમ નિરાશાનાં શ્યામ વાદળથી છવાઈ ગયું

હતુ અને લોકોના વ્યક્તિગત હક્કો રાજસભા તરફથી છીનવી લેવામાં આવતા હતા. આવા અસાધારણ પ્રસંગે તા. ૧૬-૨૦ અને ૨૧ માર્ચ, સને ૧૯૨૧ ના દિવસોએ શ્રીયુત્ મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતાના પ્રમુખપણા નીચે “ માણસા તાલુકા પ્રજાસૈન્ય પરિષદ ” ભરવામાં આવી હતી આ સમયે મી. મણિલાલે સ્વયંસેવક મડળના અધ્યક્ષ તરીકે પોતાની અનુકરણીય ફરજ બજાવી હતી. તથા તા. ૨૫-૨૬ અને ૨૭ એપ્રિલ, સને ૧૯૨૧ ના દિવસોએ રાજકોટ મુકામે નામદાર વિદ્યુત્તભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલના પ્રમુખપણા નીચે “ પહેલી કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદ ” ભરવામાં આવી હતી, ત્યારે પણ મી. મણિલાલે પોતાના સ્વયંસેવક થએલા મિ. ગાંધે રાજકોટ જઈને ઉત્તમ પ્રકારની સેવા કરીને પરિષદમાં આવેલા તમામ ગૃહસ્થોનો ધન્યવાદ મેળવ્યો હતો.

માણસામાં સેવા સમાજની સ્થાપના થયા પછી જેટલાક અવનવા બનાવો બનવાની શરૂઆત થઈ. સદરહુ સરથાના નિયમોની અદર રાજદ્રોહથી અલગ રહેવાના સુચવાએલા એક નિયમને રાજપ્રકરણી બાબતોથી અલગ રહેવાના રૂપમાં ફેરવવાનો એક મુખ્ય રાજ્યાધિકારી તરફથી હાસ્યજનક ઉપદેશ (!) કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ આવી અનુચિત સલાહનો સેવા સમાજના સચાલકોએ સવિનય અનાદર કરવાથી તેના પરિણામે નિર્મળ વૃત્તિથી પ્રજાસેવા કરનારાઓને રાજદ્રોહી ગણવામાં આવ્યા. અને એક પણ કારણ દર્શાવ્યા વિના તા. ૨૦ માર્ચે મે, સને ૧૯૨૨ ના દિવસે માણસાના મુખ્ય રાજ્યાધિકારીના હુકમથી મી. મણિલાલ અને હેમના પિતાને હાપાર કરવામાં આવ્યા હતા આ હુકમને મી.

મણિલાલના અવસાન પછી નામદાર ગઝેટશ્રીએ રદ બાતલ કરીને પોતાના હૃદયની નિર્બળ મનોદશા પ્રદર્શિત કરી છે

॥ મનસ્વી કાર્યાર્થી ન ગણયતિ દુઃખં ન ચ સુખમ્ ॥

આ વાક્યનું સર્વાંશે રહસ્ય મમજનારાઓને અનેક પ્રકારનાં અનુભવો થાય છે. મી. મણિલાલને પણ હૃદયાર થવાના ગભીર પ્રસંગ પછી તુરત ક્ષયનો ભય કરે વ્યાધિ લાગુ પડ્યો. અને તહેમની અનેક પ્રકારની સારવાર કરવા છતાં સંવત ૧૯૮૧ ના કારતક સુદી ૧૨ ના દિવસે રાત્રે આઠ વાગે તહેમનો પવિત્ર આત્મા આ દુનિયાનો ત્યાગ કરીને પરમાત્માના દરબારમાં ચાલ્યો ગયો. સસારોદ્ધાનમાં ખીલતું પુષ્પ પોતાની સુવાસ પ્રસરાવતું હતું, તે અકાળે કરમાઈ ગયું. આ પણ એક વિધીની લીલાજી દર્શી શકાય ' ' '.

બાપ મણિલાલના અવસાન પછી તહેમની બે પત્નિઓનો પણ નિઃસંતાન એક વર્ષમાં સ્વર્ગવાસ થયો છે અને તહેમનાં વૃદ્ધ માતા-પિતા, તથા એક નાના બન્ધુ અને ગહેન પોતાના પ્રિય પાત્રોના વિયોગથી અવર્ણનીય કલ્પાન્ત કરે છે.

પરમકૃપાળુ પરમાત્મા સ્વ. મણિલાલના અમરઆત્માને શાશ્વત સુખ-શાન્તિમાં રાખે એજ મ્હારા સ્હાતા હૃદયની નમ્ર પ્રાર્થના છે ! અસ્તુ ! ! !

વિઠ્ઠલરાય નાનાલાલ પંડ્યા.

માણસા.

“ વીસમી સદીની નવીન શૈલિ. ”

સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય.

વૈદ્ય દાક્ટરોથી કંટાળેલા સંગ્રહણી (ગળતી)
મુંબાઈના ઝાડા, અતિસાર અને આંતરડાના ક્ષયથી
પીડાતા નિરાશાજનક દરદીઓને આશીર્વાદરૂપ
થઈ પડેલી ત્રીસ વરસના અનુભવની રામબાણુ
દેવા માટે રૂબરૂ મળેલા આ સવાલ પત્રક મંગાવો.

માસ્તર કે. જી. પટેલ એન્ડ સન્સ.

સ્વસ્થ સ્પેશીઆલીસ્ટ્સ.

કાલુપુર, ડાંડીગરાની પોળ, નંબર ૩૫૬,
અમદાવાદ.

અમારું બાલિનંદ બચ્ચાંઓને પ્રપુષ્ટ આનંદી
અને સુંદર બનાવે છે. કીંમત રૂ. ૦—૧૨—૦
પોસ્ટેજ જુડું.

આ પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં.

૧ વિકુલરાય નાનાલાલ પંડ્યા.

માણસા. (મહીકાંઠા),

૨ માસ્તર કે. જી. પટેલ એન્ડ સન્સ.

સ્પ્રુ સ્પેશીઆલીસ્ટ્સ. કાલુપુર. હાંડીગરાની પોળ

નં ૦ ૩૫૬—અમદાવાદ

૩ “વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય.”

અણજણ. (સુરત)

૪ મીં જોહાલાલ નાથાલાલ દવે.

તંત્રી—“નાગર જીવન.” કલોલ. (ઉં ગુજરાત

૫ શ્રી સેવા સમાજ.

માણસા. (મહીકાંઠા).

“અનુક્રમણિકા.”

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	ખૂની ખજર ..	૧
૨	સેનાપતિ જ્વલીમસિંહ.	૬
૩	હુ મહારાણી ચર્ચિશ !	૧૫
૪	બાગક-વિર નીરજન	૨૦
૫	ફસાયો !...	૨૫
૬	રંગમાં ભગ...	૩૨
૭	કાળરાત્રિનું કારસ્તાન.	૪૧
૮	ભય કરે હત્યાકાંડ.	૪૯
૯	સ્નેહી કે શત્રુ ?	૫૭
૧૦	અણુધારી મદદ	૬૪
૧૧	રાજનિષ્ઠ ચંદ્રકુમારની કાર્યદક્ષતા.	૭૧
૧૨	રાજબાની યુક્તિઓ.	૮૧
૧૩	રાજસભા.	૮૯
૧૪	અવનવા પ્રસંગો	૯૫
૧૫	આનંદપુરનું રાજપતંત્ર.	૧૦૪
૧૬	સ્વામી સ્નેહજ્યોતિના મર્મ-પ્રહારો	૧૧૦
૧૭	પ્રેમ-પ્રભાવ.	૧૨૨
૧૮	એક પ્રાર્થના.	૧૨૯

૧૯	વિગ્રહ-વ્યવસ્થા.	..	૧૩૮
૨૦	કપટ-નાટકનો ખીન્નો પ્રવેશ,	.	૧૪૪
૨૧	નરેન્દ્રપ્રસાદનું મનુષ્યત્વ.	..	૧૪૬
૨૨	એ વારાંગના કોણુ હશે ?	..	૧૫૭
૨૩	અજબ પરિવર્તન	..	૧૬૩
૨૪	બુઝાતો દિપક	..	૧૬૮
૨૫	કર્મયોગની મીમાસા.	.	૧૭૩
૨૬	રાજા કે યોગી ?		૧૮૦
૨૭	પ્રોત્સાહન	૧૮૭
૨૮	યાદવાસ્થળી..	..	૧૯૧
૨૯	સત્યનો જય...		૧૯૮
૩૦	સ્વદેશ-ધર્મ..		૨૦૫

વિલાસ-વિજય.

(એક રસિક નવલકથા.)

પ્રકરણ ૧ લું.

“ ખૂની ખંજર. ”

“ કહીં તુ જય છે દોરી, દગાખાજી કરી ? કિસ્મત !
ભરોંસે તહે લાઇ શાને, આ હરરાજી કરી ? કિસ્મત !
“ મૂકાવી ને મીઠે ખોળે. ભરોંસે શીશ હે, કિસ્મત !
કપાવી શી રીતે ગરદન ? વહે ના ખૂન પણ કિસ્મત !

(મં નં દ્વિવેદિ.)

ગ્રીષ્મકાળ હતો. વૈશાખ માસનો સખ્ત તાપ પડતો હતો. નુખ્યા અને પશુપખીઓ ત્રાણ ત્રાણ પોકારી રહ્યાં હતાં. તૃપાતુર વાસીઓ જળાશયની શોધ કરતાં હતાં. આવા મધ્યાહ્નકાળે એક વાન મુસાફર રાજનગરની પાસેના એક નિર્જન વનમાં ઘોડેસ્વાર ધને પાણીની શોધમાં જતો હતો. તૃપાથી તેનો કંઠ સુકાઈ ગયો તો. અસહ્ય તાપથી તેના શરીરે પુષ્કળ પરસેવો થઈ પહેરેલાં તમામ

કપડાં ભીજાઈ ગયાં હતા. આ યુવાનની ઉંમર પચીસ વર્ષની હતી. તેનો પહેરવેશ એક બહાદુર પુરુષને શોભે તેવો હતો. અને તેની મુખા-
મુર્તિ એક રાજવંશી હોવાની કલ્પના કરાવતી હતી.

વિશાળ અરણ્યના મધ્ય ભાગમાં એક દેવ-મંદિર બંધવામાં આવતાં તે યુવાન પ્રવાસી દેવસ્થાન તરફ વળ્યો. મંદિરના સામે આવતા અંદરના ભાગમાં દેવપૂજનમાં લીન થએલા એક વૃદ્ધ સંન્યાસી તેના જોવામાં આવ્યા. તૃષ્ણાતુર યુવક ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી ગયો. અને ઘોડાને એક વૃક્ષના થડ સાથે બાંધીને મંદિરમાં ગયો. અને સંન્યાસીના પાસે જઈ વંદન કરીને કહેવા લાગ્યો કે —

“ મહારાજ ! મહત્તે બહુજી તરફ જાગી છું આપ દૃષ્ટા કરીને મહત્તે ખીવાનું પાણી આપો તો આપનો આભારી થઈશ ! ”

સંન્યાસીએ પ્રવાસીની પ્રાર્થના પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. આશાતુર યુવાન વધુ સમય રાહ જોવા જોવી સ્થિતિમાં નહોતો. કરીથી પાણી આપવાની તેણે સંન્યાસીને યાચના કરી પરંતુ સંન્યાસી એક રાજા પણ બોલ્યા નહિ. તેમના આવા અનુચિત વ્યવહારથી પ્રવાસીને ખેદ થયો, તેના હૃદયમાં એ ધિરજ રહી નહિ. બેઠેઠે સંન્યાસી પર ક્રોધ દર્શાવી જળ શોધવા માટે તે એતરફ ફરવા જાગ્યો. દેવસ્થાનના પાસેના ખૂણામાં પાણીથી ભરેલો એક માટીનો ઘડો તેના બંધવામાં આવતાં તે ઘડો બે હાથે ઉપાડીને પાણી ખીવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

આ મંદિરમાં સંન્યાસીના સામે સંકેદ આગમ્યપહોણની એક સુંદર મૂર્તિ હતી. આ મૂર્તિનું પાહળના ભાગમાંથી એક અનુપમ મૌનદર્શનથી બાલિકાએ બહાર આવીને પાણી ખીવાની તૈયારી કરતા પ્રવાસીના ગતે હાથ પકડી લીધા. અને તેને પાણી પીતા અટકાવવા

લાગી. યુવાન ભયભીત તો ન થયો, પણ તેને અજ્ઞયખી લાગી. આ બાલિકા ક્યાથી આવી. તેની ખબર પડી નહિ. પાણી પીતાં તે શા માટે અટકાવતી હશે, તેનું રહસ્ય સમજાયું નહિ. પ્રવાસી ફરીથી પાણી પીવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પરંતુ તે બાલિકા તેને પાણી પીવાજ દેતી નહોતી. જો તે પ્યાસથી બાકુલ ન હોત તો આટલો બધો પ્રયત્ન કરત નહિ. પરંતુ પ્યાસના લીધે તે એટલો બધો બાકુલ થઈ ગયો હતો કે-કોઈ પણ રીતે મનઝયમ કરવો અત્યંત મુશ્કેલ, અને અનિ-વાર્ય હતો.

બાલિકા આ યુવાન પ્રવાસીને પાણી પીતાં રોકતી હતી, અને તૃપ્તાતુર પ્રવાસીને ચાર વખત પાણી પીવાનો પ્રયત્ન કરતાં અટકાવ્યો હતો. આ દેખાવ જોઈને તે બાલિકાને સંન્યાસીએ માથું હલાવીને ઇમારો કર્યો. ચતુર બાલિકા આ સંકેત સમજી ગઈ, અને તુરત ત્યાંથી અન્નધ્યાન થઈ ગઈ.

પ્રવાસીને આ જનાવથી નવાઈ લાગી. તેણે બાલિકાના ગયા પછી તુરત પાણીનો ઘડો ઉપાડીને તૃપ્તાને શાન્ત કરી. મંદિરમાં દેવીની પ્રતિમાની પાછળના ભાગમાં એક ન્હાનો દરવાજો હતો. આ દરવાજા તરફ બાલિકા ગઈ હતી. અને ત્વરિત ગતિથી અદ્રશ્ય થઈ ગઈ હતી. દરવાજો બંધ થતા થએલા અવાજથી પ્રવાસીનું ધ્યાન તે તરફ ગયું. અને તે બાલિકાની પાછળ જઈ આ ગુપ્ત રહસ્ય સમજવાની તેની તિવ્ર ઇચ્છા થઈ. પરંતુ એવું સાહસ કરવું તેને બાજખી લાગ્યું નહિ. હવે મંદિરમાં વધારે વખત રહેવું તેને બાજખી નહિ લાગવાથી તે બહાર જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેને બહાર ન જતાં પોતાના મામે બેસવાનો સંન્યાસીએ પોતાના હાથથી ઇમારો કર્યો,

પ્રવાસી મૌન ધારણ કરી સંન્યાસીની આજ્ઞાને આધિન થઈને તેમના સામે બેસી ગયો. શિતળ જળપાન કરવાથી તેનું હૃદય તૃપ્ત થયું હતું એકાગ્ર દૃષ્ટિથી દેવપૂજન કરતા દિવ્યમૂર્તિ-સ્વરૂપ સંન્યાસી તરફ પ્રવાસી જોઈ રહ્યો હતો. પરંતુ પ્રતિભાની પાછળ અદ્રશ્ય થએલી બાલિષ્ઠ સખધી પ્રવાસીના હૃદય-સાગરમાં અનેક પ્રકારના વિચાર-તરંગો ઉછળા રહ્યા હતા.

જગભગ અડધા કલાક સુધી સંન્યાસીના સામે પ્રવાસી બેઠો રહ્યો સંન્યાસી હજી દેવ-પૂજન કરી રહ્યા નહોતા. વધારે વિલંબ થતા હોવાથી પ્રવાસીએ વિચાર કર્યો કે:—

“ હવે મ્હારે નકામું અહીં શા માટે બેસી રહેવું જોઈએ ? આ સંન્યાસી તો કોઈ વિચિત્ર વ્યક્તિ જણાય છે; વધારે વખત અતિત કરવાથી અહીંજ સ્થાન પડી જશે. અને મ્હારા સિપાઈઓ પીકર કરશે. ”

જે બાલિષ્ઠાને તેણે જોઈ હતી, તે બાલિષ્ઠાને ફરીથી એક વખત જાણવાની તેની ઇચ્છા થઈ. સંન્યાસીનું ધ્યાન દેવ-પૂજનમાં હતું. પ્રવાસીએ વિચાર કર્યો કે:—

“ સંન્યાસી મહારાજ પૂજનની પૂર્ણાહુતિ કરી રહે તેટલા સમયમાં મંદિરની બહાર જઈને તે બાલિષ્ઠાની શોધ કરું તો હીં !

મંદિરમાંથી બહાર જવાને તે ફરીથી તૈયાર થયો પરંતુ તેના પગ અચેતન થઈ ગયો. સંન્યાસીની આજ્ઞાનું હિંચન કરવાની તેના હૃદયમાં હિંમત ન રહી. આ વખતે મંદિરની બહાર બ્રહ્મ સાથે તેણે બાંધેલા પોતાના અશ્વનો ખોખારો સાંભળ્યો. મંદિરમાં આવ્યા પછી પ્રવાસી પોતાના તરસ્યા ઘોડાને પાણી પાવાનું બૂલી ગયા હતા. હવે તે યાદ આવતાં મ્હોટા અવાજથી ખોલવા જાગ્યા કે

“ મહારાજ ! મ્હારો ઘોડો મન્દિરની બહાર તરસ્યો બાંધી ગય્યો છે. આપ તેને પાણી પાવાનો બંદોબસ્ત કરાવી આપો તો આપનો આભારી થઈશ ! ”

પ્રવાસીનો અવાજ મન્દિરના વિશાળ ધુમ્મટમાં અથડાયો. અને તે પ્રતિશબ્દો શ્રવણ કરતાં તે વિસ્મિત થયો. સંન્યાસીએ પ્રવાસીની પ્રાર્થના સાંભળી તેને વધુ નહિ બોલતાં ચુપ રહેવાનો હસારો કર્યો, અને પ્રવાસીને કહેવા લાગ્યા.

“ યુવક ! ત્હે આજે ધર્મ-વિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું છે. ત્હારો મનસ્વી અભાવ ભવિષ્યમાં ત્હારે અહિત કરશે, એમ મ્હને જણાય છે. સાંભળ ! મ્હારી જ્યોતિષ ગણત્રીમા ત્હારા ભવિષ્યના જીવનનો ભેદ મ્હને સમજાઈ ગયો છે. અધર્મી યુવાન ! એક દિવસ તુ આ વિસ્તૃત આનંદપુર રાજ્યનો માલિક થઈશ. પરંતુ ત્હારો રાજધર્મ ભૂલીને “ અન્યાય, અને અધર્મ આદરતા ત્હારા સંસાર-સુખનું સત્યાનાશ વળી જશે. ” પ્રભુની એ ઇચ્છા, આજ્ઞા, અને લીલા છે. જા ! હવે ત્હને જવાની રજા આપુધું. ત્હારા રાજધર્મનું યથાર્થ પાલન કરવાનું ભૂલીશ નહિ ! ”

સંન્યાસીની ભવિષ્યવાણી સાંભળીને પ્રવાસી દિગ્ભ્રમ બની ગયો. તેણે સંન્યાસીને અનેક વાતો પૂછવાની ઇચ્છા કરી, તેના હૃદયમા ઉત્પન્ન થઈનેલી વિવિધ શક્યોનાં સમાધાન કરવાની તિવ્ર જિજ્ઞાસા થવા છતાં એક શબ્દ પણ તેનાથી બોલી શકાયો નહિ. સંન્યાસીની તેજસ્વી મૂર્તિ પાસે તેના હૃદયનું બળ શીથિલ થઈ ગયું અને અસ્વસ્થ સ્થિતિમા માંન ધારણ કરીને, તે મન્દિરમાંથી બહાર આવ્યો. ડોહ સમગ્ર અને અદ્રશ્ય વ્યક્તિએ તેને ધક્કો મારીને બહાર કહાડી મુક્યો હોય એવી તેના હૃદયમા ભ્રમણા થઈ. “ તું રાજા થઈશ, રાજધર્મથી વિરુદ્ધ ચાલતાં ત્હારા સંસાર-સુખનું સત્યાનાશ વળી જશે, અને પ્રભુની એ

આત્મા-ધર્મ-અને લીલા છે ” એજ ત્રણ વાક્યો તેના કાનમાં ગુંગર કરી રહ્યાં હતાં. પ્રવાસી થોડા સમય સુધી ‘ કિં કર્તવ્યવિમુક્ત ’ બની મંદિરની બહાર આવેલા ચોટલા ઉપર ઉભો રહ્યો. થોડાનો અવાજ સાંભળી પગથીયા ઉતરીને આગળ ચાલવા લાગ્યો. અને તેની દૃષ્ટિએ એક ચમત્કારિક બનાવ બનતો જોઈતો તે ચમક્યો. “ આહા ! આ શું ? કેવું આશ્ચર્ય ! આ તો પેલી સુંદર બાલિકા ! ” પ્રવાસીના અતકરણમાં અવનવા વિચારો ઉછળી રહ્યા.

પોતાના તૃપ્તાતુર થોડાને તે બાલિકા પાણી પાતી હતી, આ દેખાવ જોઈને તેના આનંદની સીમા ન રહી. કારણ કે તે બાલિકાને એક વખત ફરીથી જોવાની, અને કેટલીક વાતો પુછવાની તેની જાતમાં પ્રબળ થઈ હતી. સંન્યાસીએ કહેલા ભવિષ્યની વાતથી પ્રવાસીના હૃદયમાં નવિન ભાવના જન્મત્ થઈ હતી, તેથી બાલિકા પાસેથી કંઈક ખુલાસો મળી શકશે. એમ ધારીને તે પોતાના થોડા પાસે ગયો અને સાહસ ધારણ કરીને પૂછવા લાગ્યો.

“ બાળા ! ત્હમે કોણ છો ? સંન્યાસી મહારાજનો ઇતિહાસ ત્હમે જાણો છો ? આ સ્થળે ત્હમે કેટલાં વર્ષોથી રહો છો ? અને ફરીથી અહીં ત્હમારી તથા સ્વામીજીની મુલાકાત થશે કે નહિ ? ”

બાલિકાએ એક પણ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો. તેનું ધ્યાન કક્કા થોડાને પાણી પાવામાંજ રોકાયું હતું. જ્યારે થોડા પાણી પીને તૃપ્ત થયો. ત્યારે તે મંદિર તરફ ચાલવા લાગી. પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નોમાં એક પણ પ્રશ્નનો જુવાબ ન મળવાથી તે બાલિકા પ્રત્યે પ્રવાસીના હૃદયમાં જરા ક્રોધ જન્મત્ થયો. પણ લાચાર ! તેનો ઇલાજ નહોતો. આ અનુકાર બાલિકાના અનુચિત વ્યવહારથી તેને કંઈક ચમત્કાર થયો.

હોય એમ લાગ્યું, અને નિરાશ થઈને ઘોડાને વૃક્ષથી છુટો કરીને જે માર્ગે તે આવ્યો હતો, તેજ રસ્તે પાછા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

બાલિકા મંદિરમાં ગઈ, અને સંન્યાસીના સામે જોઈ રહી દેવ પૂજન કરીને નિવૃત્ત થએલા સંન્યાસીએ દેવીની પ્રતિમા પાસે રાખેલા ખજર તરફ આંગળી રાખીને ધીમેથી કંઈક ગુપ્તભાષાના શબ્દો બોલ્યા. ચતુર બાળા આ ઇસારો તુરત સમજી ગઈ. અને દેવીની પ્રતિમા પાસેથી ખજર ઉપાડી લઈને ઉતાવળી મંદિરમાંના ગુપ્તદ્વારે બહાર નીકળી. અને ઘોડેસ્વાર થઈ ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરતા પ્રવાસીની દૃષ્ટિ પડે તેવા સ્થળે આવીને ઉભી રહી.

મુમાક્ષર યુવાન વિચાર વમળમાં અટવાઈ ગયો હતો. તેની દૃષ્ટિ મંદિરના દરવાજા તરફ હતી. સંન્યાસીએ કહેલી ભવિષ્યવાણીનો ભેદ આ આશ્રમની બાલિકા સમજવી શકશે, એવી તેણે રાખેલી આશા અને શ્રદ્ધા અફળ થઈ હતી. બાળાનો મૌન વ્યવહાર તેને દુઃખદાયક લાગ્યો હતો. અચાનક તેની દૃષ્ટિ અરણ્ય-બાજા તરફ પડી. પ્રવાસીનું દૃષ્ટિ-મિલન થતાજ મ્યાનમાથી ખજર બહાર કઢાડીને પોતાના જમણા હાથની આંગળી પ્રવાસી તરફ લાગવીને સ્વાગતાર અવાજથી બાલિકા કહેવા લાગી:—

“ યુવક ! સાવધાન ! એક દિવસ આજ ખજરથી મારા હાથે તારું મૃત્યુ થશે પ્રભુની એજ આજ્ઞા, ઇચ્છા, અને લીલા છે ”

બાલિકાનું આ હૃદયભેદક વાક્ય સાંભળીને પ્રવાસી ઘોડાપગથી નીચે ઉતરી પડ્યો. તેના આંખ અંધારા આવી ગયાં, અને ભવિષ્યની ઘટનાઓ સંબંધી સ્પષ્ટિકરણ કરવા તે દિવાનાની માફક બાલિકા તરફ દોડવા લાગ્યો. પરંતુ બાજાર ! તે અરણ્ય-બાજાને જીતી શકે એ નહિ.

અકસ્માત મન્દિરનું મુખ્યદ્વાર બંધ થઇ ગયું હતું. પ્રવાસીએ જોયું તો, તે બાલિકા નથી. બધે થએલાં દ્વારપર જોરથી વારંવાર ધક્કા મારવા છતાં બારણાં ઉઘડ્યાં નહિ. આખરે નિરાશ થઇને મન્દિરની ચાતરફ તે ફરવા લાગ્યો. અને સ્વામીજી તથા બાલિકાને બારણાં ઉઘાડવા માટે વિનીતભાવે જુઓ પાડવા લાગ્યો. પરંતુ તેની અભ્યર્થના સફળ થઇ નહિ. મન્દિરમાંથી તેને પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો.

જે વિર હૃદયમાં કોઇ પણ વખતે ભય ઉત્પન્ન થયો નહોતો. તેજ હૃદયમાં આજે ભયનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું. તેનું શરીર એક પાંદડાની માફક ટુંબવા લાગ્યું. તેની નજર સામે બાલિકા, અને તેના હાથમાં પકડેલું ખજૂર ચમકી રહેલું જોવામાં આવતું હતું. પોતાની આંખો અને હાથવડે દબાવી દેવા છતાં ખજૂરની ભ્રમણા ન ગઇ. તે સ્વદેહનું ભાન ભૂલી ગયો હતો. જીવન અને મૃત્યુના પ્રશ્નોએ તેને મુઠાવી દીધો હતો- હાથમાં ઘોડાની લગામ પકડીને તે સાવધાન થઇ ગયો. અને ઘોડાપર સ્વાર થઇને જોરથી પગની એડી મારીને ઘોડાને અત્યંત વેગથી ઘોડાવી મૂક્યો.

“ શું હું આનંદપુર રાજ્યનો માલિક થઇશ? શું તે બાલિકા મ્હને બતાવેલા ખજૂરથી મ્હારૂ પૂન કરશે? અને સન્યાસી તથા બાલિકાએ કહેલાં વચનો શું ભવિષ્યમાં સત્ય થશે?” આ ત્રણ પ્રશ્નોએ પ્રવાસીને દીવાનો બનાવ્યો હતો. તેના હૃદયમાં ડર વધતો જતો હતો. ઘોડાની લગામ ઢીલી કરીને તેને વેગપૂર્વક ઘોડાવી મૂક્યો. પ્રવાસીની ન્યાં ન્યાં દષ્ટિ પડતી હતી. ત્યાં ત્યાં બધે તેને શું દેખાતું હતું? કમ્પ પેલુ બાલિકાના હાથમાં પકડી રાખેલું “ખૂનીખજૂર!”

પ્રકરણ ૨ જી.

“ સેનાપતિ જલ્દીમસિંહ. ”

છિન્નોપિ ગેહતિ તરુ ક્ષીણોપ્યુપચીયતે પુનશ્ચન્દ્રઃ ।

इति विमृशन्तः सन्तः सन्तप्यन्ते न विप्लुता लोके ॥

ભાવાર્થ—છંદસુ ક્ષત્ર પણ કરીથી ઉગે છે, અને ક્ષીણ થયેલા
અદ્ર પણ કરીથી વધે છે. એવી રીતે વિચારના સત્પુરુષો જગતમાં
આપતિમાં આવવાથી મનાપ કરતા નથી.

“ ભવ્વહરિ. ”

ઘાડાને સપૂર્ણ વેગથી જલ્દીમસિંહ ઘાડવી મૂક્યો. જાણિકાએ
અનાવેલા બજારે તેને બેભાન બનાવ્યો હતો. સૂર્યાસ્ત થયા પછી તે
પોતાની જાવણીમાં આવી પહોંચ્યો સિપાઇઓએ કંઈક પછપરછ કરવા
માડી, પરન્તુ તેનો પ્રત્યુત્તર ન આપતાં ઘાડાપરથી ઉતરીને પોતાના
તણુમાં ગયો અને કપડાં બદલીને તુરત પથારીમાં પડ્યો. ચિતાથી
તનુ ચિત્ત અન્વસ્થ થયું હતું તેના હૃદયમાં અવનવા વિચારો આવતા
હતા અને મુઠવણ વધતી જતી હતી.

“ મંન્યાસીએ મદને કથું કે-” તુ રાગ્ન થઈશ, ” જો તેમ બને તો
મદારા વડીલ બન્ધુ સ્વર્ગસ્થ અમરસિંહના પુત્ર વિજયસિંહની શી
દના ? જ્યાસુધી રાજગાદીનો વારસ યુવરાજ વિજયસિંહ વિદ્યમાન છે,
ન્યાસુધી મદને આનંદપુર રાજ્યની ગાદી શી રીતે મળે ? શું વિજયનું
મનન થશે ? આ અસાધ્ય અસારમાં જીવનની એવી અનિશ્ચિત વસ્તુ શું

છે ? “ હું રાજા થઈશ ” આ ભવિષ્યવાણી સત્ય થશે કે અસત્ય ?
અરે ! પેલું ખજર મહારી છાતીમાં મરાશે, આ કથનમાં રહસ્ય શું ?
મહાર્કે શું થશે ? રાજ્યપ્રાપ્તિ કે ખૂન ? અગર તો એ બંને બાબતો મહારા
નાસબમાં લખાઈ હશે ? ”

આવી રીતે અનેક પ્રકારના તર્ક વિતર્ક, સુખ અને શોકની
શંકાઓએ જ્ઞાતીમસિંહના હૃદયને રગભૂમિ બનાવી. બંને પ્રકારની
કલ્પનાઓએ તેને પાગલ સમાન સ્થિતિમાં મડ્યો હતો. તેના હૃદય-
સાગરમાં ફરીથી વિચાર-તરંગો ઉછળવા લાગ્યા.--

“ અરે ! તે પગમ લાવણ્યમયી બાળા નિષ્કુર થઈને તેના સુકા-
મળ હાથે મહારી છાતીમાં ખજર મારીને મહાર્કે ખૂન કરશે. આ
બાબત શું સંભવિત છે ? ”

જ્ઞાતીમસિંહ હસવા લાગ્યો. તેના મનમાંથી ભય દુર કરવા માટે
ભવિષ્યવાણી પ્રત્યે અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી. અને પધારીમાંથી ઉભો થઈ
તંબુમાં આંતરફ આંટા મારવા લાગ્યો. તેના હાસ્યમાં તિરસ્કાર હતો.
અભયતાની છાયા હતી.

“ તદ્દન અસંભવ ” જ્ઞાતીમસિંહ મંઝવરે બોલવા લાગ્યો. “ એ
દેવ-મન્દિરમાંથી બહાર કઢાડવા માટે તે ધૂર્ત સંન્યાસીએ કદાચ મ્હને
શકાગ્રસ્ત કંવાની યુક્તિ કરી હશે કે શું ? એ સંન્યાસી પાખંડી તો
નહિ હોય ? મનુષ્યના જીવનનું ભવિષ્ય કહેવાને શું મનુષ્ય સામર્થ્યવંત
હોઈ શકે ? એવા ધુતારા લોકો ભોળા અને હૃદયની નિર્જળતાવાળા
મનુષ્યોને સંવેદ્યતાનુસાર ઠગવા માટે આવી રીતે ભવિષ્યવાણી કહીને
પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવતા હોય, એમ માનવું તે શું ખોટું છે ? સંન્યાસી
અને તે બાલિદાના શબ્દોમાં શા માટે શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ ? ”

જાલીમસિંહ ધિરજ ધારણ કરીને પથારીમાં સુઈ ગયો. તેના અંતઃકરણમાંથી ભય દુર કરવાના પ્રયત્નોની કષ્ટક અશે અમર થઈ. ભવિષ્યવાણી તેને અર્થ વગરતી. રહસ્ય વિનાની, અને શકાપૂર્ણ હતી. પથારીમાં સુતાં સુતાં તેનું હૃદય કેટલાક ગભીર પ્રયોનું નિવેશો-ધન કરી રહ્યું હતું.

મધ્યરાત્રિ થઈ હતી, સેનાપતિ જાલીમસિંહના તથુમ. એક ઝાંખો દીવો સળગતો હતો. આખા દિવસના પરિશ્રમથી જાલીમસિંહને પુષ્કળ થાક લાગ્યો હતો. તેણે નિદ્રાધિન થવાના વારવાર પ્રયત્નો કરવા છતાં આજે તેને ઉઘ આવતીજ નહોતી. ઝાંખો બધ કરીને શાન્ત મનથી તે નિદ્રાધિન થવાનો સકલ્પ કરીને પથારીમાં પડી પડ્યો. પરંતુ લાચાર ! અત્યારે તેના જીગરમાં શાન્તિ નથી. અો જ્યાં શાન્તિ નથી ત્યાં આરામ પણ નજ હોય ! સેનાપતિનું નિદ્રા શાન્તિથી દુર હતું. અને તેના પરિણામે અશાન્તિનુંજ સામ્રાજ્ય વ્યાપ્ત થયું હતું.

યુદ્ધવિર જાલીમસિંહ સ્વસ્થ થઈને પથારીમાં પડ્યો હતો. અને નિદ્રાદેવીની આરાધના કરતો હતો. મહા મુશ્કેલીએ તેને ઉઘ આવી. અલ્પ સમયમાંજ જાલીમસિંહને આજના ખતેલા ખતોવાનું સ્વપ્ન આવવા માંડ્યું. અને તે સ્વપ્નમાં જાણે દેવમંદિરવાળી બાળા ભય કર સ્વરૂપમાં હાથમાં તેજસ્વી ખંજર લઈ તેની છાતી ઉપર ધરીને ખૂન કરવા માટે ઉભી રહી હોય, એવો દેખાવ જોવામાં આવ્યો. જાલીમસિંહની નિદ્રા ઉડી ગઈ. અને એક કારમી ચીસ પાડીને પથારીમાંથી બેઠો થઈ ગયો. અને ઝાંખો ઉઘાડીને ચોતરફ નજર ફેરવવા લાગ્યો. પરંતુ કોઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. “ અરે ! આ શું ! મહતે અત્યારે સ્વપ્નમાં શું દેખાયું ? એ ખંજરધારિણી અરણ્યબાળા ક્યાં ગઈ ?

આ બનાવ સત્ય હશે, કે માત્ર અમણા ' મહને કહ બળગ્ગ પડતી નથી ' શુ કહે ' " આવા વિચારો વિષ્ણુતમનિએ તેના મનપ્રદેશમાં ફરી વળ્યા. તેની મનોદશા વિચિત્ર પ્રકાશની થઈ ગઈ. અને પુનઃ હૃદયમાં નિર્બળતા વનઘન થઈ યુદ્ધવિગ્ની શૌર્યતા દિવ્યતા નિમ્નજ થઈ ગયા.

તબુતી બહાર ચોકી કરતા પહેંગીંગેએ જનકીમસિદે પાડકી દારમી ચીમ સાંભળી હતી. પરંતુ પોતાના સેનાપતિના બધ કરેલા દરવાજાવાળા તબુમા પેર્મીને પુછવાનુ સાહસ તેઓ કરી નહ્યા નહિ. પહેંગીંગે માત્ર હુકમની ગાલ જોઈને હિભા રહ્યા હતા.

એક મુકામળ બાગાએ હાથમાં બજર હાથે જુન કંવાતી આપેલી ધમકીથી મહાન્ પ્રતાપી અને અશ્વત્થ ગણાતો વિરવર્ય જનકી-મસિદ સ્વનાવધ્યા પછી તદ્દન નામદ મમાન બની ગયો. હવે આ સ્થળે વધુ સમય રહેવું એ સલામત નથી એમ સમજીને તણે પોતાના નીત્ર નરેન્દ્રપ્રસાદને બોલાવી કાવવાનો તબુતી બહાર ચોકી કરતા પહેંગીંગેને હુકમ કર્યો. અને પોતે કપડા બદલીને આનંદપુર તરફ ચાલ્યા જવાતી તૈયારી કરવા લાગ્યા.

નરેન્દ્રપ્રસાદ પાસેના તબુમાથી જુન આવીને જનકીમસિદ પાસે હાજર થયો. સેનાપતિની અમ્બઘ્ય પ્રતિ જતા તે વિરમીત થયા આવી રીતે અકસ્માત બોલાવવાનુ કારણ તેના અમજવામાં આવ્યુ નહિ.

" નરેન્દ્ર ! અત્યારે કેટલાંક બાનગી કારણથી મહારે આનંદપુર તરફ જવાનુ છે. તમને મૈનિંદ્રા અને હુટાગોને લઈને બરાબર જલા-ગપર્વક ત્યા આવશે. આ બધી જનમમતારી હું તમને સોપુછુ. જાઓ ! તમારુ માથે આવવા માટે ત્રણ-ચાર ઘોડાઓને જલદીથી તૈયાર કરો ! "

“ આપને આવી રીતે, તાત્કાલિક જવાની આમ જરૂર શા માટે ? ”

“ તે બાબત હું તમને જણાવવા હચ્છતો નથી. ”

“ હીક ’ આપની આજ્ઞાનુસાર હું હુંટારાઓને અગાળતું કબજામાં રાખીને ત્રણેક દિવસે આનંદપુર આવી પહોંચીશ. ”

નરેન્દ્રપ્રસાદ નમન કરીને ચાલ્યો ગયો. અને ચાર ઘાંટેબ્યારેતે તૈયાર કરાવી સેનાપતિને બાબર આપી. બલીમસિંહ પોતાના ઘોડાપર બેઠો. અને નાયક નરેન્દ્રપ્રસાદના હુકમ મુજબ વર્તવાની સૈનિકાને મુશ્કેલી આપીને પોતાના ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો.

પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો હતો. ભગવાન સૂર્ય નારાયણ ઉદય થવાની તૈયારીમાં હતા. સેનાપતિના એકદમ ચાલ્યા જવાનું કારણ કોઈ પણ મમજી શકતું નહિ. બલીમસિંહ અને નરેન્દ્રપ્રસાદ બંને બાબરને પી હતા. તે બંને વચ્ચેની મિત્રતા સાત્વિક અને પ્રશંસાપાત્ર હતી. કોઈ પણ સમયે બલીમસિંહે આંખે અનુચિત અવલોકન દર્શાવેલો નહિ હોવાથી નરેન્દ્રપ્રસાદને નવાઈ લાગી હતી. સૈનિકા પણ અજાણ થયા હતા.

દિવસ અને રાત્રિ મુસાફરી દરમિયાન સેનાપતિ બલીમસિંહ પોતાના ચાર અગરક્ષકોમત આનંદપુર આવી પહોંચ્યા દુરથી રાજમહેલને ભવ્ય દરવાજા દેખાયા, હવે બલીમસિંહને અવનવા વિચારો આવવા લાગ્યા હતા. થોડો સમય શાન્તિ ધારણ કરવા ઘોડાને થોભાવ્યો. અને પોતાના અગર-રક્ષકોને રસ્તે આપીને છુટા કર્યા.

‘ પિતાજીને શું કહેવું ? ’ બલીમસિંહ વિચારમાં ગાંધવા લાગ્યા. ‘ કદ કરેલા હુંટારાઓ, અને સૈનિકાનો ત્યાગ દરમિયાન આમ નાસી આવવાનું કારણ શું બતાવીશ ? ત્યાં શું પિતાજીને બગી લખીકત

કહે ? ના ! એક સામાન્ય બાલિકાના કંઈ હું નાસી આવેા છું, એમ કહેવું એ તો શરમ ભરેલું, અને મ્હારી ઉત્તર કિર્તીને કલક દેનારું કહેવાય. ત્યારે મ્હારે કહેવું શું ? હવે અહીંથી પાછો જાઉં ? ના ! ”

મહારાણાને શું કહેવું, એ બાબતનો પોતાના મનમાં નિર્ણય કરીને જાતીમસિંહે ઘોડાને રાજમહેલ તરફ ચલાવ્યો. દરવાજામાં પેમતાંજ પહેરગીરોએ તેને નમન કર્યું. જાતીમસિંહ ઘોડાપરથી ઉતરીને રાજસભામાં ગયો. અને મહારાણાને સવિનય પ્રણામ કરીને એક આસનપર બેસી ગયો.

“ કેમ ! બેટા જાતીમ ! તું આવ્યો ? ત્હારી પ્રજા તો સારી છે ને ? આપણી ધારણા સફળ થઈ કે કેમ ? ” મહારાણા પૂછવા લાગ્યા.

“ હા, પિતાજી ! હું અને મ્હારા તમામ સાનંદા કુટુંબ છીએ. આપના શુભાશીર્વાદથી મ્હે તમામ હુંદારાઓને કેદ કરીને રાજનગરની પાસેના જંગલમાં નરેન્દ્રપ્રસાદને સોંપ્યા છે. તે આવતી દાલે અગર પરમદિવસે હુંદારાઓની સોળ માણસોની મંજ્યાને કંઈને અહીં આવી પહેાચશે. મ્હારી ત્યાં ખાસ જરૂર જેવું નહિ હોવાથી આ શુભ સમાચાર આપને નિવેદન કરવા માટે હું અહીં જલદીથી આવ્યો છું. કેટલાક દિવસોથી આપનાં દર્શન નહિ થએલાં હોવાથી મ્હારું ચિત્ત બહુજ વ્યાકુળ થયું હતું ” જાતીમસિંહે પોતાનો અગાઉથી ગોડવી મુકેલો પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“ સાચાસ ! બેટા જાતીમ ! ત્હે આનંદપુર રાજ્યના ગૌરવમાં ચિરસ્મરણીય વૃદ્ધિ કરી છે. અને એક આદર્શ રાજપૂતને છાજતી દરજ બનતી છે. મ્હારી પ્રાણાધિક પ્રબળ સુખ અને શાન્તિ ભોગવવાની સ્થિતિમાં મૂકવા માટે હું ત્હને ધન્યવાદ આપું છું. પરમાત્મા ત્હારું કલ્યાણ કરે ! ”

૫૬ મહારાણાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. રાજસભામાં હાજર રહેલા રાજદર્મચારીઓએ તથા નગરજનોએ જાલીમસિંહને અભિનન્દન આપ્યું. અને આ અપૂર્વ વિજયની ખુશાલીમાં નરેન્દ્રપ્રસાદ આવ્યા પછી આનંદપુરમાં આનન્દોત્સવ કરવાની મહારાણાએ મનોભાવના જાહેર કરી. એ પ્રતાપી અને પ્રજાપ્રિય રાજાના શબ્દોને તમામ લોકોએ જયનાદથી વધાવી લીધા. અને રાજસભા વિખરાઈ ગઈ.

મનુષ્ય-મનના રહસ્ય જેવી વસ્તુ આ સંસારમાં ખીજી કંઈ હશે? કોઈ સમયે અગમ્ય ભાવના ઉપસ્થિત થાય છે. અને તે ભાવનામાં ખીજી પળે પરિવર્તન થતાં મળ મિથિતાની જરાપણ સ્મૃતિ રહેતી નથી. સેનાપતિ રાજકુમાર જાલીમસિંહ જે કારણથી આનંદપુર આવ્યો હતો, તે કારણ આનન્દોત્સવ ઉજવવાની પ્રવૃત્તિમાં ભૂલી ગયો. તેના હૃદયમાં હવે દેવમંદિર, સંન્યાસી, અરણ્યબાળા, અને ખજૂરનું સ્મરણ નથી. માનવ-પ્રવૃત્તિનો એ કેવો પ્રભાવ!!!

પ્રકરણ ૩ જી.

—X—X—

“હું મહારાણી થકશ!!!”

॥ મનસા ચિન્તિતં કાર્યં દૈવમન્યતુ ચિન્તયેત્ ॥

અર્થ:—મનમાં એક કાર્ય ધારેલું હોય છે, પરંતુ દૈવ કોઈ ખીજું જ ધારી રહ્યો હોય છે.

એક વિશાળ અને રમણીય રાજમંડપમાં એ સુંદર યુવતીઓ હીચકા ઉપર બેસીને વાર્તાવિનોદ કરતી હતી. એકની ઉંમર અત્તર વર્ષની અને બીજીની ઉંમર પદર વર્ષની હતી. તે બંને અત્યુત્તમ રૂપવાન અને પ્રભાવશાળી દેખાતી હતી. મોંઢાટી ઉંમરની યુવતિ તો રાજકુમાર જાહીમસિંહની, અને ન્હાની યુવતિ યુવરાજ વિજયસિંહની ધર્મપત્નિ હતી. આ બંને સુદરીઓ મનહરપુરના રાજા સત્યસિંહની પુત્રીઓ હતી. પોતાના મેઢી રાજા સત્યસિંહના આગ્રહથી તેમની બંને પુત્રીઓના લગ્ન-સંબંધ મહારાજા રાજસિંહે પોતાના પુત્ર જાહીમસિંહ તથા પૌત્ર વિજયસિંહ સાથે કરાવ્યા હતા.

રાજકુમારની પત્નિનું નામ રાજ્યા હતું. તેના સદામી નજર કરવાથી આખો અગ્નિદર્શી હતો અને તેની અનુપમ સૌન્દર્ય-પ્રભાની અદ્ભૂત અગર થતી હતી. રાજ્યાની ચમકતી આંખો, રૂવાબદાર શબ્દો, અને વિચિત્ર હાવભાવનું અવલોકન કરતાં સુવર્ણના પેશામાં હળાહળ ત્રિપ ભરેલું હોય એમ ખાતરી થતી હતી.

રાજ્યાની ન્હાની જાહેન પ્રભાવતીનું લગ્ન યુવરાજ વિજયસિંહ સાથે થયું હતું. પ્રભાવતીમા રૂપ અને ગુણ બંનેનું મિશ્રણ થએલું હોવાથી તેને એક પવિત્ર દેવીસ્વરૂપ સમજીને તેનું પૂજન કરવાની વૃત્તિ થતી હતી. તેની અમીદષ્ટિ, મધ્યતા મધુરવાણી, અને પવિત્રતા સર્વત્ર પ્રશંસાપાત્ર થતા હતા.

પ્રભાવતીનું લગ્ન યુવરાજ વિજયસિંહ સાથે થયું એજ કારણથી નાજ્યાના મનમાં કંઈક પરવર્તન થયું હતું. જાહ્યાવસ્થામાં પોતાની ન્હાની જાહેન પ્રભાવતી સાંન્યિત અને અનુપમ ચાહતા હતી તે, કમળ ઘટવા લાગી હતી. નાજ્યા હવે અમતુષ્ટ નહોતી હતી આમ થવાનું કારણ

પ્રભાવતીના સમજવામાં આવતું નહોતું. તે પોતાની વડીલ ગૃહેનો પ્રસન્ન રાખતી, અને તેની આજ્ઞાને આધિન રહેવામાં પોતાનું કર્તવ્ય અમજતી હતી. પરંતુ તેનું પરિણામ કદંજ આશુ નહિ. રાજ્યાના હિંસ્યમાં અંદાજની આગ ધીરેધીરે વધતી હતી. અને તે ભેદ કાન પાળી વ્યક્તિના જાણવામાં-સમજવામાં આવ્યા નહોતો.

રાજ્યભવનમાં આજ રાજ્યા અને પ્રભાવતી પોતાની માહેત્રીઓ સાથે વાર્તા-વિનોદ કરતા હતા. પરંતુ તેમાં રાજ્યાએ સપૂર્ણ રીતે ધ્યાન આપ્યું નહોતું. તેના દિલમાં તે જૂદીજ વસ્તુ રચાતી હતી. પ્રભાવતી ભવિષ્યમાં મહારાણી થાય, એજ આવત રાજ્યાના જીવનને કંટક-મમાન પુચતી હતી. અને એ બનાવ તેને અસહ્ય-અચ્ચીકર જાણતો હતા રાજ્યા હીંચકાપથથી હિંસે પોતાના શયનભવનમાં ગઈ, અને ભવિષ્યના ધ્યેયનો વિચાર કરવા લાગી:—

‘પ્રભાવતી શું મહારાણી થશે ? હું તેનાથી હિંમતમાં મોટી હોવા છતાં તેની જીવનપર્યંત નામેદારી સ્વિકારીને અનિચ્છાએ પણ હું તેના તરફથી થતા હુકમને માન આપવા જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીશ ? કદી નહિ ! ઇશ્વરે મહારામાં પણ મહારાણી થવાના તમામ સંયુક્તો ભરેલા છે, પ્રભાવતી ! ત્યને મહારાણી નહિજ થવા દઉં ! મહારામાં શું નથી ? મહારા સ્વામીનાથ પણ બહાદુર અને મકળ સંયુક્તાવંત છે. તે આનંદપુર રાજ્યના મહારાજ થશે, અને ‘હું’ મહારાણી થઈશ !’

આ પ્રમાણે મનોરાજ્યમાં વિહાર કરતી રાજ્યાના કાને રાજ્ય-સભામાં થતા જયનાદ સાંભળવામાં આવ્યા. તેણે પોતાની દારી માંત્રીને શયનભવનમાં બોલાવી. અને મનાધારી અવાજથી કહેવા લાગી:—

અહીં, માલતી ! જરા બહાર જઈને જોઈ આવેતા ખરી. આટલા બધા કોલાહલ શાનો થાય છે ? લોકોની જવબનિ, અને વાહવના અવાજ શું તલને મંભળાતા નથી ? જા ! બહાર જઈને જોઈ આવ ! શાની ગરબડ થાય છે. જનહીથી પાછી આવીને મને ખબર આપજે ”

રાજાની આજ્ઞા મુજબ માલતી તુરત બહાર ગઈ. રાજસભા ને વખતે બધ થઈ ગઈ હતી. રાજકુમાર જ્વલીમણિ અને મહારાણા અને રાજસભામાંથી બહાર નીકળીને શાન્તિસદનમાં ગયા હતા. માલતીએ, તમામ સમાચાર સૈનિકોને પૂછીને જાણી લીધા. અને ઉતાવળી આવશ્યી રાજા પાસે જઈ પહોંચી. અને વધામણીના સમાચાર કહેવા લાગી

“ બા ! એક ખુશખબર લાવીશું. ”

“ શું ? ” રાજાએ પુછ્યું.

“ આજે સેનાપતિજી વિજય પ્રાપ્ત કરીને સુખરૂપ અર્ધ પધાર્યા છે. ” માલતીએ કહ્યું. “ અને આવી વિજયપ્રાપ્તિ થવા માટે આનંદોત્સવ ઉજવવા બાપુએ ખાસ હુકમ જાહેર કર્યો છે. ”

આ સમાચાર સાંભળીને રાજાને અવર્ણનીય આનંદ થયો. પોતાના પતિએ કરેલા પરાક્રમથી તેનું હૈયું હર્ષાવશથી ઉછાળા મારી ઊઠ્યું.

“ મહારી પ્રસન્નતા શા કામની ” રાજા વિચારવા લાગી. “ ત્યાં સુધી હું મહારાણી ન થાકી ત્યાં સુધી મને આવા આનંદ-ઉત્સવની અમર કેમ થાય ? મારા પ્રિયતમ ગમે તેટલા પરાક્રમે કરે, પરંતુ તેથી કંઈ તેઓ આનંદપુરની રાજગાદીના માલીક નથી થવાના અરે ! તેમનું અને મારું જીવન તો વિજયગિત અને પ્રભાવતીના

આધિન નહેવામાંજ વ્યતિત થશે હાય ! પ્રભાવતી ! ત્હેજ મહાગ સંસાર સુખનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. તુ મહારાણી થાય, અને હું તથા મહાગ સ્વામીનાથ ત્હારા આશ્રિત તરીકે જીવન વ્યતિત કરીએ. આ બધું મહારાણી તો સહન નહિજ થાય ! ગમે તે પ્રકારે મ્હારેજ મહારાણી થવું, અને મનુષ્યોના નિયત કરેલા માર્ગો “ યેન કેન પ્રધારેણ ” પસંદાવી દેવા. ”

રાજખાએ ભવિષ્યના સુખ-સામ્રાજ્યની ઘટના નિયત કરી સ્વાર્થતા અન્ય માણસનું સ્વાતંત્ર્ય જરૂરપણુ આંખી શક્તિ નથી. કહ્યું છે કે —

(સંગીત.)

“ મનુષ્યની સ્વાર્થ-મતી પસંદાવે
 “ સદ્બુદ્ધિ સૌ દુર થઈ જતી, લાલચમા લપટાવે;
 પાતકની પરવા નહિ રાખે પ્રભૂતા સર્વ ગુમાંવે.
 મનુષ્યની, સ્વાર્થ-મતી પસંદાવે.
 “ ભાઈ મરીને થાય કમાઈ, સુંદરી શિરે કપાંવે;
 સુત પણ શત્રુ સહેજે થાએ, પિતા દયા નવ લાવે.
 મનુષ્યની, સ્વાર્થ-મતી પસંદાવે.
 “ સાધુ પણ શયતાન થવાના, મનસુખ મૂર્ખ જનાંવે;
 સ્વાર્થ-ત્રિ મળ પાપતાયું છે, સત્ય નહિ સમજાવે.
 મનુષ્યની, સ્વાર્થ-મતી પસંદાવે.

“ વિદ્યાદાન્ત. ”

પ્રકરણ ૪ થું.

આગક-વિર નીરંજન.

“ નળ નૃપત આદુકે લુએ. વેદલ પારથ વિરઃ
હરિશ્ચંદ્ર મમાણી લુએ એ દિવનંતે કનરીર

“ નળ રાજ્ય આદુકે થયો, અર્જુન રારીએ વિરપુરંપ બદળ
થયો, અને હારેશ્ચંદ્ર મમાણી થયો, એ એના દિવનંતોજ વાંકે ! ! ”

“ કાડીયાવાડી ફેલો. ”

આનંદપુરરાજ્યની પાંચ દીશાઓ તરફ પર્વતોના સંખ્યાબંધ શીખરો દ્રષ્ટિગોચર થતાં હતાં. જ્યાં જ્યાં નજર કરીએ ત્યાં ત્યાં તમામ સ્થળે અમબ્ય વૃક્ષોનો જથ્થો દેખાતો હતો. આ પર્વતોની અદરના ભાગમા કકત બીજગતિનું નિવાસસ્થાન હતું રજપૂતો અને મુસલમાનો વચ્ચેના યુદ્ધ પ્રસંગોમાં એ અમબ્ય, પરંતુ વકાફર અને નિડર બીજગતિએ પ્રાણાર્પણ કરીને પણ રાજપૂતોના ગૌરવ તથા ભારત-સ્વાધિનતાની રક્ષા કરી હતી. અદ્યાપિ સુધી પણ એ વિર જતિનું નામ ભરતખંડના ઇતિહાસમાં મશહૂર છે બીજ લોદ્રા, અત્યપ્રીય, હદયતા નિર્મલતાવાળા, અતિચી સત્કાર કરવામાં અત્યુત્તમ પદ્ધતિવાળા, વકાફર, સાહસીક, અને ઐશ્વર્યતાનુ સર્વશે પાલન કરવાના સદગુણો-વાળા હોવાનું માન ધરાવતા હતા.

આ પહાડી મુદ્દતમાં બીજોનાં નાના નાના ગામ વસેલા હતાં. દરેક ગામમાં દસ-પદર કે પચીસ મહેલીની કુખ્યામા ઝૂપણં આધેશાં

હતાં અને તે ગામનું રક્ષણ કરવાને સર્વાનુમતે ચુટાએલો એક મુખી રહેતો હતો. તે મુખી પોતાની ફરજ અગ્નવતા નિષ્ફળ નીવડે તો તેને અતરફ કરીને સગ્ન કરવામાં આવતો હતી અને તેના સ્થાને નવા મુખીની નિમણૂક થતી હતી.

ભીલ જાતિ અગ્નવાન હતી પણ સ્વતંત્ર નહોતી. રાત્ર્યાધિકારીઓની આપખુદી અને સ્વાયત્તા તેઓ વારંવાર હેરાન કરતી હતી. અજ્ઞાન અને સાધનહીન લોકોને ગમે તે પ્રકારે અંકુશમાં રાખવાના પ્રયત્નો થતા હતા.

ભીલજનનિતો મુકરર કરેલા એકજ ધર્મ નહિ હોવાથી જુદા-જુદા ગામમાં જુદા જુદા દેવ-દેવીઓની પૂજા કરવામાં આવતી હતી. આ રીતની નાખુદ કરી માનવ-ધર્મનું સત્ય-સ્વરૂપ સમજાવવા, અને ઉચ્ચ મસ્તારો દાખલ કરી ભીલજનનિતે આદર્શ સ્વદેશભક્ત બનાવવા સ્વામી સ્નેહભ્યાસિ નામના એક મહાત્મા પરિશ્રમ કરી રહ્યા હતા.

સ્વામી સ્નેહભ્યાસિએ પોતાના શિષ્ય તીરજનને ભીલજનનિતો નેતા બનાવ્યા હતા. બાર વર્ષની ઉંમરના આ બાળક વિર તીરજનને સમસ્ત ભીલજનતિપર અજબ પ્રભાવ પડ્યો હતો. યુવાન અને ઝડ, સજ્જ અને નિર્ભય તમામ ભીલ લોકોએ તીરજનને પોતાનો નેતા સમજી તેની દરેક આજ્ઞાનુસાર ચાલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.

જ્યારે જ્યારે અસ્પર્શ વાદવિવાદ અને ગૃહ-કલહ, અગર લડાઈ થવાનો પ્રસંગ આવતો હતો, ત્યારે એ બનાવ નાખુદ કરી અદ્વલ ઇન્સાફ કરવા માટે ભીલ-લોકો તીરજનના પાસે આવીને સાફ ફિલ્લી અરજ કરતા હતા. અને તીરજનના ચુકાદાને બંને પક્ષ તરફથી માન્ય કરવામાં આવતો હતો. કેટલાક પ્રમુખોમાં તીરજનની આજ્ઞાપાલક બીલો

રાજ્યઅધિકારીઓના આપખુદી હુકમનો હિમતથી અનાદર કરતા હતા. અને તેનું પરિણામ સહન કરવાની છતાંસા રાખતા હતા. અજાન જનિપર ગુસ્સે થયેલા અધિકારીઓ મહારાણાને બલાજા થવા માટે “ બીજા લોકો ખેવફાદાર છે. રાજદ્રોહ કરે છે, અને હુટફાટ કરી પ્રજા-વર્ગને સતાવે છે ” એવી રીતે યુક્તિપર્વક સમજાવતા હતા. અને પોતાની યુક્તિઓ સફળ કરવા મહારાણાના હૃદયમાં બીજાનું પ્રત્યે અસતોષની વૃદ્ધિ કરતા હતા.

જેવી બીજાનું અલ્પદુર છે, તેવાજ તેમનો મુખ્ય આગેવાન પણ એક નિડર અને આજ્ઞાક આગકર્તાવર છે. નીરજન રાજકુમારનો નથી તે કોઈ સરદારનો અગર જગીરદારનો યુવ નથી. તેને લક્ષ્મ અગજા, હાથી, ઘોડા, અને લક્ષ્મીનો પૈભવ નથી તેને કોઈ સગા-સંબંધીઓ પણ નથી કક્ત જૂના જૂના સ્થળે નિવાસ કરીને નાના જુપડાં ગાંધીને જગતમાં રહેતા અસખ્ય બીજા સવંકા છે. રહેવા માત્ર જગતના મધ્યભાગમાં આવેલું એક નાનું દેવમંદિર છે. અને સ્વજન-નોમાં સ્વામી સ્તેહજ્યોતિ વગર ખીજતું કોઈ નથી, એમ નીરજન માનતો હતો.

“ હમે છૂપે નહિ ભ્રમૂત જગાંયો ” એ વાક્ય મુજબ આ આગકર્તા નીરજનની ભાગ્યરેખાઓનું મૂલ્યમાની અવલોકન કરનારને તે ઉત્તમ કુળનો હોવાની ખાત્રી થતી હતી. બીજોના શરીરના જેવા તેનો રંગ સ્વામ નહોતો. પણ ઉત્તર અને આકર્ષક લવાટ રેખાઓથી તેના જન્મ ઉત્તમ જનિમાં થયો હોય એમ જાણતું હતું નીરજન કોનો પુત્ર હશે ? કઈ જાતનો હશે ? અને કયા ગામનો હશે ? એ શંકાઓનું અમાધાન થઈ શકતું નહોતું. અદિતીય શૌર્ય-

વાન અત્યંત સ્વરૂપવાન, અને સદ્વિદ્યા-વિભૂપિત નીરંજનના જીવનનો મુખ ભેદ સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ સિવાય બીજા કોઈના સમજવામાં આવ્યો નહોતો. પીંડપર મૃગચમ અને ધનુષ્ય-ખાણુ ભરાવી, જગત્તમાં એક નાની વીણા અને લટકતી તલવાર રાખીને, અને ગંગામાં રૂદ્રાસુતી માળાઓ ધારણ કરીને વિર નીરંજન વન-દેવ સમાન ગમે તેમ અરણ્યાટન કરતો હતો,

સન્યાસી સ્નેહજ્યોતિને નીરંજન અત્યંત પ્રિય શિષ્ય હોવાથી તેની આર વર્ષની ઉંમર થતાં તેને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપી હતી. રઘુવંશ, શત્રુન્તક્ષાદિત્યાદિ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરાવીને શ્રુતિ-સ્મૃતિ ગ્રીષ્મવર્ષનો આરભ કર્યો હતો. વીણા વગાડવામાં પણ નીરંજન ઉસ્તાદ બન્યો હતો. અને શારીરિક-બળ ખીનાવીને યુદ્ધવિદ્યામાં પણ અસાધારણ વિરતા પ્રાપ્ત કરી હતી.

સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ કેટલાક વર્ષોપર ગંગાસ્નાન કરવા માટે ગયા હતા. નદીના કાનારાપર એક હૃદયભેદક દ્રશ્ય જોવામાં આવતાં સસાર-બંધનથી વિમુક્ત સન્યાસીનું હૃદય શોકગ્રસ્ત થઈ ગયું. જે મૃતક દેહ સ્વામી સ્નેહજ્યોતિના જોવામાં આવ્યાં. જેમાં એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રી હતી. સાતી પુરૂષોને મૃત્યુની ચિન્તા હોતી નથી પરંતુ સ્વામી-જીએ જ્યારે આ જે મૃત્યુશરણુ ધ્યેક્ષાં દપત્તિના વચ્ચે એક જે વર્ષના સુંદર બાળકને રડતો જોયો, ત્યારે તેમનું અંતઃકરણ ધ્રુવાયુ. અને આંખોમાંથી અકુમાર વહેવા લાગી. છેવટે એ બાળકને ઉપાડી લીધું. અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા.

“ અરે ! હજી પણ હૃદયની દુર્બળતા ’ હજી પણ માયા ! મૃતને હૃદય અને શોક શા માટે ? અગીયાર વર્ષથી એકાન્તમાં ટરેલી ગંગા

સાધના પણ સાંમારિક અધન-અને-માયા તોડી ના શકી ! ! ઓ, પર-મદુષાળુ પરમાત્મા ! તારી લીલા અગમ્ય છે-અવર્ણનીય છે. ”

પોતાની માતાઅને પિતાના દેહથી દુર થયેલા બાળક રડવા લાગ્યા. સ્વામીજીએ અને અન્યતન શરીરોનો અભિયંત્રાર કરવાની વ્યવસ્થા કરી. અને તે નિગધાર બાળકને તંડી લઈને રાજનગરના વન-પ્રદેશ તરફ ચાલવા લાગ્યા. સાંખી મુઆફરીના અને રાજનગરના વન-પ્રદેશના મધ્યભાગમાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં આવેના એક દેવ-મંદિર-માં નિવૃત્તી નિવાસ કરીને અનાથ બાળકનું પાતન કરવા લાગ્યા. આ બાળક તેજ ભીષ્મરદાર વિર નીરજન ! ! !

પરિવર્તન એ દુરંતનો અર્વમાન્ય નિયમ છે. દસ વર્ષ વિતી ગયાં. અત્યારે નીરજન આર વર્ષની ઉંમરનો થયો છે. તેની મધુર-વાણી અપૂર્વ સંગીત કુળગતા. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ, વિવ્રલણુ પાંડિત્ય, અસીમ બળ, અદ્ભૂત સાહસ અને અવર્ણનીય યુદ્ધકળા જોઈને સેકંડા બીલો તેના પગ આગળ શીર ઝુકાવવા લાગ્યા અને નીરજનને પોતાનો માલીક અધિપતિ સમજીને તેના હુકમનું પાતન કરવા લાગ્યા હતા.

પ્રથમ પરિચ્છેદમાં જણાવેલું દેવ-મંદિર કે જેમાં સેનાપતિ વ્રજીમસિંહ તૃપા નિવારણાર્થે આવ્યો હતો, તેજ દેવાલયમાં સ્વામી એહત્વેરતિ અને બાળક-વીર નીરજનનું નિવાસસ્થાન હતું. આ નિર્જન વનમાં ગુફ અને શિવ્ય કાંઈ ગુપ્ત અથવા રહીને યોગાભ્યાસ કરતા હતા.

નીરજન દરેક માસની અમાવાસ્યાના દિવસે મધ્યરાત્રિના વખતે અરણ્યવાસી તમામ બીલોને એકઠા કરતા હતા અને તે તમામ લોકોને અવદેશ-મંત્રિતાનાં સંત્રા અમનવતા હતા. “ અવદેશની સેવા એજ પ્રત્યેક મનુષ્યનો સંચોદિત અધર્મ છે. ” એવી ભાવના ઉત્પન્ન દ્રાવીને ભાવીક

ભીડોને સ્વદેશ-સેવક બનાવતો હતો. ખાસ જરૂરના પ્રસંગે ભીડમડગ બોલાવવાની ફરજ પડતી હતી. તે નીરંજનની આજ્ઞા સુચવતો ભગવા રંજતો વાવટો એક ગામથી ખીજત ગામ, અને એક પર્વતથી ખીજત પવનમા વિનમ્રમાન ગતિએ લાથોહાથ ફેરવવામાં આવતો હતો, અને એ કરતા વાવટોને આમંત્રણની નીશાની સમજવામાં આવતી હતી. દેવ-મન્દિરમાં એકત્ર થએલા ભીડોની ખાનગી સભામાં નીરંજનના અધ્યક્ષપણા નીચે અવિધના રચનાત્મક કાર્યની ઘટના નિયત થતી હતી.

પ્રકરણ ૫ મું.

“કસાયો. !”

“દુષ્ટ ન છોડે દુષ્ટતા, બડી હોર હુ પાય;
જેસે નજત ન સ્યામતા, ગિપ શિવકંઠે મુહાય.”

ભાવાર્થ—મહાદેવજીએ ઝેરને પોતાના કંઠમાં રાખ્યું. તોપણ તેની કાગાશ મટી નથી. એ પ્રમાણે ગમે તેવું ઉચ્ચપદ મળે તોપણ દુષ્ટ માણસ દુષ્ટતા છોડતો નથી. “ખીજ બધા માટે કાંઈ કાંઈ ઉપાયો શ્રદ્ધાને મળ્યા છે, પણ દુર્જનના સ્વભાવ બદલાવવાનો ઉપાય શ્રદ્ધાને પણ મળ્યો નથી.”

રાજાના હવે પ્રથમના જેવી આતંદી રાજ્યા નથી. તે પોતાના નિરાસરસ્થાનમાં રાત્રિદિવસ વિચારમાં-ચિન્તામાં નિમગ્ન રહેલી જોવામાં આવે છે તેને શાંતી ચીતા છે તે કાષ્ટના ગણવામાં-મમજવામાં આવતું

નથી. રાજ્યાના મનોભાવમાં પરિવર્તન થવાની સાથેજ તેની સુખ-શાન્તિનો લોપ થઈ ગયો છે. અને તેના અભાવમાં પ્રતિદિન અધ-મતાનાં તત્વો દાખલ થતાં જાય છે.

આજે રાજ્યા પોતાના પ્રિયતમ ગ્લદીમસિલની મંપૂર્ણ મોહ-ભાવથી સેવા અને સત્કાર કરી રહી છે. આંખો પ્રેમ અને સન્માન અગાઉ અનુભવેલા નહિ હોવાથી ગ્લદીમસિલ મુગ્ધ થયા અને પોતાની પ્રિયતમાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ પ્રસંગે અચાનક રાજ્યા કહેવા લાગી—

“ નાથ ! ત્હમે રાગન ક્યારે થશો ? ”

ગ્લદીમસિલ અમકયો અને કહેવા લાગ્યા—“ રાજ્યા ! તું આવી વાત ફરીથી કોઈપણ વખતે મ્હને કહીશ નહિ. ત્હારા શબ્દો સાંભળીને મ્હારા હૃદયમાં તીસીમ દુઃખ થાય છે. રાગન થવાની ઈચ્છા મ્હારા મનમાં કદાપિ થઈજ નથી, અને આ જીવનના અત્યંત પણ થવાની નથી. ત્હને ગઈ કાલેજ મંદે કહેલી વાત યાદ છે કે ? ” હું રાગન થઈશ એવી મંન્યાસીની ભવિષ્યવાણી, અને પેલી અરણ્ય-બાગાએ ખંજર બતાવીને કહેલા શબ્દો ત્યારે મ્હને યાદ આવે છે. ત્યારે મ્હારા મનમાં માત્ર જીવનની મહામતીના પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ફરીથી પણ હું ત્હને મુશ્વના આપુછું કે—હવે આવી અમંભવિત, અનુચિત, અને સ્વાર્થ-સાધક વાત મ્હને કહીશ નહિ. અને ત્હારા દ્વિષમાંથી પણ આવી પાપમય ઈચ્છાને સદાને માટે નાબુદ કરજે. ”

ગ્લદીમસિલનો પ્રત્યુત્તર સાંભળીને રાજ્યા નિરાશ ન થઈ. તેણે યુક્તિપૂર્વક ફરીથી પોતાની કપટમનના પાથરી, અને કહેવા લાગી.

“ બાદા ! શું એ મંન્યાસીના શબ્દો કમિશ્વર નહિ થાય ? ”

“ ના ! કદિ નહિ ! શું હું રાજ્ય થઈશ ? કેવી રીતે ? યુક્તસમયે વિજયસિદ્ધિ હજી હયાત છે. અને જ્યાં સુધી વિજયસિદ્ધિ જીવિત છે, ત્યાં સુધી મહને રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય. એવી આશા અસ્થાને-નિષ્પ્રયોજન-અને આકાશ-કુચુમ્ભવત્ છે. હવે તું એ જાગૃતની વાત મહને કહીશ નહિ. ”

“ ત્યારે શું મહારી વાત તમને સાંભળાશે નહિ ? ”

“ રાજગ્યા ! ત્યારી વાત નહિ સાંભળુ તો હું આ દુનિયામાં કાની વાત સાંભળીશ ? પરંતુ મુદ્દાની વાત કહીશ. તોજ હું ધ્યાન આપીને સાંભળવા પ્રવૃત્ત થઈશ. ”

“ મહારા નાથ ! ” રાજગ્યા પ્રેમમય મધુર સ્વરે બોલવા લાગી. “ એ સર્વજ્ઞ સન્યાસીના વાક્યાનુસાર તમનેજ રાજ્ય થશે. વિજય, મૃત્યુ-ભોગાશ્લેષનો-નામદ-અને રાજપ્રકરણી જાગૃતોથી તદ્દન અનભિજ્ઞ છે. તેનામાં રાજપદિ પ્રાપ્ત કરવાનો એક પણ સદ્ગુણ નથી. જ્ઞાતા ! તમનેજ સદ્ગુણસપન્ન હોવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-આ રાજગાદી તમનેજ ભોગવશે. ભગવાનની એજ ઇચ્છા છે. મહાત્માની પણ એવીજ ભવિષ્યવાણી છે. પછી તમને રાજપદિ પ્રાપ્ત ન કરે તો એ તમારોજ દોષ છે. ”

હવે જાલીમસિદ્ધિ ચુપ થઈ ગયા. અને થોડીવાર પછી કહેવા લાગ્યો.

“ વિજયસિદ્ધિ જ્યાં સુધી હયાત હોય ત્યાં સુધી તો એ આશા અને શ્રદ્ધા નકામી છે. ”

“ એનું મૃત્યુ થતાં કેટલી વાર ! જીંદગીનો ભરોસો શો ? ”

રાજગ્યાએ જીવનનો અર્થ સમજાવતા કહ્યું.

‘ હા ! રાજ્યા ! હું સમજીશું. પ્રાણીમાત્રનું જીવન અનિશ્ચિત વસ્તુ છે. પરંતુ વિજયસિંહનું મૃત્યુ જરૂરી થશે અને હું રાજગાદી ભોગવીશ. એ બાબતની બાત્રી શી રીતે હોઈ શકે ? ’ જનકિમ-સિંહે કહ્યું.

રાજ્યા વિકરી. હવે તેણે પોતાના પતિને બરાબર કપટબળમાં સપડાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને સિંહણ સમાન ગર્જનાથી બોલવા લાગી-

‘ નાથ ! હું તમને અત્યાર મુઠી વીર સમજતી હતી અને જે પ્રકારે અસાધ્ય વીર પુરોષોએ પોતાના બાહુબળથી સિંહાસનાધિકાર મેળવ્યો છે, એવાજ પ્રકારે તમને પણ રાજપ્રાપ્તિ કરી શકશો, એવી મહે રાખેલી આશા બધા જાણે ! હા ! હવે સમજી. તમને પછીકણ અને અશક્ત બની ગયા છે. ’

બહાલી ! રાજ્યાધિકાર મેળવવાનો વિચાર કરતાં મહાર્જી શરીર કંપી ઉઠે છે. રાજ્યા ! મને અધિક લોભાવીશ નહિ. ‘ અતિલોભ એજ પાપનું મૂળ છે. અને તે પાપ આખરે સંસારસુખનું સત્યાનાશ વાળે છે. ’ એ બોધવચનની શું તમને બબર નથી ? ’

રાજ્યા હસવા લાગી. અને નિગરા થતા જનકિમસિંહને ઉત્તર જઈ શબ્દોમાં કહેવા લાગી- ‘ હૃદયનાથ ! તમને આટલા બધા નાહિં-મત કેમ થાઓ છે ? પાપ અને પુન્યનો વિચાર કરવાનું, અને તેના હિમાય ગણવાનું કામ મુર્ખ તત્ત્વ જ્ઞાનીઓ અને ગણીતશાસ્ત્રીઓનેજ સોંપી દીધું દુનિયામાદરેક મનુષ્ય લોભવશ થાય છે. એમાં પાપ શું ? અને પુન્ય શું ? દૈશ્વર્યના દરબારમાં કરેલા કર્મનું ફળ મળે છે, એની બાત્રી શી રીતે થાય ? એ તો બધા નકામા જોઈએ છે. મહારા નાથ ! તમને મને પ્રાણથી પણ અધિક ચાહેાછો. તો પછી મને મુખી કરવાની,

અને મ્હને મહારાણી બનાવવાની ત્હમરી જરા પણ ઇચ્છા થતી નથી ? શું ત્હમારો પ્યાર ફક્ત શબ્દોમાંજ સમાજેલો છે ?”

રાજાના સ્ત્રીચરિત્રાનુસાર દૃતિમ કંઈ કરવા લાગી. અને રડતાં-રડતા બોલી-“ જો પ્રયોજન હોય તો હું હર્ષથી સ્તન ચુસતા બચ્ચાને પૃથ્વીપર પટકીને તેના ચુરેચુરા કરી શકું, જો પ્રયોજન હોય તો અશક્ય બાબત પણ શક્ય કરી શકું. અને જો પ્રયોજન હોય તો મ્હારા ગુણમાર્ગમાં કટકડેપ થતી વ્યક્તિના હૃદયમાં કટારી મારીને તેને પરલોકની મુસાફરી કરાવી શકું. હું એક અબળા હોવા છતાં યેનકેન પ્રકારેજ મ્હારી ઇચ્છાનુસાર કાર્ય સરળતાથી કરવાની શક્તિ અને બુદ્ધિ હોવાનું અભિમાન રાખી શકું છું. અને ત્હમે કહેવાતા વીર પુરૂષ હોવા છતાં એક અબળાથી પણ અધમ છો-નામદ્દ છો. જનઓ ! હવે મ્હને બોલાવશો નહિ. ”

રાજાના હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ સળગી ઉડ્યો. અને તે બલીમસિંહના પાસેથી ઉઠીને બહાર જવા માટે તૈયાર થઈ. પ્રેમના મોહ પાસમાં સપડાએલા સેનાપતિની વ્યથતા વધવા લાગી. “ જ્યારે મોટા લોકો પણ મોહના પાસમાં પુરેપુરા ખંધાય છે. ત્યારે તેઓના સદ્વિચાર નાશ પામે છે. અને તેમની બુદ્ધિ પણ આડ માર્ગે ચાલે છે. ” મોહાંધ બલીમસિંહની પણ એવીજ દશા થઈ. તે ગભરાયો. અને બહાર જતી રાજાનો હાથ પકડીને તેને રોકી રાખતાં કરી ગએલા બાળક સમાન સ્થિતિથી કહેવા લાગ્યો—

‘ પ્રાણેશ્વરી ! ક્યાં જાય છે ? ’

“ દુર રહો ! ” રાજાએ હાથ તરછાંટી નાખીને કહ્યું-“ હવે ત્હમારા પ્રેમની અને વિરતાની મ્હને ખાત્રી થઈ ચૂકી. ત્હમે પ્રેમની અને કર્મયોગની શીઘ્રમુશી સમજતાજ નથી. ”

“ હા ! તું કહે છે તે વાત ખરી છે. હું કાયર પુરુષથી પણ અધમ છું. મહારા જ્ઞાનનો-ચેતનનો અને વિસ્તારી વિભૂતિનો લય થયો છે તું કહે ! હું શું કરું ? ”

“ એજ મુખ્ય પ્રશ્ન છે ! ”

“ શું ? ”

“ મહારી વાત માંભળ્યો ? ”

“ હા ! મહારા જીગરની માલીક ! કહે, હવે મહારા જીવનના શ્રેયાર્થે-રક્ષણાર્થે હું શું કરું ? કહ્યાણી ! મને સન્માર્ગ ખતાવ, અને મૃત્યુના ભયથી દુઃખિત થતા અતગત્માને તારી કાર્યદક્ષનાથી શાન્ત કર ! ” જાલીમમિહે વિનીત ભાવે વિરતિ કરતાં કહ્યું.

પ્રવીણ રાજ્યાની મોહક શબ્દજગમાં કહેવાતો રણધીર હવે પુરેપુરે સપડાયો. અતૌકિક સૌન્દર્યનું પ્રાગલ્ભ્ય હૃદયના પવિત્ર પ્રવાહને પતિત કરીને અસ્થિર બનાવવા લાગ્યું મોહાંધ અને ત્રા જાલીમસિંહનું દિલ રાજ્યાની દુગદુગીના તાલ મુજબ નૃત્ય કરવા લાગ્યું. શીશરીની જગમાં અજ્ઞાન પખી સપડાઈ ગયું.

“ હું કહું તેમ કરો ! ” રાજ્યાએ પ્રેમાત્મીગત આપીને કહ્યું.
“ આજે રાત્રે આનંદોત્સવની ધામધુમ આપણા મહેલમાંજ થાય એવી વ્યવસ્થા કરો. ખમ ! પછી જુઓ કે-અહીંજ તમારા અને મહારા સુખમાર્ગમાં અડચણરૂપ થતા કટકને સદાને માટે દુર કરીને રસ્તો સાફ કરી શકાશે. ” રાજ્યાએ કપટ નાટકનો મામિક પ્રથમાધ્યાય પહોં સંભળાવ્યો.

“ વ્હાલી રાજ્યા ! તારા શબ્દો સાંભળતાંજ મ્હારા સુકોમળ અંત-
કરણમાં અમલ્લ આધાન થાય છે ”

‘ વંત ત્હમારું અંત કરતું આટલું નરમ છે. તો પછી ત્હમારા
જેવા કમળેર મનવાગાને મહારાગ્ન બનાવવાની હું ખૂલ કરેછું. એમ
માનવું શું અનુચિત છે ? ત્હમારા હાસ્યજનક શબ્દોજ એક રાગ્નનહિ
પણ ગુણમ તર્કિક જીવન વ્યક્તિત કરવાનું મુચ્યં છે. ’

ગ્વલીમસિદ્ધ સ્તબ્ધ થઇ ગયો. રાજ્યાની મુખાકૃતિ સામે તજ્જર
કરતા તે સર્વાંગે ધ્રુજવા લાગ્યા. અને થોડીવાર પછી વિનીતભાવે
બોલ્યો

“ આજે આતંત્રનો દિવસ છે. વિજયસિદ્ધ મ્હારે અનિધિ થશે. ”

“ વ્હાત્તા ! આવા કાર્યમાં અનિધિનો વિચાર કરવાનો ન હોય !
ન્યાય અને અન્યાયની કલ્પના પણ કરી ન જોઇએ, શું યુદ્ધક્ષેત્રમાં
ત્હમે ગત્યાસત્યનો વિચાર કરોછો ? અમુક મનુષ્ય નિદોષ છે-કે અપ-
રાધી છે, એ બાબતનો નિર્ણય કયો વિનાજ વિરુદ્ધ પક્ષવાગાનો નાશ
કરતા અચકાતા નથી. ત્હમારા કાર્યની સફળતા કરવા કાઇ પણ સમયે
ત્હમે પાછી પાની કરી છે ? નહિજ ! હવે ત્હમારું હિત કેમ થાય.
એજ પ્રશ્નનું મનન કરી ગમે તે ઉપાયે મહત્વાકાંક્ષા ફળિશ્રુત કરો ! ”

“ હીક છે ! તારા કહેવા પ્રમાણે દરેક કાર્ય હું અવશ્ય કરીશ.
આજથી હું મનુષ્યરૂપે રાક્ષસ થાઉંછું. ” ગ્વલીમસિદ્ધે મંગલનિદોષના
પરિણામે બદલાતા સ્વભાવનું દિવ્યદર્શન કરાવ્યું.

“ હૃદયાધાર ! ” રાજ્યાએ સ્તેષાક્ષીગન કરીને કહ્યું-“ હવે ત્હમે
મહારાણા થજો, અને હું મહારાણી થઈશ. હાશ ! હવે પાસા પોગાર

પડશે. રાજકીય-રમતમા આપણી કત્તેલ થશે. જતઓ ! હવે મીઠવસતી
ગોઝ્ય વ્યવસ્થા કરો. ”

જાલીમસિંહ, રાજ્યાનુ રમકડું બનેલો જાલીમસિંહ બહાર
ગયો. સિત્તમગાર રાજ્યાના સ્વભાવમા પાપનાં અસતોપનાં-અને સ્વા-
ર્થતાના પતિત તત્ત્વો ઓતપ્રોત થયા હતા. તેનો અચ્છન્દી સ્વભા
બદલાતો નહોતો.

પ્રકરણ ૬ હું.

“ રંગમાં ભંગ. ”

“ ખામ બાથ પરિસ્થિતિઓ ઉપરજ જેમના સુખનો આધાર
છે, તેમને તો પોતાના આત્મનો દિવસ પણ હમ્મેશાં તેમની પાસેથી
ફરતો ફરજ નાસતો ફરતો જણાશે. ”

“ અમામી રામતીથ. ”

“ પ્રભાવતી ! મહારી દેવી ! તુ રંડ છે શામાટે ? આજે તમામ
નગરજનો મહેલસવ કરી રહ્યા છે. આજે કાકાશ્રીના મહેલમાં અપૂર્વ
ધામધુમ થયાની છે. અને આજે હું મહારા શિરજીવ પિતાતુલ્ય કાકા-
શ્રીના મેમાન થઈને અપૂર્વ હવાવ લેવાનો છું. આવા આસ્હાદજનક
પ્રસંગે કંપાન્ત શા માટે રૂંટે છે ? રડીશ નહિ ! ” વિજયસિંહે આશ્વા-
સન આપતા કહ્યું.

પ્રભાવતીએ આસુ લુછી નાંખ્યાં. અને કરગરીને કહેવા લાગી—

“પ્રાણનાથ ! મ્હને ગઈ કાલે રાત્રે એક ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું હતું. અને એ સ્વપ્નામાં મ્હે આપની જીદગી સંકટમાં આવેલી જોઈ હતી. બ્હાણ ! આજે ત્હમે એ મીઝલસમાં જશે નહિ.” પ્રભાવતીએ આગામી ભયની કલ્પના વ્યક્ત કરતાં કહ્યું. અને વિજયસિંહને સભામાં ન જવાનો આગ્રહ કરવા લાગી.

“સ્વપ્નની વાત સાચી હોયજ નહિ. એ બધો મિથ્યા ભ્રમ છે. એક કગાજ મનુષ્ય સ્વપ્નામાં રાગ બને, અને એક રાગ સ્વપ્નામાં બીખારી થાય છે. સ્વપ્નામાં રકને ધન મળે છે, અપુત્રને પુત્રપ્રાપ્તિ થાય છે. વ્યાધિગ્રસ્ત નિરોગી બને છે. પણ સ્વપ્નાના અંતે તેમાંનું કંઈ હોતું નથી—અનતુ પણ નથી. બ્હાણી ! આજે હું ન જઈ તો આ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા માટે આવેલા તમામ લોકોને મ્હારા માટે કેવા વિચારો આવશે ? કેવી અફવાઓ ઉડાવશે ? અને મને કેવી પ્રત્યક્ષિતો મનુષ્ય ધારશે ? અરે ! દાદાજીને પણ મ્હારા પ્રત્યે અસંતોષની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ તેમના હૃદયમાં બ્રાન્તિને સ્થાન મળશે. આ બાબત સાધારણ અને અર્થ વિનાની સમજવામાં તું ભૂલ કરે છે. પ્રિય પ્રભા ! હું જઈ છું. મ્હને રજા આપ.”

યુવરાજ એડો થયો. હવે વધારે આગ્રહ કરવો નિષ્પયોગી છે. એમ સમજીને વિદુષી અને પતિની આજ્ઞાનું—છત્થાનું પાલન કરનારી પ્રભાવતીએ કહ્યું—

“ભલે, જાઓ ! પણ ત્યાં સાવધાન રહેજો. અને કાર્યદક્ષતાથી સહીસલામત રીતે તુરત પાછા આવજો. પ્રભુ, ત્હમારું રક્ષણ કરો !” આટલું કહીને પ્રભાવતીએ દુ ખદ દિલે જવાની રજા આપી.

યુવરાજ વિજયસિંહ હવે પોતાના મહેલમાંથી બહાર આવ્યો. અને ઘોડાપર સ્વારી કરીને અંગરક્ષકો સાથે રાજકુમારના નિવાસ-સ્થાને ગયો. દરવાજા બહાર વિવિધ પ્રકારનાં વાજાત્રો મધુર અને મનરંજન સ્વરે વાગી રહ્યાં હતાં. અનેક પ્રકારની રંગબેરંગી ધ્વજ-ઝોથી અને અશોક વૃક્ષનાં પાંદડાંનાં તોરણોથી મહેલની શોભામાં અનુપમ વૃદ્ધિ કરી હતી. અસખ્ય દીપકની રોશનીથી રમ્યતા પરિપૂર્ણ થઈ હતી. રાજકર્મચારીઓ અને વક્ષાદાર પ્રજાજનોનો કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો. યુવરાજ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરીને જલ્દિમસિંહના મહેલમાં જવા લાગ્યો. આ પ્રસંગે એક વિચિત્ર વેષધારિણી યુવાન સ્ત્રી તેના સહામે આવીને ઉભી રહી. અને તેના બંને હાથ પહોળા કરીને યુવરાજ વિજયસિંહને દરવાજામાં દાખલ થતો અટકાવવા લાગી. પહેરગીરો દોડી આવ્યા, અને તે સ્ત્રીને દુર કરવાની તજવીજ કરવા લાગ્યા. પરંતુ આ કૌતક શું ? તે સ્ત્રી એક દીવાની છે. તેને જોતા પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં અનિર્વચનીય ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

યુવરાજે પહેરગીરોને દીવાનીનો સ્પર્શ કરતાં સત્તાદર્શક અવાજે અટકાવી દીધા. અને માર્ગ ગેઝીને ઉભી રહેલી દીવાનીને હાથ પકડીને તેને કહેવા લાગ્યો.

“ આવ ! ગભરાઈશ નહિ. તારે અહીંયાં કોઈપણ મનુષ્ય હેરાન નહિ કરે. બાલ ! તું કેમ આવી છે ? અને તારું નામ શું ? ”

“ મારું નામ ! હા. . . હા. . . ” દીવાની ઉચ્ચ સ્વરે હસતી-હસતી કહેવા લાગી. અને પૃષ્ઠમાં આવેલા પ્રશ્નોનો બરાબર પ્રત્યુત્તર ન આપતાં હાથજનક હાવભાવ કરતી નાચવા કુદવા લાગી. વિજયસિંહ અને ત્યાં હાજર રહેલા લોકો ચક્રિત થયા. દીવાની તાલી-

ઓ પાડીને હા-હા-હા .. કહેતી હસતીજ હતી. યુવરાજે તેનો આશય સમજવા માટે ફરીથી પુછ્યું—

“કહે ! તું કોણ છે ?”

‘હું કોણ છું, તે જાણવું છે ?’ દીવાની હમતી હસતી કહેવા લાગી—“ હું આનંદપુર રાજ્યની મહારાણી છું.”

દીવાનીના શબ્દો સાંભળીને નમામ શ્રોતાજનો હસવા લાગ્યા યુવરાજ વિજયસિંહ પણ હસ્યો. અને શરમાઇ ગયો. દીવાનીના માથે વધારે વાતચીત ન કરતાં તેણે ઝટપટ માર્ગ કરીને રાજકુમાર જાલીમ-સિંહના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

આ વખતે દીવાની રોવા લાગી, અને યુવરાજના સામે હાથ લાંબો કરીને બોલી—

“ ખબરદાર, યુવરાજ ! મીજલસમાં ન જાઓ ! ત્યાં તબાબુદગી સલામત નહિ રહે.”

વિજયસિંહ ચમકીને ઉભો રહ્યો. અને વળીને પાછું જંગલ દીવાની સ્ત્રી તેના જોવામાં આવી નહિ. તે ભયકર ચીસ પાડીને નાસી ગઇ હતી. અને વિદ્યુત ગતિથી અદ્રશ્ય થઇ હતી. યુવરાજ વિચાર કરવા લાગ્યો કે:—

“ અરે ! આ શું ! આજે અવશ્ય કોઇ ભયકર બનાવ બને તેવા સંભવે છે. નહિ તો મહારી પ્રિયતમા પ્રભાવતી આવી રીતે રહે નહિ, તેને સ્વપ્નામાં બનેલી બાબતમાં સત્યતાનો-ભવિષ્યના ભયનો આભાસ થાય નહિ, અને આ જનવિમોહીની દીવાની પણ મહેલમાં પેસતા આમ અટકાવેજ નહિ. ”

સંપૂર્ણ વિચાર કરવાનો—અને ખુદામો મેગવવા જોડલો સમય નહિ હોવાથી વિજયસિંહ સભામંડપમાં ચાલ્યો ગયો. અને મહારાણા ને તથા રાજકુમાર જાલીમસિંહને સાવેનય અભિવન્દન કરીને પોતાના ગોઠવી રાખેલા આસનપર બેસી ગયો.

સભામંડપમાં વારાંગનાએ નાચ કરતાં કોકિલ કંઠે નીચેનું ગાયનશરૂ કર્યું.

(સંગીત)

શ્યામ જુલે હીડોલા કુન્જનબનમે !

કુન્જનબનમે—મધુબનમે.....શ્યામ જુલે.

“લતાએં પુષ્પોંકો જુલેમે કયા જુલાતી હએ ?

પવનકે ઝોંકામે કયેસી સુગધ આતી હએ ?

ચમનકે જુમકે શાખેં સમા દીખાતી હએ ?

મદનકો ગોદમે લેકર એહ સખ રમાતી હએ ?”

બસ ગદ સાંવરી સુરત એહ નયનનમે !”

શ્યામ જુલે હીડોલા કુન્જનબનમે !

“શાયદા ”

ગાયન પુરૂ થયું. અને સાબાશ—સાબાશના ઉદ્ગારો થવા લાગ્યા. હવે સેનાપતિને માનપત્ર આપવાની તૈયારી થતી હતી. એવામાં મહે-
ત્રની બહાર કંઈક ગરબડ થવા લાગી. થોડીજ વારમાં દરવાનોને
બેરથી ધક્કા મારીને દુર હટાવતા પેલી દીવાની સભામંડપમાં આવી
પહોંચી. અને નાચતી—કુદતી મહારાણાના સિંહાસન સામે ઉભી રહીને
કહેવા લાગી.

“ દુર થાઓ ! હું આનંદપુર રાજ્યની મહારાણી છું !”

વિષધર કાળા સર્પને રસ્તામાં પડેલો જોઈને પથિક જેમ ચમકે છે, અકસ્માત્ ગુપ્ત સ્થળેથી છુટેલું તાર છાતીમાં વાગતાં જેવી દશા થાય છે, અને હત્યા કરીને નાસા ગએલો ખૂતી સિપાઈઓના હાથે પકડાતાં જેમ ગભરાઈ જાય છે. એવીજ મનોદશા દીવાની સ્ત્રીને પોતાના સામેજ ઉભેલી જોવામાં આવતાં સેનાપતિ જલીમસિંહની થઈ ગઈ. તે એકો હતો ત્યાંથી ઉભો થઈ ગયો. રાજનગરના અરણ્યમાં આવેલા દેવમંદિરમાં જોએલી ખજરધારિણી આલિંગને જોતાં તેના હૃદયમાં ભય અને ક્રોધ વ્યાપી ગયા. અને મ્યાનમાંથી તત્તવાર બહાર ખેંચી કહાડીને ઉન્માદિનીની ગરદનપર ઉગામી. સભામંડપમાં ચોતરફ પુષ્કળ હાહાકાર થઈ ગયો. અને સભાજનો વિસ્મિત થયા. શસ્ત્રહીન અને નીરાપરાધિની અબજાની હત્યા થતી જોઈને યુવરાજ વિજયસિંહે પણ પોતાની તત્તવાર મ્યાનમાંથી બહાર કહાડીને કહ્યું.

“ સખુર ! સાહસ ન કરો ! એનો ગુન્હો શો છે ?”

જલિમસિંહે મનાઈ હુકમની દરકાર રાખી નહિ. તે નારીહત્યા કરવા માટે આગળ વધ્યો, અને દીવાનીનું મસ્તક ધડથી દુર કરવા જતો હતો તેજ પળે જ તે શસ્ત્રો અથડાયાં. અને જલિમસિંહની તત્તવાર તેના હાથમાંથી છુટીને દુર જઈ પડી. તેણે ફરીથી પોતાની સમજેર ઉપાડી લીધી. અને યુવરાજ વિજયસિંહ સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. વિજયસિંહ પણ નીરાપરાધીની દીવાનીના રક્ષણાર્થે મરણીયો થઈને સેનાપતિના સામે આવીને ઉભો રહ્યો. વૃદ્ધ મહારાણાના હૃદયમાં જલિમસિંહના આવા સાહસથી-દુર્વત્તનથી-અને ઇન્માદ વિરૂદ્ધ કાર્યથી અદ્યતન ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ડાકા અને

ભત્રીજા વચ્ચે યાદવાસ્થળી થતી જોઈને મહારાણા સિંહાસનપરથી ઉભા થયા. અને તિરસ્કારયુક્ત—સત્તાદર્શક અવાજથી કહેવા લાગ્યા

“ જાલીમ ! ખબરદાર ! જો એક ડગલુ આગળ વધ્યો તો યાદ રાખજો કે—તેનું પરિણામ માહું આવશે. ત્હારી તલવાર મ્યાન કરે ! અને આનંદપુર રાજ્યના પવિત્ર સિંહાસનને તથા ક્ષત્રિય રાજવંશને સદાને માટે કલકિત કરતા પહેલા ખૂમ ઉઠા વિચાર કર ! આ શું ત્હારો ધર્મ છે ? ત્હારી વિરતા છે ? નહિજ ! નામન ! એ ગરીબ દુઃખિની દીવાનીએ ત્હારું શું બગાડ્યું છે ? ”

મહારાણા સિંહાસનપર બેસા ગયા. તેમના અસરકારક શબ્દો સાંભળતા જાલિમસિંહને પોતાની ઉન્મત્ત અને અયોગ્ય સ્થિતિનું પુરેપુરું જ્ઞાન થયું તેના મનનો ક્રોધ તુરત સમાપ્ત ગયો. અને તલવાર મ્યાનમાં રાખીને શરમયુક્ત અવાજથી બોલવા લાગ્યો:—

“ પિતાજી ! મ્હારા અયોગ્ય સાહસ માટે હું આપના પાસે ક્ષમા—પ્રાર્થના કરું છું. અત્યારે મ્હે શું કર્યું ? અને શા માટે કર્યું ? ન બાળન હું પોતે પણ સમજી શકતો નથી. હવે મ્હારા દુર્વર્તનના મ્હને પ્રતિતા થઈ છે. પુનઃ આપના અને સભામંડપમાં પધારેના તમામ સભ્યો પાસે મ્હારા અપરાધની ક્ષમા—ચાચના કરું છું. અને યુવરાજ વિજયસિંહને પણ મ્હારા કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવવા માટે ધન્યવાદ આપું છું.”

હવે વધારે સમય સુધી જાલિમસિંહ બોલી શક્યો નહિ. મહારાણાએ તેને ઉપદેશાત્મક બે—બોલ કહી સંભળાવ્યા. અને રાજકુમાર શરમાઈને પોતાના આસનપર બેસી ગયો. યુવરાજની સોડમાં બેસી રહેલી દીવાની હવે ઉભી થઈ, અને મહારાણાના પાસે જઈને હસતી—હસતી કહેવા લાગી:—

“ રાજન ! હું આનંદપુર રાજ્યની મહારાણી છું. મહને તહમે ઓળખે છે કે ?”

દીવાનીના હામ્યજનક શબ્દો અતે તેની વિચીત્ર ચેષ્ટાથી તમામ સભાજનો હસવા લાગ્યા મહારાણાએ તેને પોતાના પાસેજ સિદ્ધાસનપર બેસવા દીધી. તેમના હાસ્યમાં નિઃસીમ ગમ્ભીરતા હતી—અનુપમ અનુગ્રહ હતો. દીવાની એક કાષ્ટની પુતળીની માફક મહારાણાના પાસે સ્થિર બસી રહી, અતે મહોત્સવની ધામધુમનું અવલોકન કરવા લાગી.

નગરજનોએ સેનાપતિ જલ્દિમસિદ્ધને એક સુંદર નાની સુવર્ણની પેટીમાંથી માનપત્ર બહાર કઢાડીને તે વાચી સભાગાળ્યા બાદ અર્પણ કર્યું. અભિનન્દનાત્મક વ્યાખ્યાનો પુરાં થતાં મહારાણા રાજસિંહે અતે યુવરાજ તથા સેનાપતિએ પ્રજાજનોનો યોગ્ય શબ્દોમાં આભાર માન્યો, અતે “ પ્રજાની સેવા કરવી એ દરેક રાજકર્તાની, તેમજ સુરાજ પ્રાંતે વફાદાર રહેવું એ પ્રત્યેક પ્રજાજનની મુખ્ય ફરજ છે.” એ વાક્યનું રહસ્ય સમજાવીને મહારાણાએ પોતાનું સર્વમાન્ય વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કર્યું.

આજે લુટારાએને લઈને આનંદપુર આવી પહોંચેલા નાયક નરન્દ્રપ્રસાદને અતે સેનાપતિ જલ્દિમસિદ્ધને મદદગાર થએલા તમામ સૈનિકોને મહારાણાએ યોગ્ય બક્ષીસો આપીને પ્રશન્નાવકત શબ્દોથી પોતાનો સતોપ જાહેર કર્યો. અતે ગીરફતાર કરેલા લુટારાએને અદાવતમાં હાજર કરીને તેમની અપૂર્ણ રીતે નવામ કર્યા પછી વ્યાજ્ઞી ચુકાદો આપવાનો મનોભાવ મહારાણાએ અકત કર્યો.

પિજરામાં પુરી રાખેલા પક્ષીના પાસે પારધી આવીને ઉભો રહેના તે પક્ષીની જેવી દશા થાય છે, તેવીજ સ્થિતિ જલ્પિમસિંહની થઈ હતી. તે વારવાર દીવાનીની મુખાવૃત્તિ સામે જોતો હતો. અને વિચાર કરતો હતો કે:-

“રાજનગરના પહાડી પ્રદેશમાં આવેલા દેવ-મંદિરમાં જોએલી તે ખંજરધારિણી અરણ્યબાળા અહીં ક્યાંથી આવી ? શા માટે આવી હશે ? અરે ! તે આમ દીવાની ક્યારે થઈ ? ખરેખર આ બાલિકા તો કોઈ અજબ જાદુગરી જણાય છે. મારી વિદ્વાર રાજબાની ઇચ્છાનુસાર રાજગાદી મેળવવાનો હેતુ પાર પડશે, કે આ બાલિકા અધવચ અટકાવશે ? હાય ! મ્હારું શું થશે ?”

આગામી ભયના વિચારોએ જલ્પિમસિંહના મન-પ્રદેશમાં ઉથલ-પાથલ કરવા માંડી, તેનું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું, અને આંખે અંધારી છવાઈ જતાં તે આસનપરથી નીચે પડી ગયો. આ બનાવથી રાજ-સભામાં કોલાહલ થઈ રહ્યો, અને બેભાન રાજકુમાર જલ્પિમસિંહને તેન શયનગૃહમાં મોકલાવીને મહારાણાએ સભા વિસર્જન કરવાની આજ્ઞા કરી. રાજકર્મચારીઓ અને નગરજનો વિખરાઈ ગયા. અને “રંગમાં ભંગ” થયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

“ કાળરાત્રિનું કારસ્તાન ”

“સ્ત્રીની પ્રીતિ તે સર્વથી ખોટી:
 મોહ જાળ નાખે જોતી જોતી.
 “ જાળ નાંખે, જોતામાં ફસાવે;
 ફાવે ત્યાંજ એ ધુતકારી નાંખે.
 “ કહાવે અજાણા ને નરને નચાવે;
 ગોરી ગુમાનભરી પછી રાચે.
 “ નરના દુઃખની મશ્કરી કરતી:
 નારી પ્રીતિ ખરી નવ ધરતી.

*

*

*

“ સરસ્વતીચંદ્ર ”

આજની રાત્રિ મહારાણા રાજસિંહ તથા યુવરાજ વિજયસિંહને રાજકુમાર જલિમસિંહના મહેલમાંજ વ્યતિત કરવાની છે. આજે રાજાના હૃદયમાં આનંદ સમાતો નથી. તેણે વિવિધ પ્રકારનાં પકવાનો બનાવીને તૈયાર રાખ્યાં હતાં. હવે રાજકુમારની પ્રકૃતિ સારી થઈ ગઈ છે. પરંતુ તેના મનમાંથી દીવાની બાળાનો ભય દુર થયો નથી. મહારાણા, યુવરાજ, અને રાજકુમારે ભોજન જમીને મુખવામ લીધો. અને સુવાનો વખત થવા આવેલો હોવાથી જલિમસિંહ પોતાના પિતા તથા ભત્રિજાને નિંદ્રાધીન થવા માટે અગાઉથી મુકરર

કરી રાખેલાં શયન ગૃહોમાં લઈ રજા રજાને ત્યાંથી
પાછો વળીને રાજા એ

રાજસભામાં જયસિલના અંત-
ણમાં ; અને ગયું હતું. જે શયન-
ગૃહમાં આરામ બેસે હતો, તે ખડમા
તેને એન પડ્યું ના | જવાથી યુવરાજ તે
ખડમાથી બહાર | રાણા પાસ આવ્યો, અને વિપાક્રમ
અવાજથી કહેવા લાગ્યો:-

“ દાદાજી જે આપ રજા આપો તો હું અત્યારે અહીંથી
મહારા મહેલમાં ચાલ્યા જાઉં.”

“ કેમ, બેટા વિજય ! તને આ મકાનમાંજ મુદ્દા રહેવામાં
માની અડચણ છે ?”

“ કંઈ નહિ ! આજે મને આ રથજે રાત્રિ વિતાવવી રચીકર
લાગતી નથી. દાદાજી ! મને ડર લાગે છે.”

મહારાણા પોતાના પ્યારા પૌત્રને છાતી સાથે દબાવીને તેના
વામાપર હાથ ફેરવીને કહેવા લાગ્યો-“ બેટા ! તારી વાત સામળીને
મને હસવું આવે છે. તું જરાપણ ગભરાઈશ નહિ.”

“ શું કરું ? દાદાજી ! પુષ્કળ પ્રયત્નો કરવા છતાં મહારા દિલ-
માથી મશય દુર થતો નથી. હું અહીંયા રહી શકું નેમ નહિ હોવાથી
મને જવાની રજા આપવાની દૃષ્ટા કરો !”

“ ખરું છે ! બેટા ! સાચી વાત કહેવામાં કાલ્પણ્ય જનતની દર-
કત નથી. મહારા મનની સ્થિતિ પણ અત્યારે અસ્થ નથી અને
અહીં રહેવું મને અચ્ચાકર લાગતું હોવા છતાં હું અહીંથી મના

નિવાસસ્થાનમાં જવાની ઇચ્છા રાખતો નથી. મહારા હૃદયધાર આપણે ક્ષત્રિય હોવાથી જીવનમાં લયને સ્થાન આપવું એ ધણુંજ અનુચિત અને લજ્જાસ્પદ ગણી શકાય. ક્ષત્રિય કુળદીપક વિરતે મૃત્યુનો અગર બીજી કોઈપણ અહિતકર બાબતોનો લય ન હોવો જોઈએ. બ્રહ્મા વિજય ! ગભરાઈશ નહિ ! પરમાત્મા તારો રક્ષક છે. જો તે ખંડમાં તને લય લાગતો હોય તો આ મહારા માટે જાલિમ-સિંહે તૈયાર કરી રાખેલા પદ્મંગમાં તું સુઈ રહે, અને હું તારા શયનાલયમાં જઈને સુઈ રહીશ.” મહારાણાએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું. અને પોતે વિજયસિંહના માટે મુકરર કરેલા ખંડ તરફ જવાને તૈયાર થયા.

“ દાદાજી ! હવે મને આ સ્થળે લય નહિ લાગે. આવશ્યકતા હશે તો આપને બોલાવીશ.” વિજયસિંહે કહ્યું.

અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરતા વૃદ્ધ અને અનુભવી મહારાણા પોતાના પ્રિય પૌત્રને આશ્વાસન આપીને બહાર આવ્યા. અને શયનાલયનાં બારણાં પાસે ચોક્કી કરતા પોતાના ચાર દારપાળોને બરાબર સાવચેત રહેવાની મુચ્ચના આપીને આગળ ચાલવા લાગ્યા. યુવરાજ વિજયસિંહના ખાલી પડેલા શયનગૃહની બહાર પણ જે ચાર અંગ-રક્ષકો હતા, તેમને પણ મહારાણાએ પાસે બોલાવીને કહ્યું:—

“તમારી અહીં ખાસ જરૂર નથી, માટે તમને બધા પૂર્વ-ખંડના દરવાજા પાસે જાઓ ! અને ત્યાં બરાબર સાવધાન રહીને ચોક્કી કરો !”

મહારાણાનો હુકમ થતાં દારપાળો મસ્તક નમાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. મધ્યરાત્રિનો સમય થયો હતો. આનંદપુર શહેરમાં સર્વત્ર

શાન્તિ છવાઈ ગઈ હતી. મહારાણા તથા યુવરાજનાં નિવાસસ્થાનોથી રાજકુમાર જલિમસિંહનો મહેલ દુર અને એકાંત સ્થળે બાંધેલો હતો. તે મહેલના ત્રણ મંજલા બનાવ્યા હતા તેમાં ત્રીજો મંજલે ચોતરફના ખૂણાઓમાં ચાર શયનાલયો બાંધીને વચ્ચેના ભાગમાં એક વચ્ચાળ ચાક રાખવામાં આવ્યો હતો. રાજકુમાર-સદનના દરેક વિભાગની સામ્યતાથી. આસપાસના દિલ્લરજન બગીચાથી, ડુંવારાઓમાં ખુશબોદાર પદાર્થો મિશ્ર હોતી જળધારાઓથી, અને ઉત્તમ પ્રકારની કળા-કૌશલ્યનાથી રસદ્ર મનુષ્યો આનંદનો અનુભવ લવામાં તન્મય થતાં હતાં. તથાપિ મહારાણાના હૃદયને અત્યારે અશાન્તિ શામાટે ? મનરંજન કરનારાં સાધનોની અમર કેમ થતા નથી ? વચ્ચસિંહના અંગરક્ષકોને રજા આપીને પલંગમાં સુઈ રહ્યા પછી મહારાણાની નજર ચોતરફ ફરતી હતી. અને સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરતી હતી. લગભગ એક કલાક મુધી પથારીમાં આમતેમ આજોટવા છતાં નિદ્રા આવતી નહોતી. મહારાણા વિવિધ પ્રકારની કલ્પનાઓ કરતા હતા.

“ અરે આજે મ્હને આમ કેમ અડચી જણાય છે. અહીં કોઈ પણ જાતનો ભય નહિ હોવા છતાં મ્હને ભયનાજ ભણકારા શા માટે મંભળાતા હશે ? આજે મ્હારી જીદગી શું આક્રમમાં સંપડાઈ જશે ? વિધાતાએ ભાગ્યમાં લખેલા લેખ અવશ્ય ભોગવવાના તો છેજ ” એની ગતિને કોઈ રોકી શકે તેમ નથી. કદાપિ મ્હાર મૃત્યુજ થાય તોપણ તેમાં વાંધો ન હોઈ શકે ! હવે હું જુદા થયો છું, પરંતુ જે વિજયની જીદગી સક્ષામત ન રહે તો આનંદપુર રાજ્યનું સત્તાનાશ વળી જાય. મ્હારી અગર યુવરાજની જીદગીને નુકશાન કરવાની ડ્રોની તારાત છે ? કોઈની નહિ ! ‘ જસ ’ મ્હારા આધુન્યમાં મ્હને મંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે ! ”

છેવટે મહારાણાની વિચાર-તરંગિણીનો પ્રવાહ આગળ વધતો અંટકી ગયો, અને નિદ્રાદેવીના સુખદ શરણમાં રાત્રિ વ્યતિત કરવા લાગ્યા.

મહારાણા તથા યુવરાજને મુકરર કરેલાં શયનાલયોમાં મુકીને જલ્દિમસિદ્ધ ધડકતા હૃદયે રાજ્યા પાસે આવ્યો. પોતાના પ્રિયતમને આવી વિદ્વંસ સ્થિતિમાં પાછો આવેલો જોઈને રાજ્યા કહેવા લાગી—

“મહારા જ્ઞાણા ! ત્હમે બરાબર વ્યવસ્થા કરી આવ્યા ? હવે પેટીમાંથી પેલી મ્હેં તૈયાર કરાવેલી વિષમય કટારી બહાર કહાડીને તૈયાર થાઓ ! અને—”

“ચુપ કર ! રાજ્યા !” જલ્દિમસિદ્ધ પોતાની પ્રિયતમાને વધુ બોલતાં વચ્ચે અટકાવીને કહેવા લાગ્યો:—“એ કાર્ય મહારાથી નહિજ થાય ! મ્હને અત્યંત દુઃખ થાય છે.”

રાજકુમારના આવા વિકલ્પપૂરક શબ્દો સાંભળીને રાજ્યાની આંખોમાંથી ક્રોધાગ્નિની ચીનગારીઓ છૂટવા લાગી. તેનું દિલ દહન થવા માંડ્યું, પરંતુ એ મનોભાવ છુપાવીને બોલી.

“ત્હમે આવા અચ્ચીર મનવાળા છો, તેની હવે મ્હને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. ત્હમારા શબ્દોની કંઈ કિંમતજ નથી.”

રાજ્યાના મર્મ-પ્રહારોથી જલ્દિમસિદ્ધનું હૃદય વીધાઈ જતું હતું. તેની મનોદશા દયાજનક થઈ હતી. ક્ષણભર મૌન ધારણ કરીને તે કહેવા લાગ્યો.

“પ્રિય રાજ્યા ! વિજયસિદ્ધ મહારા ભવિષ્યે છે, અરે ! તે મ્હને માત્રિકા ભાવથી પિતાતુલ્ય ગણે છે. મહારા પ્રત્યે મંપર્જા પ્રેમ

અને શ્રદ્ધા રાખનાર મહારા પ્રાણાધિક માનીતા વિજયનું હું ખૂન કરીને આનંદપુર રાજ્યનો ગૌરવ-સ્તમ્ભ તોડી નાખું એ અધમ કાર્ય તો મહારાથી નહિજ ખતે ! રાજા ! ક્રોધ કરીશ નહિ. વિચાર કર ! ક્યા સુખની ખાતર તું મહને આવું પાપ કર્મ કરવાની પ્રેરણા કરે છે ?

જલિમસિંહના શબ્દો સાંભળીને રાજાનો ક્રોધ વધવા લાગ્યો. મગરૂં અને મસ્ત રાજા ઉભી થઈ, અને બીજા ખંડમાં જવા લાગી. મોહાંધ જલિમસિંહ તેને મનાવવા માટે બેડો થયો. અને જેમ એક કુતરીના પાછળ કુતરો આસકત થઈને ભમે છે, એવીજ રીતે રાજાની પાછળ રાજકુમાર શ્વાન-લીલા કરવા લાગ્યો. અરે ! સસારની મોહજાળમાં ફસાવીને પુરૂષોનું જીવન ખરબાદ કરનારી ક્ષુદ્ર યુવતિઓ ! ત્હમે જગતમાં કેટલા અનર્થ કર્યા છે ? ત્હમારાં નયન-શરથી કેટલા અનુલ બળધારીઓને ધાયલ કરેલા છે ? ત્હમારી મોહક શબ્દજાળમાં ફસાઈને કેટલા વિર પુરૂષો પતિત થયા છે ? અને ત્હમે કેટલા સંસારીજનોને વનવાસી તથા કેટલા વનવાસી મહાત્માઓને સસારી બનાવ્યા છે ? અરે ! ત્હમે આ દુનિયામાં કેટલી ઉચલપાથલ કરી શકે છે, તે જરાપણ સમજતું નથી. ત્હમારું ચારિત્ર્ય ગહન છે. એક વિદ્વાને પણ કશું છે કે:-

સ્ત્રિયશ્ચરિત્રં પુરુષસ્ય ભાગ્યં દેવો ન જાનાતિ કુતો મનુષ્ય ? ॥

“સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર અને પુરૂષોનું ભાગ્ય દેવો પણ ન જાણે તો માણસનું શું ગણું ?” અત્યારે પણ રાજાનું ચરિત્ર જલિમસિંહના સમજવામાં આવ્યું નહિ. તે પોતાની પ્રિયતમાની પાસે જઈને વિષાદ-મય અવાજથી કહેવા લાગ્યો:-

“હૃદયવદ્ધલા ! તુ આમ રીસાઈશ નહિ ! અને મ્હારા શબ્દોથી માફું લગાડીશ નહિ. જ્ઞાતી ! જ્યારે હું મંન્યાસીની ભવિષ્યવાણીમાં વિશ્વામ રાખીને રાજગાદી મેળવવાનો વિચાર કરું છું, ત્યારે મ્હને પેલી અરણ્યમાળા યાદ આવે છે. અને મ્હારું મૃત્યુ નજીક આવેલું હોય એવી ભ્રમણા ઉપન્નિત થાય છે. અરે ! આજે સભામંડપમાં પણ તે વનવાસીની બાલિકાએ મ્હને ભ્રમિત કર્યો હતો.”

“ સાબાશ ! આનંદપુર રાજ્યના સેનાપતિ, સાબાશ ! ” રાજ્યા માર્મિક શબ્દોથી હસતી-હસતી કહેવા લાગી—“ એક અબળા વનતથી ડરીજનનારા ક્ષત્રિય કુમાર ! ત્હમે યુદ્ધમાં કેવી બદાદુરીથી લડતા હશે ? ત્હમારા જેવા મૃત્યુનો ભય રાખનારાઓને કેવી ઉપમા આપવી ? તે સમજાતું નથી. ત્હમે રાજ્ય થઈને શું કરી શકો ? જાઓ ! મ્હારી સાડી અને ચુંડા પહેરીને રાણીનિવાસમાં બેસી રહો. હું ત્હમારે રક્ષણ કરીશ અને ત્હમને એ ખૂનીખજરથી બચાવીશ ”

“ મ્હને માફ કર ! દીલ્દાર ! અત્યારે હું જ્ઞાનશૂન્ય બની ગયો છું. મ્હારું ચિત્ત ચગડોળે ચડ્યું છે. મ્હાને અચયે કમ્પિત થઈને ચતનહીણ થઈ ગયા છે. હું શું બોલું છું, તેનું પણ મ્હને ભાન નહોતું નથી. મ્હારે હવે વધારે અપમાન કરીશ નહિ. હું ત્હારો આરાય ઈગિભૂત કરવા તૈયાર છું. પરંતુ મ્હારું હૃદય કબુલ કરતું નથી.”

“ જ્યારે ત્હમે હૃદયને જરા બળવાન બનાવો ત્યારેજ આપણા મુખનો માગ સાફ કરી શકાય. અને આપણી મહત્વાકાંક્ષા મક્કળ થઈ શકે. ”

પ્રેમદાના મોહપાસમાં સપડાએલો જાતિમસિદ નિસ્તેજ મુખે રાજ્યાના સામું જોઈ રહ્યો. તેની ગાભિર્યના જાદુને રાજ્યા કહેવા લાગી—

“કેમ ! શું વિચાર કરો છો ?”

“કંઈ નહિ !” જ્ઞલીમસિંહ બોલ્યો “ મહારે અતિમ ધ્યેય ચોક્કસ થઈ ગયું છે. હું તહારા મનોરથ સફળ કરીશ. ”

“ બસ ! મહારે પણ એજ જોઈએ છે, વ્હાલા ! ત્હમે જરા-પણ ભય રાખશો નહિ. હું પણ એક વિરાંગના છું. ગમે તેમ યુક્તિ કરીને તે બાલિકાની હસ્તી આ દુનિયામાંથી નાબુદ કરીશ. પ્રાણનાથ ! કહો, હવે ત્હમને કેનો ભય છે ?

“ મહારા શ્રેયાર્થે તહારી અત્યુત્તમ મનોભાવના જોઈ મ્હને ઘણેજ હર્ષ થાય છે. વ્હાલી રાજબા ! હું જાઉં છું. મહારાણા અને વિજય બંને નિદ્રાધિન થઈ ગયા હશે ! ”

પાપીના સમાગમથી પતિત થએલો જ્ઞલીમસિંહ ઉન્મત્ત બનીને ઉભો થયો. અને કબાટમાંથી એક નાની વિપમય કટારી લઈને વિજય-સિંહના શયનાગૃહ તરફ ચાલવા લાગ્યો. રાજબા પ્રત્યેના મોહની મહત્તાએ જ્ઞલીમસિંહના સદ્વિચારો ભરિમજૂત કર્યા. રતા. તેનું હૃદય વિદ્વિ-ર્ણુપ્રાય થયું હતું. મોહાંધને હજાર હાથના ઊંડા ખાડામાં પટકવાને, અથવા ઉચે આસમાનપર ચડાવવાને નારીનું એકજ તિવ્ર કટાક્ષ બસ થઈ પડે છે !!!

પ્રકરણ ૮ મું.

“ ભયંકર હૃત્યાકાણ્ડ. ”

અતિ મલિન કર્તવ્યે ભવતિ સ્વલનામતીવ નિપુણા ધીઃ ।

અર્થ:—અતિ મલિન શ્રમમાંજ દુર્જનની બુદ્ધિ અતિ નિપુણ થાય છે.

મધ્યરાત્રિનો સમય વીતી ગયો છે રાજકુમારના મહેલમાં ઘેર અંધારું છવાઈ ગયેલું દેખાય છે. થોડા સમય પહેલાં જ્યાં આનંદ ધ્વનિથી વાતાવરણ મનરંજન લાગતું હતું, ત્યાં અત્યારે માત્ર તમ-રાંનો અપ્રિય ગણગણાટ,—ધ્રુવડોના મુઓ—મુઓ શબ્દ, અને ચોપીદા-રોના દરે કલાંકે મંત્રામૃતક પોકારો સાંભળવામાં આવતા હતા.

ભયંકર અંધકારમાં જાલીમસિંહ બરાબર સાવધાનીથી એક ખડખડી બીજા ખડખડામાં ચાલ્યો જતો હતો. અંધારામાં તેની આંખો વિદ્યુત સમાન ચમકતી હતી. તેના હાથમાં એક તેજસ્વી કટારી પકડેલી છે. આગળ વધતાં રાજકુમાર જાલીમસિંહ અચાનક સ્તંભિત થઈ ગયો. અને શિરથી પગની પાની મુઠી સર્વાંગે વૃક્ષના એક પાંદડાની માફક ટુંબ્યા લાગ્યો. તેની આંખો નિસ્તેજ થઈ ગઈ, અને છાતી જોરથી ધડકવા લાગી થોડા સમય અસ્વસ્થ રહ્યા પછી તેનામાં નવચેતન જાગ્યું ત્યારે અને ધારેલું કાર્ય અમલમાં મુકવા તૈયાર થયો.

“ બસ ! હવે ભય નથી ” જાલીમસિંહ વિચાર કરવા લાગ્યો.
“ આ વિપત્તિ કટારીથી મારું ગંદાણું કરવાનું હું આમર્થ્ય ધરાવું છું.

મહે અત્યાર સુધી એક ગદીકણ બાળકની પેઠે હૃદયમાં લયને સ્થાન આપ્યું હતું, એક મુખની માફક પાપ-પૂજ્યના હિસાબ ગણીને ગેરેમી બન્યા હતા. પ્રિય ગજબાના બોધ વચનોના કેટલીક વખત અમ્બિકાર કરીને મ્હારા સ્વાર્થનું રહસ્ય સમજતો નહોતો, અને અનેક પ્રકારના વિદરોપો કરીને હૃદયને શકાશીલ બનાવતો હતો. હવે એ બધું મહે ત્યાગી દીધું છે. અત્યારે હું રાજકુમાર જલ્લીમસિંહ નથી અત્યારે હું વિજયસિંહનો કોકા નથી. પણ તેનો કાળ છુ. હું એક માનવ સ્વરૂપે ગલ્લસ બન્યો છું. આનંદપુર ગલ્લની ગાદીનો માલીક થવા માટે મ્હારા પરમ શત્રુ અનેલા યુવરાજની હત્યા કરવી એજ પ્રભુની ઇચ્છા છે.

જલ્લીમસિંહ વધારે વિચાર કરી શક્યો નહિ. તે આગળ ચાલવા લાગ્યો. અને વિજયસિંહના સુવાના ખડમા જઈને દષ્ટિ ફેરવતા તેને નિશ્ચિત રીતે નિદ્રાધિન થયેલો જોઈને આનંદ પામવા લાગ્યો. હવે ધારેલું કામ નિર્વીઘ્ને પાર પડશે એવી ખાત્રી થતાજ જલ્લીમસિંહ ગુપ્તદ્વારની બાજુએ આવેલા એક ખૂણાની પાસે જઈને ઉભા રહ્યો. દીવાનો પ્રકાશ ઝાળે થઈ ગયેલો હોવાથી કેટલીક વસ્તુઓ બરાબર અપ્પ દેખાતી નહોતી. પણ ગમા બરાબર અવલોકન કરવાથી થગથી માથા સુધી ચાદર ઓઢીને વિજયસિંહ મુખપૂર્વક નિદ્રા લેતા હોય એમ જણાતાં જલ્લીમસિંહ એ કગલ આગળ વળ્યો. અને હાથમા ટારને મજબુત રીતે પકડીને પક્ષગના ઓળીકાના ભાગ પાસે આવીને ઉભા રહ્યો. હવે તેના હૃદયમા પુનઃ વિવિધ વિચારો આવવા લાગ્યા.—

“શુ મ્હારેજ આ કામ કરવું પડશે? હું એક રાજપુત છું, વર જી ગલ્લનો સેનાપતિ છું. તો પછી મ્હારા હાથેજ આવી હત્યા ન કરતાં કાંઈ મારાઓની મારફતે આ કામ કરાવું તો વાધાકેપ શું છે?”

જાલીમસિંહનો વિચાર પ્રવાહ ક્ષણભર અટક્યો, અને પુનઃ તે ચાલુ થયો:--

“ ના ! એવી રીતે મારાઓની મારફતે આ કામ કરાવતાં કદાચ તેનો ભેદ પ્રસિદ્ધ થઈ જવાનો સંભવ રહે. અને તેમ થાય તો પછી મહારાજે સદાને માટે બીજાઓના ઓશીયાળા રહેવું પડે. આજના મહોત્સવ પ્રસંગે મહે વિજયસિંહનું ખૂન કર્યું છે એવી શંકા કોઈ પણ વ્યક્તિના હૃદયમાં નહિજ આવે તેમ છતાં મહારાજા કમનસીબે કદાચ આ ગુપ્ત કારસ્તાન પ્રકાશમાં આવી જાય તો મહારાજા ભાયાતો, અને પ્રજાજનો બળવો કરે. અને મહારાજા રાજા તરીકે સ્વિકારે નહિ. એ બાબત પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે હરકત નહીં ! પિતાજીને કેદ કરીને બોયરામાં પુરી દઈશ, ભાયાતો અને પ્રજાવર્ગને મહારાજાજીવરના બળથી તાબે કરીશ. અને શામ, દામ, દડ, તથા ભેદ એ ચાર વસ્તુઓ કે જે રાજપ્રકરણી બાબતોના મુખ્ય સિદ્ધાન્તરૂપ ગણાય છે, તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરીને મહારાજા સત્તા જમાવીશ. અને મહારાજા વિજય ડંકા વગડાવીશ. ”

ભવિષ્યના મુખ-સામ્રાજ્યની ઘટના નિયત કરતો જાલીમસિંહ યુવરાજાના મુકરર કરેલા પક્ષગ પાસે આવીને ઉભો હતો ત્યાંથી રહેજ પાછળ હટી ગયા. કમરપટ્ટાને મજબુત રીતે બાંધ્યો. અને હાથમાં પકડી રાખેલી કટારી તરફ થોડો સમય જોઈ રહ્યો. તેની નસેનસમાં ઉપજુ બનેલું શોણિત વહન કરી રહ્યું હતું. હાથમાં પકડેલી કટાર ઉઘી કરી. પરંતુ તેનો હાથ પક્ષગ તરફ લંબાયો નહિ. જાલીમના અગતી તાકાત તત્કાળ શીથીલ થઈ ગઈ. અચેતન બનેલો રાજકુમાર ગુપ્તકાર તરફ ચાલ્યો. અને ધીમેથી બારણાં બંધ કર્યા. તેના મનમાં અનેક પ્રકારના તરંગો આવવા લાગ્યા હતા.

“ અરે ! આ શું થયું ? મ્હારો હાથ કેમ અટકી જાય છે ? આજેજ ખૂન કરવાનો મ્હે નિશ્ચય કરેલો હોવા છતાં મ્હારાથી એ કામ કેમ જનતું નથી ! આવા પ્રસંગ ફરીથી પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે. ”

જ્વલંમસિંહના તરંગો સમુદ્રની ભગ્ની અને ઓટની માફક ઉછળતા હતા, અને પુનઃ સમાઈ જતા. “ ઝાંખો પ્રકાશ જેમ રાત્રે ભયને ઉત્તેજન આપે છે, એવીજ રીતે ઝાંખું જ્ઞાનપણુ પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં ખડીકણ-વૃત્તિ પ્રેરે છે ” જ્વલંમસિંહનું મિત્ર મુંઝાતું હતું. અને આન્તરવેદનાનો અનુભવ લેતા અધારામા ધીમે ધીમે વધુ ડગલાં પાછળ હટતો હતો.

આ પ્રસંગે અચાનક ટ્રાઈ અદ્રશ્ય વ્યક્તિએ આગળથી આવીને તેનો હાથ પકડી લીધો. જ્વલંમસિંહ ચમક્યો. અને સળગતા અંગા-ગપર બૂલથી હાથ પડતાં જેવી રીતે હાથને પાછો ખેંચી લેવાય છે, એવીજ રીતે તેણે પોતાનો પકડાએલો હાથ બળપર્વક પાછો ખેંચી લીધો. અને શીઘ્રતાથી પોતાના રાજનાલય પાસે આવીને ઉભો રહ્યો જ્વલંમસિંહ પાછળ ફરીને જોયું તો, રાજ્યા ઉભી રહેલી જોવામાં આવી.

“ કેમ ! શું ફરી આવ્યા ? ” રાજ્યા હસતાં-હસતાં પૂછવા લાગી. “ ત્હમરો હાથ પકડતાં આમ નામવા લાગ્યા તેનું કાગ્જુ શું ? ખતારો ! કટાર ક્યા છે ? ”

છછેડાએલી સર્પાણીના કુકવાટા સમાન રાજ્યાના શબ્દો માંભ-ળીને રાજકુમાર જ્વલંમસિંહ જડવત્ અભિભૂત થઈ ગયો. તેનાથી પ્રત્યુત્તર અપાયાજ નહિ.

“ શું કયું ? શા માટે બોલતા નથી ? ”

“ રાજ્યા ! કાર્ય હજી પાટી છે. ” જલ્લીમસિંહ મંદ અવાજથી કહેવા લાગ્યો.

રાજકુમારના શબ્દો સાંભળીને રાજ્યા વિક્રી, તેનું સ્વરૂપ પલટાઈ ગયું સૌન્દર્યમયી રાજ્યા પિશાચીની સ્વરૂપ ધારણ કરીને જલ્લીમસિંહના પાસે આવી. અને તેના હાથમાં છુપાવી રાખેલી કટાર બેરથી પડાવા લીધી. અને ઉન્માદિની દશામાં યુવરાજ વિજયસિંહના શયનાલય તરફ ચાલવા લાગી. તેનાં કેશ વિખરાઈ ગયા હતા, તેની મુખાદૃતિનું અવલોકન કરતાં સાક્ષાત્ રાક્ષસીરૂપ દેખાતી હતી. ઉન્મત્ત રાજ્યાને આગળ જતી અટકાવવા માટે જલ્લીમસિંહ તેના પાછળ દોડવા લાગ્યો. અને પોતાની પ્રિયતમાના હાથમાંથી કટારી ઝૂંટાવી લઈને ધીમેથી કહેવા લાગ્યો -

“ રાજ્યા ! મ્હારી હૃદયેશ્વરી ! તું પાછી જ ! ત્હારા સુકોમળ અને રમણીય હાથ રક્તથી ખરડાય, એ દેખાવ મ્હને અસહ્ય લાગશે. હવે હું શીઘ્રતાપૂર્વક, ધારેલું કાર્ય પાર પાડીને તુરત ત્હારા પાસે આવીશ. તું આપણા શયનગૃહમાં જ ! મ્હારા પ્રત્યે અવિશ્વાસ રાખીશ નહિ. ”

રાજકુમારના શબ્દો સાંભળીને રાજ્યા ચાલી ગઈ. અને સંગતિના પરિણામે પતિત બનેલો જલ્લીમસિંહ ધીરે ધીરે ગુપ્તદ્વારમાં થઈને વિજયસિંહના પલ્લગના ઓશીકા તરફના ભાગ પાસેજ આવીને ઉભો રહ્યો. દીપકના ઝાંખા પ્રકાશમાં યુવરાજ સર્વાંગે ચાદર ઓઢીને નિદ્રા લેતો હોય એવા દેખાવ બેતાં તેણે કમરપટ્ટામાંથી કટારને બહાર કહાડી.

રાત્રીના બે વાગવાના ટકેરા સભળાયા. રાજગઢની પાછળના ભાગમાં કોઈ સરકારી વ્યક્તિના ગાવાનો દુરથી અવાજ સભળાવા

લાગ્યો. આ સંગીત વિણના સૂર માથે ઝરાઝર મેળવીને ગવાતું હોવાથી આશ્ચર્યજનકે સાગતુ હતુ. કોકિલ સમાન કંઠમાંથી નીકળતો મધુર સ્વર સાંભળવાથી કાંઈ સ્ત્રી ગાતી હોય, એવું અનુમાન થતું હતું મનમોહક સંગીતના અજ્ઞ પ્રભાવથી જાલીમસિલ કાણભર સ્તબ્ધ થઈ ગયો. અને આ ગીતની મજા તેને પોતાનેજ સમ્મોધન કરતી હોય એમ સ્વાભાવિક શકા થતાં રાજકુમાર શાન્ત ચિત્તથી સાંભળવા લાગ્યો. ગાયન સ્પષ્ટ રીતે પણ જરા ધીમા અવાજથી સભળાતું હતું. ગાનાર વ્યક્તિના હૃદયના-રણકારો પુનઃ આગળ વધવા લાગ્યા.

(સંગીત).

“ બની વેરાંધ ઝો. પાપી !—કરે છે જુદમ શા માટે ?

ખીલેલા પુષ્પને કાપી—તરે છે સત્વ શા માટે ?

“ અરે ! સન્માર્ગ તુ ચૂક્યો, સરળ સિદ્ધાન્ત તહે મૂક્યો :

બની જાલીમ, ક્યાં જુક્યો ?—ધરે છે લેલ શા માટે ?

“ કુબુદ્ધિ ક્યારી આ આવી ?—ફિલે ના આઈતા લાવી :

મતી કાં ત્હારી પલટાવી ! સ્મરે છે સ્વાર્થ શા માટે ?

“ જીવનનો અંત હા ! થાશે, મળેલી સિદ્ધિ હુંટાશ :

દગલ્યાજીથી પન્નાશે, કરે છે મસ્ત શા માટે ?

“ વિદ્યાકાન્ત. ”

ગાયન પુરું થયુ. સફળાધર અને માર્મિક રાજોથી ગવાએલું ગીત સાંભળી રહ્યા પછી જાલીમસિલ વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ અરે ! આ અવાજ મંડે કાંઈ દિવસ સાંભળેલો છે. પરંતુ અત્યારે મને ઝરાઝર યાદ આવતું નથી. અને હવે તે આખતની

કષ્ટપના કરવાનો સમય પણ નથી. આ સંગીતના શબ્દોમાં સમાએલી રાજસ્યાક્રિતિ અવશ્યમેવ મ્હનેજ લાગુ પડે છે. મ્હારા અતરનો ઉદ્દેશ અપહરણે સમજીને આ દ્રમ મ્હને નહિ કરવાનું મંગીતદારા કરમાન કરનાર એ વ્યક્તિ દ્રાણ હશે ! ગમે તે હો ! મ્હને પરવા નથી. એવાં બહીકણ બનાવનારા વાક્યોની મ્હને હવે જરાપણ અસર થવાની નથી. અસ, હૃદય ! મ્હિર અને બળવત્તર થા ! મ્હારા ભાગ્યમા કાબાએલી જાહોજલાલીમાં અડચણરૂપ થતી વ્યક્તિની હસ્તી આ દુનિયામાંથી મ્હને સદાને માટે દુર કરવા દે ! અસ, હવે વધારે વિચાર કરવા શા કામનો ! ”

યુવરાજ વિજયસિંહનું-પોતાના પ્રિય બન્ધુ પુત્રનું, અને આનંદપુર રાજ્યના ભાવિ મહારાણાનું ખૂન કરવા માટે તક્તસી રહેલો નરાધમ જાલીમસિંહ પલંગના નજીક આવીને ઉભો રહ્યો. યુવરાજને સર્વાંગે આફરઓટીને નિદ્રાધિન થએલો જાંઘને તેણે પોતાનાં હાથમાં પકડેલી તીક્ષ્ણ કટારી ઉઘી કરી, અને પોતાના અતિથીની જાતીના બરાબર મધ્યભાગમાં બળપર્વક મારીને જાલીમસિંહ તુરત પલંગના નીચે અધકારમાં છુપાઈ ગયો. તેના શાન્ત મનોભાવ ઉપર તોફાની મનોભાવનું બળ અંપૂર્ણ રીતે બાપી ગયું, અને આખરે વેરની વસુલાત પુરી થઈ. હાય ! જાલીમ ! તહે વેર વાળવાની અવધિ કરી નાંખી. દુનિયામાં દ્રાહ પણ દુશ્મન ત્હારા જેવું નિર્દય અને ક્રાંતકી કામ કરેજ નહિ !

પલંગના નીચે સત્તાઈ ગએલા જાલીમસિંહે એક કારમી ચીસ સાલળી હતી, પરંતુ તેની ઉન્મત્ત મનોવૃત્તિઓએ કાણુભર બલ્લાન બનાવેલો હોવાથી કષ્ટપણ વિચાર કરી શક્યો નહિ. પલંગમાં તરફ-ડીયાં માગતું શરીર સદાને માટે અચેતનમય બની ગયું.

હવે જનકીમસિંહ ધીમે રહીને ગુપ્તદાર તરફ જવાને માટે પક્ષ-
ગમન નીચેથી બહાર નીકળીને આવવા લાગ્યા. રાજા શયનગૃહની
બહાર અટારીમાં ઉભી રહી હતી. રાજકુમારને આવનો જોઈને રાજા
કહેવા લાગી.---

‘ ઉભા રહો ! તમને કામ પુરું કર્યું કે નહિ તે જાણતની ખાત્રી
કરવા માટે હું આવેલી છું. અને તમારા લાથે યમસન્નમાં પહોંચી
ગએલા આત્માના મેહને છેદી વખત જોઈ આવું છું. ’

રાજા ધીરે ધીરે યુવરાજના નિયત ફરેલા શયનગૃહમાં આવી
પહોંચી અને વિજયસિંહનું પ્રાણપાણી તેના દેહપિંજરમાંથી ઉડી ગયું
છે કે નહિ, તે જાણતની ખાત્રી કરવા માટે તેણે આદર ઉચી કરી.
અને બરાબર પરીક્ષા કરવા લાગી.

અચાનક તીર વાગતાં મૃગલી જેમ નાસવા લાગે છે, એવીજ
રીતે રાજા પણ લાખી જંગલો ભરતી દોડવા લાગી. તેની ચૈતન્યતા
લુપ્ત થઈ ગઈ. અને ગભરાએથી સ્થિતિમાં જનકીમસિંહના પાસે આવીને
કહેવા લાગી - -

“ તમને વિવાહની વરસી કરી આવ્યા ! ”

“ કેમ ! શું થયું ? ” જનકીમસિંહ અધીરાઈથી પૂછ્યું.

“ યુવરાજ વિજયસિંહ હજી જીવિત છે ” રાજાએ કહ્યું.

“ હે ! ” જનકીમ ચમક્યા અને પૂછવા લાગ્યા “ ત્યારે મહેં
ખૂન કોનું કર્યું ? ”

“ મહારાજાનું—તમારા ગિરજા પિતાજીનું !! ” રાજાએ કહ્યું.

“ અરેરે ! આ મહે શું કર્યું ? પિતાજીનું ખૂન ! કટલો ભયાનક
હન્યાકાળ ! ” આ ત્રણ વાક્યો બોલીને રાજકુમાર જાતીમસિદ્ધ મૃતિ
ચર્મને પૃથ્વીપર પડી ગયો.

રાજા પોતાના પતિની આવી હૃદય-દુર્મળતા જોઈને હમવા લાગી
અને તાત્કાળિક મહારાણીની છાતીમાંથી કટારી ખેંચી લઈને યુવરાજ
વિજયમિલનું ખૂન કરવા માટે તેને શોધવા લાગી.

પ્રકરણ ૬ મું.

“ સ્નેહી કે શત્રુ ? ”

“ જેમ પર્વત ઉપર શિલા ચૂડાવવી હોય તો ઘણીજ
મહેનતે ચૂડે છે, પરંતુ તહેને નીચે પાડી નાંખવી હોય તો
જરા પણ વાર લાગતી નથી. તેજ પ્રમાણે મનુષ્યને ગુણ-
વાન થવું અઘરું છે; પરંતુ નીચતા કરવામાં વાર લાગે
તેમ નથી. ”

×

×

×

×

પ્રભાવતીએ આખી રાત્રિ રોવામાંજ વિતાવી હતી. ત્યારથી
યુવરાજ વિજયમિલ આનંદોત્સવમાં ભાગ લેવા માટે ચાલ્યા ગયો હતો.
ત્યારથી તેના પાછળ આવવાની રાહ જોઈને પ્રભાવતી મધ્યરાત્રિ સુધી બેસી
રહી હતી. આજે યુવરાજ પોતાના કાકા જાતીમસિદ્ધના મહેલમાંજ આખી
રાત રહેવાનો છે, એ જાણતની પ્રભાવતીને ખચર આપેલીજ નાંહેતી.

તેથી પોતાના પતિના આવવાની વાટ જોઈને પ્રભાવતી થાકી ગઈ. તેના મનમાં અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ થવા લાગી, અને જેમ સમય વધવા લાગ્યો તેમ સ્વામીના સમાગમની આતુર બનેલી સુન્દરીની આંખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલવા લાગી.

આ વખતે અચાનક પ્રભાવતીની સખી ઉદાસ તેના પાસે આવી પહોંચી. અને પોતાની બહેનપણીને રડતી જોઈને તેમ કરવાનું કારણ પૂછવા લાગી.

“ બહેન ! તારે શા માટે રડો છો ? ”

પ્રભાવતીએ આંખોમાંથી આસુ લુપ્તી નાખ્યા, અને કરુણાજનક સ્વરથી કહેવા લાગી—

“ બહેન ઉદાસ ! મને આજના મહેલમાં લાગ લેવાનું યુવ્ય બહેન રાજ્યાંગે આમ ત્રણ મોકલ્યું નહિ, તે કરુણથી હું રોતી નથી પરંતુ મારા સ્વામીનાથ હજી સુધી અહીં પાછા નહિ આવવાથી મારા દિલમાં સશયાત્મક વિચારો આવવાથી ધિરજ ન રહી, અને મારે હૈયું શોકથી ભરાઈ જવાથી હું રડતી હતી.

“ બહેન ! આટલી બધી અધીરી શા માટે થાય છે ? ” ઉદાસે આશ્વાસન આપતા કહ્યું. “ યુવરાજ હમણા આવે, ધામધુમ કરવાનો પ્રમંગ છે, અને એ મનરંજન કાર્યમાં કદાચ મોડું પણ થઈ જાય ! ”

બહેન ! ઉદાસ ! હું આટલી બધી અધીરી બની ગઈ છું, એ જોઈને તું અજ્ઞયજ્ઞ થાય છે. પણ મને કેટલીક અશુભ રાશીઓ થવાથી હું ગભરાઈ ગઈ હતી. ” પ્રભાવતીએ કહ્યું.

“ જાહેન ! તમે સમજી છો ! કોઈ પણ જાતના રાહમ્ય વગરની—
અથ વિનાની કાકાઓને હૃદયમાં અથાન આપીને નિર્બળ બનવું એ
અવરુદ્ધ નથી યુવરાજ કમલ ગજકુમારના આગ્રહથી આજની રાત
ત્યાજ્ય મેકાઈ ગયા હશે ! તમે ત્યારે કલ્પાન્ત કરો તે કીક ન કહેવાય !”

ઉદ્ધાસના આશ્વાસનથી પ્રભાવતીનું હૃદય જંગ શાન્ત થયું. એજ
વખત નીચેથી એક દાસી ઉપર આવી, અને પ્રભાવતીને કહેવા લાગી—

“ જા ! એક મંન્યામી—આલિકા આપની મુલાકાત કરવાની
રજત માગે છે ”

પ્રભાવતી ચમકી. અને અગ્નયજ્ઞ થઈ. મધ્યરાત્રિના વખતે મુલા-
કાત લેવામાં કંઈક નવિન હેતુ હશે, એમ સમજીને તેણે દાસીને કહ્યું.—

“ જા ! તેમને અહીં બોલાવી લાવ !”

ગજકુમારીની રજત મગતા દાસી નીચે ગઈ. અને તે આલિકાને
માળા—નિવાસમાં તેડી લાવી

આલિકાએ જાણમાં કદાક્ષની માળા ધારણ કરીને કપાળમાં મીઠું-
ની આડ કરી હતી, તેના માથાના વાળ કમર મુંઘી લટકી રહ્યા
હતા, જમણા હાથમાં કમડળ અને ડાબા હાથમાં ત્રિશુલ પકડ્યું હતું
આવા ભગવા વન્ધ ધારણ કરેલી અનુપમ અવતરવાન આલિકાને જંતનાજ
સાક્ષાત્ પાર્વતી કૈલાસમાંથી પૃથ્વીપર આવીને ઉભા ગહેલા હોય એવી
લક્ષણો ભ્રમણા થઈ શકે.

મંન્યામિતીને જંતનાજ પ્રભાવતી પાપાણુ—પ્રતિમાની માડકે શિથિલ
થઈ ગઈ. અને પલકારીને આંખાંએ તે આલિકાને એકાગ્રતાથી જોઈ
રહી હતી. થોડા સમય મ્તજ્ઞ રહીને પ્રભાવતી કહેવા લાગી.—

“ અરે ! આ તે સ્વપ્ન કે સત્ય ? સંન્યાસિની મૈયા ! આખરે મહારૂ સ્વપ્ન સારુ થયું ! ભલે , આપ આનંદપુર રાજ્યનાં મહારાણી થાઓ ! મહારા દિલમા મહારાણી-પદ લેવાની જરાપણ ઇચ્છા નથી. ”

“ રાજકુમારી ! હું ત્હમારા જ્ઞાત્રા સ્વામિને સ્વાધિન કરવા માટે આવી નથી. હું તો માત્ર ત્હમારી પ્રિય વસ્તુને ત્હમારા પાસેજ સલામત રાખવાની ઇચ્છાથીજ આવી છું. અત્યારે યુવરાજ વિજયસિંહ મહારૂ સંકટમા સપડાઇ ગયા છે. પાપીઓએ આજે ત્હેમના પ્રાણ લેવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. તેથી હવે કોઇપણ ઉપાયથી ત્હમારા પ્રાણનાથની મુક્તિનો માર્ગ શોધવાની ખાસ જરૂર છે. ” સંન્યાસિનીએ કહ્યું.

યુવરાજની હકીકત સાંભળીને પ્રભાવતી રોવા લાગી. અને ઉભી થઈને આશ્વિકાના આગળ આવીને અને હાથજોડીને નમ્ર અવાજથી કહેવા લાગી—

“ માતા ! મહારા સ્વામીનાથને બચાવો ! મહારે હવે શું કરવું ? હું આપના સાથે આવવા તૈયાર છું. કહેા ! દેવી ! મહારા પ્રિયતમનું આપ રક્ષણ કરી શકશો ? ”

“ બહેન ! ત્હમે મહારા સાથે આવીને શું કરશો ? ” સંન્યાસિનીએ પ્રશ્ન્યું.

“ હું મહારા નાથને આશ્રિતમાંથી બચાવીશ અને મહારો પ્રાણ અર્પણ કરીશ. ” પ્રભાવતીએ કહ્યું.

“ નહિ ! બહેન પ્રભાવતી ! ત્હમારે જનકીમસિંહના મહેલ સુધી જવાની કંઈ ખાસ જરૂર નથી. ”

“ ત્યારે મહારી પ્રિય સખી ઉદ્ધામને અહીંથી મોકલીને યુવરાજને મહારા સંદેશો કહેવરાવું ? ”

“ ના ! તેમ કરવાની પણ કંઈ ખાસ જરૂર નથી. યુવરાજ વિજયસિંહ ક્ષત્રિય-વિર છે, આગામી ભયની વાત સાંભળીને એક ખાચલા પુરૂષની પેઠે જાલીમસિંહના મહેલમાંથી અત્યારે અહીં નાસી આવે એવો સંભવ નથી. ત્હમારા સૂદેશાની યુવરાજના હૃદયને અસર નહિજ થાય ! ”

સંન્યાસિનીના વાક્યો સાંભળીને પ્રભાવતીનું અંતઃકરણ ઘણુંજ વ્યાકુળ થઈ ગયું. તે ગભરાઈને ફરીથી રોવા લાગી. અને બાલિકાના ગળે પોતાના અને હાથ વીંટાળી દૃઢને વિપાદમય અવાજથી બોલીઃ—

“ ભગવતી ! હું શું કરું ? ”

“ ગભરાઓ નહિ. બહેન ! હું અત્યારે જાલીમસિંહના મહેલમાંથીજ અહીં આવેલી છું અને હવે હું પાછી ત્યાંજ જવાની છું. મહારાજી બનતો પ્રયત્ન કરીને રાજકુમારના મહેલનો ત્યાગ કરાવીને યુવરાજને ત્હમારા પાસે લાવીશ. પરંતુ હું ત્હમારોજ સૂદેશો લઈને આવી છું. એ જાગતની ત્હેમને ખાત્રી થવા માટે મહારા પાસે કંઈક સાબીતી અવશ્ય હોવી જોઈએ. ”

“ આપને શું જોઈએ ? ” પ્રભાવતીએ પૂછ્યું.

“ ફક્ત ત્હમારા હાથે પહેરેલી વીટી ! જસ, એજ વસ્તુથી યુવરાજને જરાબર ખાત્રી થશે. ”

પ્રભાવતીએ તુરત પોતાની આંજળીમાંથી વીટી બહાર કહાડીને સંન્યાસિનીના હાથમાં આપી. અને તે વીટી મળતાંજ આ આદર્શ-બાલિકા ઝટપટ મહેલમાંથી બહાર નીકળીને રાજકુમારના મહેલ તરફ

ચાલવા લાગી. અને રાજમાર્ગમાં તેને ટાઇપળ, જતની અડચણ નહિ આવવાથી મુખરૂપ મુકરર કરેલા સ્થળે આવી પહોંચી.

‘ ડાણુ, વિલાસ ! ’ એક ધીમા અવાજ સભળાયો.

‘ હા, પિતાજી ! ’ હું સહીમક્ષામત પાછી આવીશું અને કદાચ જરૂર પડે તો પ્રભાવતીના હાથની આ વીડી પણ મ્હારા માથે લેતાં આવીશું. ’ મન્યામિનીએ કહ્યું.

‘ સાચાગ ! દીકરી ! હવે ત્હારા મનોરથ મક્કળ થશે ! ’

‘ ના ! મુરખી ! મ્હને હવે મહારાણી—પદ લેવાની ખીલદુલ મળ્યા નથી પ્રભાવતી જેવી પતિ—પગાયણ મન્નારીનું મમાર—મુખ લુટી લેવા કરતા અવિવાદીત રહેવું હજાર દરજ્જે સારું છે. ’ બાતિ-કાંચે પોતાનો નિર્મળ મનોભાવ પ્રદર્શિત કર્યો.

‘ વિલાસ ! શું ત્હારી મતીજ પક્કટાઈ ગઈ ! ’

હા ! પિતાજી ! આજે યુવરાજ વિજયમિહની પત્નિની પ્રથમ મુલાકાત લેતા હું તંહેના પ્રત્યે પ્રમત્ત થઈ, એ દેવબાળા—સ્વરૂપ પવિત્ર પ્રભાવતીને જોતાજ મ્હારી આકાંક્ષા જતી રહી મુરખી ! તે પતિવ્રતા અને અનેક સદગુણોવાળી પ્રેમદાની અમુલ્ય વસ્તુ હું સ્વાધિન કરું, એ ત્હને અન્યાય છે આવી રીતે અનૃત્તિત વ્યવહારથી હું ત્હારો આર્ય કળિમત કરું તે કરતાં આવા સ્વાર્થનોજ ત્યાગ કરેલા ક્ષેત્ર—સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

‘ વિલાસ ! મ્હારી આજા—

‘ માફ કરો. ’ વિલાસ વધુ બોલતા અવગ્રહ અટકાવીને કહેવા લાગી. ‘ હું આપની આજાનું પાલન કરવા મર્વદા તૈયાર છું પરંતુ

પ્રભાવતીના ઉદાર દિલને દબન કરવા, તથા તહેના સર્વોત્તમ સસાર-
વૈભવનું સત્યાનાશ વાળવા તૈયાર નથી. ’

“ વિલાસ ! શું મ્હારા વીસવર્ષના પરિશ્રમને તું વ્યર્થ કરીશ ?
નાશન ! આવી હક મુકી દે ! પરોપકાર માટે, આનંદપુર રાજ્યના
વૈભવ માટે એમ કરવું પડે તો તે આખત અગ્રીત કહેવાસે નહિ.
ત્હારી મનોવૃત્તિઓમા પરિવર્તન કરતા પહેલાં જરા ઉઠો વિચાર
કરી જો ? ”

“ મુરખ્ખી ! ’ વિલાસે કહ્યું-“ મ્હને આવા મનમોહક શબ્દો
સભળાવીને લાલચમાં લપટાવશો નહિ. પવિત્ર પ્રેમના આગળ રાજ્ય-
સુખ અને ધર્મ-કર્મ તમામ તુચ્છ છે ! નિરૂપયોગી છે ! પિતાજી !
ત્રણ વર્ષ પહેલા એક દિવસ ત્હમે મ્હને યુવરાજ વિજયસિંહને અર-
ણ્યમા શીકાર કરવા જતાં દુરથી દેખાડ્યા હતા. અને આનંદપુર
રાજ્યના એ ભાવી રાજનૃતી ઓળખાણ કરાવી હતી મુરખ્ખી ! શું
કહું ? કહેતાં શરમ આવે છે, પણ આ પ્રસંગે મ્હારા હૃદયની વાત
આપને નિવેદન કર્યા વિના છુટકો નથી. આપુ ! જ્યારથી મ્હે યુવ-
રાજને જોયા છે, તેજ સમયથી ત્હેમની પવિત્ર અને રમ્યપ્રેમ-મુર્તિની
મ્હારા હૃદય-મંદિરમાં સ્થાપના કરીને આનંદ પામું છું. અને રાત્રિ-
દિવસ ત્હેમના કલ્યાણને માર્ગ શોધતી રહું છું. આજના આનંદોત્સવ
પ્રસંગે પણ મ્હે વેરા બદલીને દીવાની-સ્વરૂપમાં યુવરાજને સભા-
મંડપમાં જતા અટકાવ્યા હતા, પરંતુ મ્હારી સુચનાનો ત્હેમણે સ્વિકાર
ન કર્યો. અને છેવટે આ પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ. આજે સભામંડપ-
માં પેલા જુલ્મી જલ્મિસિંહે મ્હને ઓળખી લીધી. અને ક્રોધાવેશમાં
મ્હારી હત્યા કરવા માટે તત્કવાર ઉશમતા સત્યમર્તિ વિજયસિંહે

સમયસચકતા વાપરીને મ્હારું રક્ષણ કર્યું હતું. હવે તહેમના આવા સત્કર્મનો બદલો હું કેવા પ્રકારે આપી શકું ! મ્હારું હૃદય વિદીર્ણ-પ્રાય થઈ જાય છે. વિજયસિંહ અને પ્રભાવતીના સ્નેહની સાંકળ તોડી નાખવા કરતાં તેજ સાંકળમાં હું એક મજબુત કડીએ જનુ એજ શ્રેયસ્કર છે.” વિલાસે પોતાનો છેવટનો નિર્ણય જાહેર કર્યો.

“ હીક ! ત્હારી મરજીમાં આવે તેમ કરજે, હવે યુવરાજને મકટ-માથી મુક્ત કરવા માટે તૈયાર થા ! ”

સંવાદ પુરો થયો. અને અને વ્યક્તિઓ સેનાપતિ જાલીમસિંહના મહેલ તરફ ચાલવા લાગી વિલાસે પોતાની વીણા અને ત્રિશુલ એક ભીંસ સેવકને આપી દીધા, અને તહેને જવાની રજા આપી. સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ મુખ્ય ઠારની દીવાલ પાસે સત્તાઈને ઉભા રહ્યા. અને વિલાસ અદ્રશ્ય થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

“ અણુધારી મદદ ”

“જે સ્નેહીને સ્તંભ દુઃખી, નમ દિલ દુઃખિત થાય ના:
દસદારી એ માગી નહિ, જ્યાં માલિકા સમજાય ના.
“છે પ્રેમના આશ્રાવ્યમાં પરિપૂર્ણ ઉત્તમ ભાવના
એ સ્નેહ-મુખ કેા ભાવ્યગાળી, ઉચ્ચ રીતે પામના.”

“ વિદ્યાકાન્ત ”

મહાગણના રાયનગૃહમાંથી ચાલ્યા ગયા પછી વિજયસિંહને નિદ્રા આવવા લાગી હતી. પરંતુ તહેના હૃદયમાં અત્યારે અજાણ

ઉચ્ચપાદક થતી દેવાઈ તોની નિદ્રા ઉડી ગઈ. કેટલાક સમય સુધી શયનગૃહમાં આમંત્રમ કર્યા પછી સુવાની ઇચ્છા થઈ અને તુરંત ડપડા પાણુ દેવાઈ નિવાય યુવરાજ પક્ષમાં મુકાં ગયો.

ધારેધીરે તોની આંખો ઉઘડી ઘેરાવા લાગી. પરંતુ એજ સમયે તોના યાનમાં કંઈક અવાજ સંભળાયો. વિજયમિલ ગમકેયો અને પધારીમાઈ જટપટ બેઠા થઈ ગયો. પોતાના ઓશી ૧ ગાથે રાખેલી તક્તાર મ્યાનમાઈ બહાર કહાડી, અને ચાનરક દિગ્દિ દેવ તંકાઈ જોવામાં આવ્યું નહિ તેણે શયનગૃહનું ડાર અંદરથી માંકળ દેખે બધ કરલું હતું. તેથી આ અવાજ મળેથી ચાકસ અનુમાન કરી દેવો નહિ. એવામાં અચાનક બગીચા તરફ આવેલી એક બાઈ બહારી થઈ, અને તેમાઈ વિજયમિલ ગતીથી એક વ્યક્તિએ બહાર આવીને યુવરાજનો હાથ પકડી લીધો.

બારીના માંગે શયનગૃહમાં પ્રવેશ થનાર એક અવકાશવાન યુવક હતો. તોની હિંમર જગમગ તેર તપથી વધારે નહોતી. આવી અનુપમ ઐન્દ્રિયમયી દિવ્યમૂર્તિને જોતાજ વિજયમિલનો ભવ દૂર થયો. અને આ અમલકારિક ઘટના મળેથી વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ યુવરાજ ” યુવાન વ્યક્તિએ ધીમેથી કહ્યું. “ અહીં આપની હત્યા કરવાનું અત્યારે પડ્યું નથી તોયે થઈ ગયું છે અને આ સમાચાર મળતા હો આપની મદદે આવી પહોંચ્યા છું. હવે જો આપને પ્રાણની રક્ષા કરવાની મમતા હોય તો અહીંથી ગુપ્ત રીતે બહાર સાથેજ આવ્યા આવો ”

વિજયમિલ યુવકના વાક્યો સાંભળીને અત્યંત ધ્યેયો, અને વધુ સમાચાર જાણવાની ઇચ્છા થતાં તે ધીમેથી પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યો.

“ પરોપકારી ચલજન ! ત્હમે કોણ છો ” અને આવા ભયાનક સમાચાર ત્હમને ક્યાથી મળ્યા ? મહારા પુત્ર્ય કાકાશ્રીના મહેલમાં ત્હાનાજ પહેરગીરોથી હું સુરક્ષિત છું. મહારી હત્યા કરવાની કોની તારાત છે ! હું બાળક નથી-સ્ત્રી-નથી-નાર્મદ-નથી ! યુદ્ધ કર્યા વગર મહાર મૃત્યુ કોણ કરી શકનાર છે ? ”

“ યુવરાજ ! આપ એક મામટા કેટલાક પ્રશ્નો મ્હને પૂછવા દાખ્યા છો. તેના હું ક્રમશઃ પ્રત્યુત્તર આપુ છું. સાભળો ! મહાર નામ નીરજન ” છે, હું રાજકુમારી પ્રભાવતી બહેનની આજ્ઞા રહને આપના પાસે આવેલો છું. તેમણે આ વ્યવસ્થાની વાત અગાઉથી સાભળી હતી. આ સ્થળે આપની હત્યા કરવાનું કાવડું કરનાર આપના દાદા શ્રીમાન જ્વલીમસિંહજી છે. આપ બાળક નથી, સ્ત્રીગતિ આજ એક વાયદા પુરૂષના જેવા બહીકણ પણ નથી, એ બાળક હું સારી રીતે મમળું છું. રાજકુમાર જ્વલીમસિંહના સાથે દ્રવ્યુદ્ધ કર્યા વગર હાર અગર વિજયનો નિર્ણય થઈ શકે નહિ ” વિર યુવક નીરજને યુવ-ગજના પ્રશ્નોનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહ્યું

“ અહા ! બીજા સરદાર નીરજન ત્હમે પોતેજ ! ધન્ય છે ! મહારા વકાદાર અને પરોપકારી મિત્ર ! ત્હમારા ગુણ-ગાન મ્હો અનેક વખત સાભળ્યાં હતા, ત્હમારી સમાજ-સેવા સંવાદિત છે પ્રશસનાય અને સદ્ધર્મયુક્ત છે. ત્હમારા વખાણ સાંભળતા મહારા હૃદયમાં ત્હમારી મુક્તાકાંત લેવાની ઉત્પન્ન થયેલી આતુરતા આજે અકળ થઈ છે. અને મહારે દિવ પ્રકૃતિવિત થયું છે. ”

“ પ્રિય ગજન ! ” સમાજને ઉપયોગી થવાની ઇચ્છાનો અવરોધ કરેલા એ મહાન “રાષ્ટ્રીય પાપ છે ” એ ઉચ્ચત્તમ

મનનું રહસ્ય મહારા જીવનમાં ઉઠી રીતે ઉતાર્યું છે. નમાજની સેવા કરવી એજ મહારી જીવનનો મુખ્ય હેતુ છે. હવે આપ બીજી બાજુ જાનતી ચર્ચા કરવી મુઠ્ઠી દઈને મહાગણીની મુચના અનુસાર અલીથી આવ્યા તરજો !

“ બહાદુર યુવાન ! ત્હમે મહારી પ્રિયતમાનો સંદેશો કંઈને આવ્યા છો, તે બાજુનો સળંગ પુરાવો શો હોઈ શકે ? ”

“ યુવરાજ ! હું પ્રથમથીજ જાણુંતા હતા કે—આપ આંવા શકા-સ્પદ પ્રશ્ન મલને પૂછ્યા વિના સંદેશો નહિ. તેથીજ મહારા સાથે એક સમસ્યાસૂચક નીશાની પણ લેતા આવ્યા છું ”

નીરજને પોતાની બગલથેલીમાર્થી એક વીંટી બહાર કાઢી અને યુવરાજને બતાવી. પોતાની પત્નિના હાથની વીંટી જોતાંજ વિજયગિંદે તુરત ઝોળખી લીધી, અને તેના હિલ્લમાં અવનવા વિચારો આવવા લાગ્યા.

“ અરે ! બીજા સરદાર યુવક નીરજનના સાથે પ્રભાવતીનો પરિચય ! કેવી નવાઈ ! શું આ સંબંધમાં કંઈ દાળમાં કાળું તો નહિ હોય ? પ્રભા ! તું એવડા બંદને બાલ્ય—આડબર કરે છે કે શું ? હીક છે ! સંપૂર્ણ તપાસ કર્યા વિનાય હૃદયમાં શકાને સ્થાન આપવું અનુચિત છે. ”

યુવરાજના હિલ્લમાં સરાયનું સામ્રાજ્ય વ્યાપે થયાની ખીના ચતુર નીરજને તુરત જાણી લીધી, તેથી આ શકા દુર કરવા અને તેના મનનું સમાધાન થવા માટે નીરજન પૂક્તિપર્વાક વાત ફેરવીને કહેવા લાગ્યો.

“ સુર ગજન ! એક ખીજ બાબત પણ આપને કહેવાની છે. અને તે એજ છે કે:-આ વીંટી મને ગજદુમારી પ્રભાવતીએ રૂબરૂ આપેલી નથી, પરંતુ મહારા આશ્રમની એક સન્યામિની બાલિકાએ મહારાણીની મુલાકાત લઈને મેળવી છે અને આ વીંટી તે સન્યામિની એજ મને આપી છે. જાલીમસિહના મહેલમાં દાખલ થવા માટે હું પાંદગીરને આ વીંટી બતાવીને મુખ્ય દરવાજામાં દાખલ થયો, અને અંધકારમાં આ બારીના માર્ગે દોરડું નાખીને આપના પાસે આવી શક્યો છું. હવે મહારા શબ્દોમાં આપને વિશ્વાસ હોય તો હૃદયમાંથી સશય દૂર કરીને આ દોરડાની મદદથી નીચે ઉતરી જાઓ ”

હવે વિજયસિંહને પુરેપુરી ખાતરી થઈ, અને નીચે જતને કહેવા લાગ્યો

“ મહારા હિતચિન્તક બન્યું ! હું તારા આથેજ આવવા તૈયાર છું. અરે ! આવી આવતા પહેલાં મહારી પ્રાણુપ્રિયાની અભ્યર્થનાની એક વખત મહે ઉપેક્ષા કરી છે. હવે તેના ખીજ વખતના સંદેશાનો અસ્વિકાર કરવા ક્રિયમ્કર નથી. વડાદા મિત્ર ! હું તહમારો કયા શબ્દોમાં આભાર માનું ? ધન્ય છે ! તહમારા જેવા વકાફાર નિહર, સત્યવક્તા અને સમાજ સંવેદના પ્રતાપેજ મહારે રાજસિંહાસન સત્તામત રહ્યું છે. અને મહાને માટે આગ્રાદ રહેશે. ”

હવે યુવરાજ વધારે બોલ્યો નહિ તેણે પોતાની તલવાર ઉપાડી લીધી, અને જાલીમસિંહના મહેલમાંથી ચાલ્યા જવાનો સકલ્પ કરીને આગળ વધતાં તે અટકી ગયો, અને નીચે જતને કહેવા લાગ્યો--

“ વિરપુત્ર ! એક રાજવંશી ક્ષત્રિય યુવાન મૃત્યુના ભયથી આમ નામર્દની માફક નાસી જાય, એ બાત શું શરમચકત ન કહેવાય ? ”

“ મહારા માલીક ! ” નીરજને કહ્યું. “ ક્ષત્રિયનો ધર્મ હું પણ મમજીદુ આપ મહારી કર્મકથા સપૂણરીને જાણતા નથી, મહે પણ વૃદ્ધ વિદ્વાનો બરાબર અભ્યાસ કર્યો છે. મદને હાયર અગર નામદ્દ ફોલવાનુ ટ્રાઇ પણ વ્યક્તિ સાહસ કરી શકે તેમ નથી અને આ ધારસ્તાનની સમસ્યા સમજતાંજ હું મહારા વિરત્વનો પ્રયોગ કરવા ક્યારનોયે તૈયાર થઇ ગયો હોત. પરંતુ સમય પ્રતિકુળ છે, અને સમયને આધીન થવું એ પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય હોવાથી અત્યારે વખતને માન આપ્યું છે. આપની દલીલ આ પ્રસંગે તદ્દન અયોગ્ય છે નિરૂપયોગી છે. ”

“ બરાબર છે । ભાઈ નીરજન । હવે આપણે અહીંથી કેવી રીતે ચાલ્યા જવું ? ” યુવરાજે પૂછ્યું.

“ રાજકુમાર ! હું પહાડી જાતિમાં ઉછર્યો છું આપના શયનગૃહ સુધી આવવા માટે મહારી જગલમાં પ્રાપ્ત કરેલી એક કળાનો ઉપયોગ કર્યો છે. જુઓ ! નીચેથી આ પાટલા થો ફેંકીને બારીના કોરો માથે વળગાડી દીધી છે. અને તેની પુછડી સાથે બાંધેલા એક છેડાનો બાંને ભાગ જમીનસુધી લટકી રહ્યો છે આ દોરડું પકડીને આપ નીચે ઉતરી જાઓ । ” નીરજને પોતાની ચાલાકીનું યુવરાજને ભાન કરાવ્યું.

જાલીમસિંહના મહેલમાંથી પ્રથમ યુવરાજ વિજયસિંહ અને પાછળથી ભીલ-સરદાર નીરજન નીચે ઉતરીને યુક્તિપૂર્વક ઘેને ખેચી લઇને દીવાલ કુદીને બહાર ચાલ્યા ગયા. અને રાજમાર્ગમાં છુપાતા-છુપાતા ચાલતાં આ બંને યુવાનો એક નિર્ભય સ્થળે આવી પહોંચ્યા.

હવે નીરજને યુવરાજ વિજયસિંહના પાસેથી વન-પ્રદેશ તરફ જવાની રજા માગી ત્યારે યુવરાજ કહેવા લાગ્યો -

“ પ્રિયમિત્ર ! તહે આજે મહારાપર જીવન પર્યંત વિશ્વમૃત ન થાય એવા મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે બન્નું ! હું તલમારો સફાતે માટે ફાતક રહીશ. જે તલમને ભવિષ્યમા કાંઈ પણ પ્રકાશની મહારી આપવાની આવશ્યકતા હોય, તો વગર વિરુદ્ધ મહારા પાસે આવશો.

યુવક હસ્યો ! અને યુવગજને કહેવા લાગ્યો “ ગજન્ ! મહારા આભાર માનવાની, અને પ્રત્યુપકાર કરવાની બીજાનું જરૂર નથી મહે તો માત્ર મહારા કર્તવ્યનું—સ્વધર્મનું પાલન કયું છે પન્નું આપને ભવિષ્યમા મહારી સેવાની જરૂર પડે તો રાજનગરના વનપ્રદેશની અંદર આવેલા દેવ-મન્દિરમા મહારા મહેશો મોકલી આપવાનો રૂપા કરશે. હીં ! હવે હું જઈઉં

વિજયસિંહનો નીરજનને રોલાઈ રહેવાનો આગ્રહ કરી તે આવ્યો ગયો ઘટીનાયત્રમાં બે વાગવાના ટોકારા થયા, અને યુવગજ વિજય-સિંહ પોતાના મહેલમા દાખલ થયો, પોતાના સ્વામીનાયનાં દરજન થતાંજ પ્રભાવતી હપથેલી બની ગઈ, અને યુવગજની કોટે વગગી પડી. વિજયસિંહ તેને સ્તોહાલીંગન આપીને પૂજવા લાગ્યો —

“ પ્રભા ! તું આટલી બધી અધીરી કેમ થઈ ગઈ છે ? આજે મહારાપર ભયંકર વિપત્તી આવી પડવાનો સંભવ હતો. પણ તારા પુણ્ય-પ્રતાપથી મહારા મદદ પણ થઈ છે. બીજા સરદાર નીરજનને તહે આપેલી વીટીની નીશાની મહારા બચાવ કરવામા ઘણીજ ઉપયોગી થઈ હતી. ”

“ હે ! કાણ નીરજન ? પ્રભાવતીએ અમનયજ થઈને કહ્યું ‘ મહારા બાદશા ! જે વીટી તો મહે એક સન્નામિની પાલિકાને આપી

હતી. એ દેવીસ્વરૂપ દિવ્ય સંન્યાસિનીએજ મહત્તે આપની પરિસ્થિતિની લકીકત કરીને મહાગ પાસેથી વીટી લીધી હતી. ”

યુવરાજ વિજયસિંહને હવે પ્રભાવતીના શબ્દોમાં સપૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો. અને તેનાહૃદયનો સશય દુર થયો. એવામાં પોતાના મહેલના દરવાજામાં એક ઘોડેચાર દાખલ થયો, અને તુરત ઘોડાપરથી નીચે ઉતરીને યુવરાજના દીવાનખાનામાં આવીને ખેંચી ગયો. વિજયસિંહ પ્રભાવતીના પાસેથી ઉભો થઈને બહાર આવતાં તેના મ્હોમાથી આશ્ચર્યજનક ઉદ્ગારો નીકળ્યા.

‘ કાણ, ભાઈ ચંદ્રકુમાર ! તુ અત્યારે અહીં ક્યાથી ? શુ કંઈ નવિન મમાયાર કહેવા આવ્યો છે ? ’

“ હા ! બન્ધુ ’ આપના સાથે કંઈક ખાતગી વાતચીત કરવાની ખામ આવશ્યકતા છે, આપ અંદરના ખડના એકાંત સ્થળે ચાલો. ”

ચંદ્રકુમારના મુચના મુજબ અને બન્ધુઓ વાર્તાલાપ કરવા માટે ગુપ્ત જગ્યાએ ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

“ રાજનિષ્ઠ ચંદ્રકુમારની કાર્યદક્ષતા. ”

“ જો સેવક ભક્તિવાળો હોય, છતાં મૂર્ખ તથા બીકણ હોય તો તેવા સેવકથી રાજને શો લાભ છે ? અને બુદ્ધિમાન તથા પરાક્રમી હોવા છતાં જો તે ભક્તિહિન-રાજદ્રોહી હોય તો તેવા સેવકથી પણ શો લાભ છે ? ”

સરદાર ચંદ્રકુમાર યુદ્ધરાજ વિજયસિંહનો પિત્રાઈ ભાઈ થતો હતો અને સમાન વયના હતા, અને આક્યાવચ્ચાથી અરરપરસ અત્યંત પ્રેમ રાખતા હતા. સેનાપતિ જલ્દીમસિંહના મહેલમાં જે લયાનક ઘટના રચાતી હતી. તેની ખબર ચંદ્રકુમારને તુરંત પડી હતી. રાજ-આની સખી કુમુમ સરદાર ચંદ્રકુમારને ચલાતી હતી. અને તે પણ તહેને પ્રાણથી અધીક ચલાતો હતો. જલ્દીમસિંહના સુવાના અહીં આજુમાજ કુમુમ મુઠ્ઠી મહેતી હતી. આજે સેનાપતિ જલ્દીમસિંહ તથા રાજયા વચ્ચે જે મંવાદ થતો હતો તે તમામ ખાતરી મસત્ત કુમુમ પોતાના જુદા ખડમાથી ખડાર આવીને સેનાપતિના અનગૃહનાં ખંધ દરેલાં ખારણા પાસે ઉભી મહેતિ માલગી શકા હતી. યુવરાજા પૂત કરવા અખધી વાત માંલગનાં તે તુરંત મસરાઈ મહેતિ. અને પોતાના ભવિષ્યના ભરથારને આ લત્યાકાખડની તાજાકાકિડ ખબર આપવા માટે ધીરે ધીરે ડગલાં ભરતી મહેલના નીચે આવી પહોચી.

સરદાર ચંદ્રકુમારના મકાનના આગળની અદરથી સાકળ નહિ દાંધેલી હોવાથી અંમે ધીમેથી ખારણા દિવાડીને અદર પ્રવેશ કર્યો. એક ખૂણામાં ટેબલપર ઝાંખા દીવા અગાળેલા હતા, તે ભતજર કરીને પક્ષગ પાસે આવી અને પોતાના મનના સાક્ષીકેતુ મસ્તક લક્ષાવવા લાગી. કુમુમના અંકામગ લન્તેનો અપર્શ થતા ચંદ્રકુમાર ચમકીને અંકા થયો, અને પોતાની હૃદયવચ્ચે દટિટ અસસ ઉભી રહેલી જોતા આશ્ચર્ય પામીને ખારવા લાગ્યો.

“કાણુ, કુમુમ ?”

કુમુમે પોતાની આગળ વતી અપ મહેવાતા દમારો કર્યો. અને ચંદ્રકુમારને ધીમેથી કહેવા લાગી.—

“સરદાર ! હું મહારા મ્વધર્મની ખાતર જન્મ અને જયને નિલાંજલી આપીને આવી મધ્યરાત્રીએ તમારા પાસે આવી છું. અને એક ગુપ્ત વાત કહીને તમને દાર્પદક્ષતા અજમાવવાનો નક આપવાની ઈચ્છા રાખુ છું. જ્ઞાતા ! રાજકુમાર જાલીમસિંહે આજે મધ્યરાત્રિ પછી મહારાણા રાજસિંહનું ખૂન કર્યું છે. તેમનો ઓ રાજાનો હેતુ વિજયસિંહનું ખૂન કરવાનો હતો, પરંતુ સેનાપતિની બૂનથી મહારાણાનું ખૂન થઈ ગયું આ બાબતની પાછળથી ખબર પડતાં રાજાના યુવ-રાજની હત્યા કરવા માટે તયાર થઈ ગયાં છે. હવે તમને વગર વિલંબે યુવરાજના શયનગૃહમાં જઈને તેમને સાવધાન કરો.”

આદર્શ—બાળા કુસુમકુમારી પોતાના પ્રેમપાત્રને ઉપરોક્ત સમાચાર સંભળાવીને વિદ્યુતગતિથી પોતાના ખંડમાં ચાલી ગઈ. ચંદ્રકુમારે કપડાં પહેર્યાં. અને પ્રથમ વિજયસિંહ સુધે રહ્યો હતો તે શયનગૃહ તરફ ગયો. દરવાજા પાસે ડાઘ પહેરગીર નહિ હોવાથી તેણે સહેતા-છથી અદર પ્રવેશ કર્યો. પલંગમાં લોહીનાં ચિન્હ જોતાં સરદાર ચંદ્રકુમારનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. પથારીમાં મહારાણાનું મુઠ્ઠું નહિ જોવાથી તે બીજા ખંડમાં ગયો. પરંતુ તે તદ્દન ખાલી હતો. હવે અધીરો બનીને ચંદ્રકુમાર ત્રીજા અને ચોથા ખંડમાં ફરી વળ્યો. પણ તેને ડાઘ સ્થળે વિજયસિંહનો પત્તો મળ્યોજ નહિ. આવા પ્રતિકુળ સમયમાં વધારે તપાસ ન કરતાં તે ધીમે ધીમે દાદર ઉતરીને નીચે આવ્યો. અને મનમાં વિવિધ પ્રકારના વિચાર કરવા લાગ્યો.

“અરે ! યુવરાજ ક્યાં હશે ! આજના કારસ્તાનની કદાચ તેમને અગાઉથી ખબર પડી હોય, અને વિજયસિંહ અહીંથી ખાનગી રીતે પોતાના મહેલમાં ચાલ્યા ગયા હોય એમ બનવાનો સંભવ ખરો !

મહારે હવે તેમના પાસે જઈને આ બાબતની હકીકત મેળવવી ખાસ આવશ્યક છે. જેણે પિતૃહત્યા કરી છે તે પોતાના અધમ હેતુની ખાતર આનંદપુર રાજ્યના યુવરાજનું ખૂન કરવામાં પાછી પાની નહિજ કરે.”

ચંદ્રકુમારના વિચાર અટક્યા. અને જાલીમસિંહના મહેલમાંથી બહાર આવીને પોતાના ઘોડાપર સ્વાર થયો અને ડાઈને પણ ખજર ન પડે એવી રીતે યુવરાજના મહેલમાં આવી પહેંચ્યો. ત્યાં બને બધુઓ ગુપ્ત સ્થળે જઈને વાતચીત કરવા લાગ્યા.

“ બાદા વિજયસિંહ ! ” સરદાર ચંદ્રકુમારે સજળ નયને અને શોકદર્શક અવાજથી કહ્યું. “ આજે મહારાણાનું ખૂન થયું ! ”

“ હેં ! શું ખરી વાત છે ? ભાઈ ! ત્હારી ભૂલ છે. દાદાજીનું ખૂન કરવામાં આવે એવો જરાપણુ સભવ નથી. ” વિજયસિંહે શકા-ગ્રસ્ત થઈને કહ્યું.

“ હા ! ખરી વાત છે. મહેં મહારાણાના શયનગૃહમાં જઈને તપાસ કરતાં તેમની પધારી લોહીથી ખરડાએલી જોતાં મહને બરાબર ખાત્રી થઈ ચૂકી છે. ”

ચંદ્રકુમારના પ્રમાણયુક્ત શબ્દો સાંભળતાં યુવરાજ રોવા લાગ્યો. અને મૂર્છિત થઈને જમીનપર પડી ગયો. ચંદ્રકુમારે તેની આંખોપર પાણી છાંટ્યું. અને પંખાથી પવન નાંખવા લાગ્યો. થોડા સમય પછી બરાબર ભાન આવતાં ચંદ્રકુમાર કહેવા લાગ્યો.

“ ભાઈ ! હવે રોવાનો વખત નથી. જરા શાન્ત થાઓ. અને રાજ્યનું સરક્ષણ કરવાની યોજનાનો બરાબર વિચાર કરો. મહારા-

જાનું ખૂન—એ આપતા કાકાશ્રીની લોભવૃત્તિનું—સગનિરોપનું—અને મોહાંધતાનુંજ પરિણામ છે.” ચંદ્રકુમારે સેનાપતિ જાલીમસિલ અને રાજબા વચ્ચે થએલી વાતચીત યુવરાજને કહી સંભળાવી. આ વાતની અદર પોતાની પ્રિય કુમુમની સમયસુચકતાની હકીકત પણ જુનાજ સ્વરૂપમાં કહી હતી હવે વિજયસિલને બરાબર ખાત્રી થતા દીનગીરી સાથે કહેવા લાગ્યો.

“ મહારા શુભેચ્છક બન્યું ! મહારે હવે શું કરવું ? ”

“ રાજન્ ! હવે કક્ષા તહમારુંજ રક્ષણ કરવું કારણ કે—જેણે પિતાજીની હત્યા કરી છે તે આપની હસ્તી પણ આ દુનિયામ થી સદાને માટે નાબુદ કરવા માટે જરૂર પ્રવૃત્ત થશ માટે તહમે અહીંથી અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જાઓ. ”

“ શું મહારે નાસી જવું ? નહિજ બને ! હું પણ એક રાજપૂત છું મહારા બાહુબળમાં મહને અત્યંત વિશ્વાસ છે. મૃત્યુનો જરાપણ મહને ભય નથી. સરદાર ! અહીંથી નાસી જવા કરતાં ધર્મ—યુદ્ધ કરીને યમરાજને આધિન થવું એજ રાજપૂતના માટે શોભારૂપ કહી શકાય ! ”

“ મહારા ભોળા હુદયના બન્યું ! ” ચંદ્રકુમારે કહ્યું. “ રાજપૂત તમામ સૈન્ય સેનાપતિ જાલીમસિલના કબજામાં છે. તેથી તહમારું રક્ષણ કરી શકાય તેમ નથી. હાલમાં તો તહમારે કોઈ ગુપ્ત સ્થળે જઈને નિવાસ કરવો આવશ્યક છે. પાછળથી ભાયાતો, પ્રબળનો, અને રાજ-કર્મચારીઓના મનોભાવ કેવા છે ? તે બાબતની પરીક્ષા કર્યા પછી યોગ્ય હિતચાલ કરી શકાશે. ”

“ ભાઈ ! હું ક્યા જાઉં ? હા, બીજા—સરદાર નીરજનના પાસે જઈને રહેવાથી મહારે બરાબર અરક્ષણ થશે. તહમે અહીં દરરોજ બનતા બતાવોની મહને બાનગી રીતે બબર આપતા રહેશે. ”

“ બહુ સારું, આપની આજ્ઞાનુસાર હું જરૂર સન્દેશો મોકલતો રહીશ. પણ આજથી ત્હમે આનંદપુર રાજ્યના મહારાણા થઈ ચૂકા છો. ત્હમारी ગેરહાજરીમાં રાજ્યશાસન કેાણુ ચલાવ ? આજ રાજ્યાભિષેક થાય તેવી પરિસ્થિતિ પણ નથી. આવાં કારણા ધ્યાનમાં લઈને ત્હમारी સહી સાથે અધીકારી વર્ગ અને પ્રજાજનો જોગ એક દેરો બહાર પાડવા માટે મ્હને લખી આપો, અને તેમાં સેનાપતિ જાલીમસિહના બચકર કાવત્રાની હકીકત પ્રસિદ્ધ ન કરતા ફક્ત લાયક અધીકારી વર્ગની ચુટણી કરો. રાજભક્તોના બાહ્ય-આડબર બતાવનારા અને દરેક માંહને માત્ર માસિક પગાર તરફજ દષ્ટિ રાખનારા સ્વાર્થ સાધક અમલદારોને દુર કરા કારણ કે—” **હુઆએાન નીભાવના એ ભલાએાને શિક્ષા કર્યા બરાબર છે.** ” ચંદ્રકુમારે એક અનુકરણીય રાજનીતિનું મુખ્ય તત્વ નિવેદન કર્યું.

યુવરાજ વિજયસિંહ સરદારના આવા અત્યુત્તમ મુત્સદાપણાથી ઘણેજ ખુશ થયો. અને તુરત એક દેરો (આજ્ઞાપત્ર) લખીને તેમાં પોતાની સહી કરી. અને તે આજ્ઞાપત્ર ચંદ્રકુમારના હાથમાં આપીને કહેવા લાગ્યો:—

“ મહારા વક્ષાદાર મિત્ર ! આજથી મ્હેં મુખ્ય પ્રધાન અને મહારાણી પ્રભાવતીના અંગરક્ષક તરીકે ત્હારી નીમણૂક કરી છે. અને કાળુભાને સેનાપતિનો હોદ્દો આપવાનું આજ્ઞાપત્રિકામાં જાહેર કર્યું છે. મ્હારી ગેરહાજરીમાં ત્હમે મ્હારી પ્રિય રૈયતનું મન રંજન કરીને યોગ્ય રીતે રાજ્ય વ્યવસ્થા રાખશો. ત્હમારો ધર્મ બૂલશે નહિ. યાદ રાખજો કે— **“અમલદારી એ માનવ-સેવા કરવાની સુંદર અને અમૂલ્ય તક છે.** ” ત્હમारी અમલદારી દીપાવીને પ્રાપ્ત થતી સત્તાનો સદુપયોગ

કરવાનું ભૂતરો નહિ. અધીકારના મદમાં તહમારી કંઝ અઝ નહિ કરે તો, આખરે તેનું પરિણામ માફ આવશે. બસ ! હવે તહમારા જેવા સમજી અને એક આદર્શ મુતસદ્દીને વધારે શું કહું ? ”

“ રાજન ! આપની આજ્ઞાનો હું સહર્પ સ્વિકાર કરું છું. આપની પ્રાણાધિક પ્રજ્ઞની સેવા કરીને રાજ તથા દૈવત વચ્ચે ઐક્યતાનાં, સ્નેહનાં, અને ભક્તિભાવનાં તત્વો જોતપ્રોત કરીને મ્હારી ફરજ અદા કરીશ. તહમે મ્હારા પ્રત્યે રાખેલા વિશ્વાસ માટે હું આભાર માનું છું. અને એવીજ રીતે આ રંક સેવકને-બન્ધુને જીવનપ્રયત્ન નીભાવશે, એવી આશા અને શ્રદ્ધા રાખું છું. ”

“ હીક, હવે તહમે જાઓ, દગાખોર વ્યક્તિઓથી બરાબર સાવધાન રહેશો. અને રાજનગરના અરણ્યની અંદર આવેલા દેવસ્થાનમાં મ્હને આજી બનતા બનાવોની ગુપ્ત રીતે બબર આપતા રહેશો. હું ધારું કે-મ્હારા શુભેચ્છક પ્રજ્ઞજનો ભાયાતો, અને અધીકારીઓ મ્હારો વિયોગ સહન નહિજ કરે ! ! ! ”

“ યુવરાજ ! આવતી કાલથી મામલો પગલાશે, અને એ ભવિષ્યના બનતા બનાવોપર મ્હારી યોજનાનો અંતિમ આધાર રહેશે. હવે તહમે વગર વિલંબે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, મ્હેં પાછળના ભાગમાં તહમારા માટે મ્હારો ઘોડો તૈયાર રાખ્યો છે. ”

“ પ્રિય ચંદ્રકુમાર ! શું કરું ? મ્હારી મનમોહક અને પવિત્ર પ્રેમ-મૂર્તિ પ્રભાવતીનો ત્યાગ કરીને જવું, એ મ્હારું દિલ કબુલ કરતું નથી. પણ લાચાર ! લલાટે જે લેખ વિધાતાએ લખ્યા છે, તેજ પ્રમાણે બને છે. ” વિજયસિંહે એક ઉડો નીસાસો નાંખીને કહ્યું, ચતુર ચંદ્ર-

કુમાર યુવરાજની મનોવેદના તુરત સમજી ગયો. અને તહેને આશ્વાસન આપીને કહેવા લાગ્યો,

“ મહારા માલીક ! ત્હમે મહારાણીની જરાપણ પ્રીકર કરશો નહિ. હું મહારા પ્રાણની માફક તહેમનું સરક્ષણ કરીશ. મહારાણીના અખડ સૌભાગ્ય માટે ત્હમારા જીવનની રક્ષા કરવી આવશ્યક છે. હવે ત્હમે તુરત કપડાં બદલીને તૈયાર થાઓ. ’

“ બન્ધુ ! ત્હમારા શબ્દોમાં મ્હને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. હવે હું મહારી પ્રિયતમાની મુલાકાત લઈને ચાલ્યો જઈશ અને ત્હમે પણ ગુપ્ત રીતે અહીંથી જતા રહો. ’

રાજભક્ત અને બહાદુર સરદાર ચંદ્રકુમાર ચાલ્યો ગયો. તહેના હૃદયમાં રાજા અને પ્રજા ઉભયનું કલ્યાણ કરવાનો જુરસો સંપૂર્ણ રીતે ઉદ્ભૂત રહ્યો હતો. ધન્ય છે ! ચંદ્રકુમાર ! ત્હારા જેવા રાજ-સેવકોના પ્રતાપેજ અત્યારે ભારતવર્ષના ભૂપતિઓનાં રાજમિલ્લાસનો સલામત રહ્યા છે. સેવક હોજો તો ત્હારા જેવાજ હોજો !!!

પ્રભાવતી દરવાજા પાસે આવીને ગુપ્ત રીતે ઉભી રહી હતી. અને વિજયસિંહ તથા ચંદ્રકુમાર વચ્ચે જે વાતચીત થઈ તે શરૂઆતથી અત સુધી તહેણે સાંભળી હતી. મહારાણાનું ખૂન થવાના સમાચાર સાંભળતાં તહેની આંખોમાંથી અંતઃપ્રવાહ અદ્યો જતો હતો. પોતાના સ્વામીનાથ પાણુ મહાન મકટમાં સપડાઈ ગયા છે, અને હવે આત્મરક્ષણાર્થે અહીંથી ચાલ્યા જવાના છે. એ બાબતની ખબર પડતાં તહેનું હૃદય શોકથી વીંધાઈ ગયું. સરદાર ચંદ્રકુમારના ગાઝ્યા ગયા પછી તે ધીમે ધીમે

ડગલાં ભરતી યુવરાજના પાસે આવીને ગફગફ અવાજથી અને સજળ નયને કહેવા લાગી:—

“ મહારા નાથ ! શું પિતાજી આ સંસારમાંથી સદાને માટે ગયા ? હાય ! છેવટે રાજ્યાનું રમકડું બનેલા રાજકુમારે આવું નિર્ઘય કેવું કર્યું ? પ્રિયતમ ! હવે ત્હમારું આત્મરક્ષણ કરવા માટે ત્હમે કાઈ અનુકુળ સ્થળે ચાલ્યા જાઓ. ”

પ્રભાવતીના શબ્દો સાંભળીને વિજયસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો. તહેણે આવા પોતાના હૃદયને અનુકુળ શબ્દો સાંભળવાની આશા રાખી નહોતી. તેથી અજ્ઞયજ્ઞ ધમને પ્રભાવતીને કહેવા લાગ્યો:—

“ મહારી દેવી ! શું ત્હે ચંદ્રકુમાર સાથે થએલી વાત સાંભળી છે ? આજે મ્હારું ખૂન કરવા જતાં ભૂતથી કાકાશ્રી જલ્દીમસિંહે પિતાજીનું ખૂન કર્યું છે. અને તે બાગતની પાછળથી ખબર પડતાં હવે મ્હારો દેહાંત કરવાનો વિચાર રાખે છે. ”

“ મહારા હૃદયાધાર ! ” પ્રભાવતી કહેવા લાગી. “ હા ! મ્હે મારણાં પાસે છુપાઈને ત્હમારી તમામ વાત સાંભળી છે. હવે ભાઈ ચંદ્રકુમારની સલાહ મુજબ ત્હમે બીજા-સરદાર નીરજનના શરણમાં રહીને રાજ્ય-વ્યવસ્થાનું રચનાત્મક કાર્ય કરો. આવા સમયમાં હું ચંભરાતી નેથી મહારા હૃદયાધાર ! અત્યારે હું કહ્યાન્ત કહું તો ત્હમારી મનોદશા કેવી દયાજનક થાય ? હવે સુખેથી સીધાવો. મહારી જરાપણ ટ્રિકર કરશો નહિ. ”

“ મહારી પ્રભા ! ભાઈ ચંદ્રકુમારને ત્હારું રક્ષણ કરવાની મ્હે મનામણ કરી છે. આખા આનંદપુર રાજ્યમાં અત્યારે ચંદ્રકુમાર અને

નીરજન સિવાય મ્હારે કાંઈ બંધુ, મિત્ર, અને સાચો સેવક નથી. ત્હારી કુશળતાના સમાચાર મ્હને જણાવતી રહેજે. હવે હું બહિષ્કું!”

વિજયસિંહ પ્રિયાની રૂબ લઈને ચાલવા લાગ્યા. વિદાય-ગીતી આપતી પ્રેમદાનું હૃદય પીંગળી ગયું. અત્યાર સુધી રાખેલી ધીરજ જતી રહી. અને એક દીવાની સ્ત્રી સમાન યુવરાજના પાછળ દોડીને લેતો હાથ પકડીને વિપાદયુક્ત અવાજથી કહેવા લાગી.

“પ્રિયતમ ! આ જન્મમાં મહારાણી-પદ ભોગવવાનું મ્હારા નસીબમાં લખાયું નથી. જે મહારાણી થવાની છે, તેજ ભાવ્યશાળી બાળા આજે મ્હારા પાસે સન્યાસિનીના સ્વરૂપમાં આવીને ત્હમારા રક્ષણાર્થે મ્હારી વીટી લઈ ગઈ છે. ભલે, તે અગ્ન્ય-આદિ આપની અધાગત થાય ! મ્હને તે બાળતનો જરાપણ વાંધો નથી પરંતુ હાલમાં હું સગર્ભા છું. અને કદાચ મ્હને પુત્ર-રત્નની પ્રાપ્તિ થાય તો—”

પ્રભાવતી આગળ બોલતાં અટકી, યુવરાજ વિજયસિંહે આત્મીગત આપીને ત્હેના હૃદયોદ્ગાર વ્યક્ત કરવાનો આગ્રહ કર્યો.

“મ્હારા બહાલા ! જે બાળકની હું માતા થાઉં, તેજ બાળક ભવિષ્યમાં આનંદપુરની રાજગાદીનો માલીક થાય. એજ મ્હારી મનો-વાંચના છે.”

“પ્રિયા ! હું મ્હારા ઈશ્વરના સોગન બાંધને પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક કહું છું કે—તું જે પુત્ર અગર પુત્રીનો જન્મ આપીશ, તેજ સંતાનને મ્હારા રાજ્યનો હક્કદાર બનાવીશ. બસ, હવે કંઈ મહત્વાકાંક્ષા છે ?”

“ના, મ્હારા હૃદયવલ્લભ ! ત્હમે મુખેથી સીધાવો. મ્હારી ધારણા સફળ થઈ. હવે બીજી કંઈ જતાણ બાકી રહી નથી. પ્રભુ, ત્હમારું રક્ષણ કરો !”

પ્રિયતમાની રત્ન લઇને યુવરાજ વિજયસિંહ તુરત પોતાના મહેલમાંથી નીચે ઉતરી ગયો. અને પાછળના એકાંત ગ્રથળે સરદાર ચંદ્રકુમારે તૈયાર રાખેલા ઘોડાપર સ્વાર થઇને રાજનગરના વનપ્રદેશ તરફ જવા લાગ્યો. આ ગમચે પ્રભાવતીની મિથિ દયાજનક થઇ હતી. પ્રેમીલી પ્રેમદાને પોતાના પતિનો વંચાગ અસહ્ય લાગ્યો હતો:—

પ્રકરણ ૧૨ મું.

“ રાજ્યાની યુક્તિઓ. ”

દાને તપસિ શૌર્યે વા વિજ્ઞાને વિનયે નયે ।
વિસ્મયો નં હિ કર્તવ્યો બહુરત્ના વસુંધરા ॥

ભાવાર્થ:—દાનમાં, તપમાં, પરાક્રમમાં, વિજ્ઞાનમાં, નમ્રતામાં, અને નીતિમાં કોઇ પણ મનુષ્યની કુશળતા જોઇને વિસ્મય થવું યોગ્ય નથી. કારણ કે વસુંધરા (પૃથ્વી) ગદુ રત્નોવાળી છે.

“ આશ્ચર્ય નીતિસાર. ”

x

x

x

x

યુવરાજ વિજયસિંહના રાજનગરના દ્વારપર જે પહેરગીરો નિયુક્ત કર્યા હતા, તે તમામ મધ્યરાત્રિ પછી અચાનક ગભરાઇ ગયા. કાળ-રાત્રિના અંધારમાં એકે લયાનક આતિ ભંડમના જેવામાં આવતાં

ભૂતનો સશય કાપીને બધા પહેરગીરો નાસી ગયા. અને મહેલની નીચે આવીને એક ઓરડીમાં છુપાઈ રહ્યા હતા. આ આકૃતિ બીજી કોઈ નહિ, પણ ભયંકરરૂપ ધારણ કરીને યુવરાજનું ખૂન કરવા માટે ઉન્મત્ત અનેલી પિશાચીના રાજ્યા હતી. બલીમસિંહે બ્રહ્મચી મહારાણાનું ખૂન કર્યું અને તપાસ કરતાં રાજ્યાને પોતાના પતિની આવી અસાધારણ બ્રહ્મ માલુમ પડી. હવે રાજ્યા વિકરી. અને પોતાના હાથેજ યુવરાજનું ખૂન કરવાનો નિર્ણય કરીને અટારીમાં ફરવા લાગી. ચોતરફ દ્રષ્ટિ ફેરવતા એક પણ પહેરગીર જોવામાં નહિ આવવાથી તે વિજયસિંહ મુઠ્ઠા ગયો હતો તેજ ખંડનાં બારણા પાસે આવીને ઉભી રહી અને દાર ઉઘાડવા માટે ધક્કો મારતા તે અદરથી બધ કૂરેલાં હોવાથી રાજ્યા-નિરાશ થઈ ત્યારે યુવરાજ વિજયસિંહ સુધા રંગા હતો, ત્યારે તહેણે બારણાં બધ કરીને અદરથી સાંકળ દીધી હતી. અને તે નીરજનના સાથે બારીમાંથી દોરડાની મદદથી નીચે ઉતરી ગએલો હોવાથી તહેના શયનગૃહનાં દાર અદરથી બધ રહી ગયાં હતાં.

હવે શીકાર બરાબર સપડાયો છે, એવી ખાત્રી થતાં રાજ્યાએ યુક્તિપૂર્વક ધીમેથી બારણા ઉઘાડી નાખ્યાં અને શયનગૃહમાં જઈને પલંગમાં જોવા લાગી. જે હેતુથી તે આવી હતી તે હેતુ આખરે નિષ્ફળ નીવડ્યો. સપડાઈ ગએલો સિંહ છટો થઈને ચાલ્યો ગયો હતો અને પાંજર ખાલી પડ્યું હતું. રાજ્યાની આંખ અંધકાર જવાઈ ગયો. હાથમાં લીધેલો કાળીયો પડાવી લેતાં ક્રુધાતુર મનુષ્યની જેવી દશા થાય, એવીજ મિથિ રાજ્યાની પણ થઈ ગઈ તહેના મનમાં અનેક પ્રકારના સશયાન્મક વિચારો આવવા લાગ્યા.

“હાય ! મ્હારી બારણા ધુળમાં મળી. કદાચ વિજયને મ્હારા હેતુની અગાઉથી ખબર પડી હોય, અને આ બારીમાંથી કદાચ સાધન

મેળવીને નાસી ગયો હોય એમ સાબીત થાય છે. અરે, નામદ ! આવી રીતે નાસી જવું એ તો ત્હારા જેવા કાયરનેજ શોભારૂપદ કહેવાય ! અરે, અહીંથી મુક્ત થઈને વિજય નરર આનંદપુરનો ત્યાગ કરીને અન્ય સ્થળે ચાલ્યો ગયો હશે ! હરકત નહિ. જે થયું તે હીકળ થયું છે. બસ ! હવે આ બીજાનામાં મહારાણાના લોહીની નીશાની કરીને આ કટારી પણ અહીંજ રાખી મુકું તો મ્હારો ઉદ્દેશ સફળ થશે. વિજયસિંહે મહારાણાનું ખૂન કર્યું, અને તે નાસી ગયો છે. આવી અશ્વા ફેલાવીને રાજ્યના તમામ પ્રજાજનોને સદેહગ્રસ્ત બનાવીશ. અને તેના પરિણામે મ્હારો હેતુ ફળિભૂત થશે. બસ ! પછી હુંજ મહારાણીપદ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થઈશ ! ”

રાજબાના વિચારો અટક્યા. તે ઝટપટ બહાર નીકળીને મહારાણાના મૃત દેહ પાસે જઈને ઉભી રહી. આનંદપુરના પ્રજાપ્રિય રાજવી રાજસિંહની પથારી રક્તથી ભીંજી ગઈ હતી. તહેમનાં બને નેત્રો ખુલ્લાં હતાં, અને મુખાકૃતિ નિસ્તંજ થઈ હતી. આ દશ્ય જોતા પાપાણ જેવું હૃદય પણ ઘડીભર ટ્રવીભૂત થઈ જતું હતું.

ધીરે ધીરે ડગલાં ભરતી રાજબાએ મહારાણાના પલ્લગ પાસે જઈને પથારીમાંથી પોતાના બનેલાથમાં લોહી લઈ લીધું. અને ત્યાંથી રક્તના છાંટા પાડતી યુવરાજના શયનગૃહમાં આવીને ત્યાં રાખેલા પલ્લગમાંના બીજાનાપર તે રક્ત છાંટવા લાગી. અને પેલી વિષમય કટારી પણ વિજયસિંહના પલ્લગમાંજ મુકીને રાજબા પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં આવી પહોંચી.

પાપ કર્મનો પસ્તાવા કરતાં, અને તે સાથેજ રાજ્યસુખ ભોગવવાની કલ્પનાઓમાં તક્ષીન બનેલા રાજકુમાર બલીમસિંહ પોતાના લોહીથી ખરડાગેલા બનેલાથ ઘોડા રહ્યો હતો વારંવાર લાથ ઘોવા

છતા તહેની દષ્ટિએ પોતાના હાથ રક્તથી રંગાએલા લાગતા હતા. બલીમસિંહે ઉચ્ચ બેસું તો તહેના પાછળ રાજાના હાથથી વધનથી ઉભી રહી હતી.

“કેમ છે ? રાજા ! આ શું કરે છે ?”

“અરે ! મહારા હાથમાંથી હજી લોહીનો રંગ જતો નથી. હવે હું શું કરું ? રાજા ! મહારા અને હાથ લોહીથી ખરડાએલા દેખાય છે. શું તહે વિજયસિંહનું પણ ખૂન કરું ? અરેરે ! આ દૃશ્ય મહારાથી સહન નથી થતું !”

“જો સહન ન થતું હોય તો આંખો બંધ કરીને સુઈ રહો. જે રાજપૂત લોહીના એક ઝાંટાથી પણ ગભરાઈ જાય છે, તે રાજા-વંશમાં કેવું અને કેટલું વિરલ જતાવી શકે ? એજ મુખ્ય પ્રશ્ન છે.”

“અફસાસ ! રાજા ! તું મને શા માટે મતાવે છે. હું દીવાનો બની જઈશ. જો ! મહારા હાથમાંથી હજી લોહીના ડાઘ જતા નથી.”

“હરકત નહિ. રાજાનાં કટાક્ષમાં કશું ‘ગાડા અગર ડાહ્યા, મર્દ અગર નામર્દ, ઉદાર અગર કળુસ અને પુરુષ અગર સ્ત્રી પણ રાજગાદી બોગવી શકે છે. હું તો હવે તમારા શબ્દોથી કટાણી ગઈ છું. લાંબા, તમારા હાથ હું ઘાઈ નાખું પછી તમને ડર લાગશે નહિ.”

“હા ! જગ તરફી લઈને મહારા અને હાથ પાણીથી ખરાબર સાફ કરે ! જો, આ બધું લોહી ચોંટી રહ્યું છે.”

રાજાનાં પાણી લઈને બલીમસિંહના હાથ ધોયા તહેના હાથમાં જરા પણ ડાઘ રહેવા નહોતો છતાં પાણીની દષ્ટિમા રક્તમય વાના-

વરણુ બાંધે થઈ ગયું હતું. પોતાના પતિના અને હાથ ધોઈને હાથ-
વળનથી રાજ્યા કહેવા લાગી

“ હવે તો નિશ્ચિત થયા ને ? ”

“ ના ! હજુ મ્હારા હાથ લાલ રંગથી રંગાયેલા દેખાય છે.
જા, દીવા આડીં લાવ અને ખરાબર ખાત્રી કર ! રાજ્યા ! પિતાજીનું
ખૂન થયા પછી મ્હારી જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ પડે છે, ત્યાં જ્યાં રક્તમય
દેખાવ જોઈછું. અરે ! આ દૃશ્ય મ્હારાથી સહન નથી થતું. પેલી
દીવાની મ્હારે ખૂન કરવા આવે છે. જો ! આ રહી— ”

એક પાગલ વ્યક્તિની માફક જાલીમસિંહ ચાંટા કરવા લાગ્યો.
તેના આવા રાખેથી રાજ્યા ગુસ્સે થઈ અને કહેવા લાગી.

“ ત્હમાગં વાક્યો માંભળીને મ્હારા હૃદયમાં કાષ્ઠ જન્યત થાય છે.
હવે ત્હમને શી રીતે સમજાવું ? જાઓ ! મુઠ ગઢો. નિદ્રાધિન થયા
પછી ત્હમારા જીગરને શાન્તિ મળશે. ”

રાજકુમાર જાલીમસિંહને સુવાની મુચના કરીને રાજ્યા તુરત
મહારાણાના મૃતદેહ પાસે ગઈ, અને તેમનું અચેતન શરીર પલંગના
નીચે સતાડીને પાછી પોતાના શયનગૃહમાં આવી. પહેરેલાં વસ્ત્ર બદલી
નાંખ્યાં, અને તે લોહીથી ખરડાયેલાં કપડાંને રાજ્યાએ અગ્નિમાં
સળગાવી દીધા, અચાનક આગેના ભડકા થયેલાં જનકે જાલીમસિંહ
ચમક્યો અને એક કારમી ચીમ પાડીને પથારીમાંથી ઉભો થઈ
નાસવા લાગ્યા. પોતાના પતિની આવી ખીકણ પ્રકૃતિ જોઈને રાજ્યાએ
તેને પકડી લીધા અને ધમકાવીને કહેવા લાગી.

“ એક સાધારણ ગામનથી પણ આટલા ગધા ડરી જાઓ છો,
તો રાજ્ય-અવધ્યા દેવી રીતે કરી શકશો ! ત્હમને અત્યારના સમયનું
ભાન છે કે નહિ ? ”

“ગલીમસિહ એક શબ્દ પણ બોલી શક્યો નહિ. રાજબાએ તહેને પલગમાં બેસાડ્યો. અને ધીમેથી મામિકના ચુકત વાક્યોથી કહેવા લાગી:-

“ મહારા જ્ઞાણા ! તહમારી આવી મનોદશા જોઈને મહારા હૃદયને નિઃસીમ વેદના થાય છે. તહમે બુદ્ધિ, ચેતન, અને વિગત્વ ગુમાવી દીધાં છે. આનંદપુર રાજ્યના સેનાપતિની-નહિ, મહારાણાની મહત્તા ક્યાં ગઈ ? જો તહમારામા કાર્ય દક્ષતા ન હોય તો મહારી સલાહ મુજબ તહમારે દરેક કાર્ય કરવું પડશે મહારી સુચનાઓનો તહમે અસ્વિકાર કર્યો હોત તો આજથી રાજકુમાર મટીને મહારાણા થવું મુશ્કેલ હતું. હવે આપણે શું કરવું, તે બાબતનો મહે નિર્ણય કર્યો છે પિતાજી હવે આ દુનિયામાં નથી. વિજયસિહ તહેના શયનગૃહમાંથી ગુપ્ત રીતે નાસી ગયો છે. અને હું ધારૂં કે તે આ શહેરનો ત્યાગ કરીને દુર ચાલ્યો ગયો હશે ’ હવે તહમે નિર્વિત રહો, મહે પેલી કટારીને વિજયના બીજાનામા મુકીને તહેના શયનગૃહમાં લોહીના છાંટાની નીશાનીઓ પણ કરી છે સહવારે અફવા ઉડાવીશ કે-મહારાણાનું ખૂન કરીને વિજયસિહ મહારા મહેલમાંથી રાત્રેજ નાસી ગયો છે મહારી વાત સાંભળીને તમામ લોકોને આ અફવામાં વિશ્વાસ આવશે. બસ ! પછી આપણા પાસા પોચાગ ! ! ! ”

“ રાજબા ! તું કહે છે કે-કટારી વિજયસિહના બીજાનામા મુકી છે, પરંતુ જો ! તે કટારને તો મહે હાથમાં પકડી રાખી છે. ”

“ ક્યા છે ? ”

“ આ રહી. ગલીમસિહ પોતાનો હાથ ઉઘાડીને એક દીવાના મનુષ્યની માફક ચેષ્ટા કરતા કહ્યું. ‘ મહારી જ્ઞાણી રાજબા ! શું તહને આખે દેખાતું નથી ? આ લોહીથી ગંગાએલા હાથ, આ

કટાર, અને પિતાહતી વિકાળમતિ મ્હારી દષ્ટિ સમક્ષ દેખાય છે. અરે ! મ્હે આ શુ કર્યું ? ખૂન ! અને તે પણ મ્હારા પવિત્ર પિતા-હતુ ' ખમ, ખેલ ખલાસ— ”

“ ચુપ રહે ! ” રાજ્યા ગુસ્સે થઇને બોલી. “ ત્હમે જીતેલી ખાંડ ખગાડી દેશો. ત્હમારા આવા શબ્દોથી કદાચ આપણા ગુસ્સેદ બધો પ્રસિદ્ધ થઇ જવાનો સભવ છે. અને એવો પ્રસંગ આવે તો— ત્હમે શુ કરશો ? આનંદપુર રાજ્યની દૈયત ત્હમે કરેલ. ખૂનો બદલો લીધા વગર રહે નહિ. અને ત્હમારો શિરચ્છેદ કરીને વિજયનો રાજ્યાભિષેક કરવાની વ્યવસ્થા કરવામા આવે. મ્હારા નાથ ! આપણા હૃદયની ધારણા ધુળમાં ન મળે, અને એક ખૂની તરીકે ઓળખાણ દુનિયામાં ન થાય, એજ બાબત વિચારવા જેવી છે. ”

રાજકુમાર બલીમસિંહ થોડીવાર મૌન રહીને બોલ્યો.

“ રાજ્યા ! મ્હારે દિલ અસ્વસ્થ થઇ ગયું છે. અને અનેક પ્રકારના વિચાર-તરંગો હૃદય-સાગરમા ઉછળા રહ્યા છે. અરે ! પેલી અરણ્યખાળા ક્યાં છે ? વંત-આ રહી ! તે મ્હારા જીવનનો નાશ કરવા માટે આવીને ઉભા રહેલી છે ”

“ અહીં તો કોઇ નથી. એ દીવાની તો ક્યારનીયે યમરાજને આર્ધીન થઇ ગઈ હશે ! મ્હે ત્હેની હસ્તી નાબુદ કરવા માટે નાયક, નરેન્દ્રપ્રસાદને હુકમ કર્યો છે. અને તે આજ્ઞાનુસાર દીવાનીની જીદંગી ખતમ થઇ હશે ! ત્હમે હવે કરશો નહિ ”

બલીમસિંહની મુખાવૃત્તિ પર હર્ષની છાયા જવાઈ ગઈ. અરણ્ય ખાળાનો અંધ દુર થવાના સમાચાર સાંભળીને તે દાસ્યપ્રકૃત વદનથી બોલવા લાગ્યો.

બસ ! હવે મ્હારો જીવ નિશ્ચિત થયો. આજથી હું આનંદપુરની રાજગાદીનો માલીક થયો છું. એ પણ મ્હારા કિન્નરની બલિહારીજ છે. ”

“ હૃદયધાર ’ એ નો હું પ્રથમથીજ જાણતી હતી કે—આ રાજ્યના હક્કદાર થવાને લક્ષ્મણ પાત્ર છે અને તે પ્રમાણે બધી ઘટના બની ગઈ છે. ’

પ્રાતઃકાળ થવા આગ્યા હતા. હવે જાલીમસિંહ અને રાજબા સુધે રહ્યાં. ભવિષ્યમાં રાજપદિના અગે પ્રબળ તરફથી પ્રાપ્ત થતી સત્તાનો કેવા ઉપયોગ કરેલા. એજ બાબતના વિચારો કરતાં બંને કુપાત્રો નિંદ્રાધિન થઈ ગયાં. ડોણુ કહે છે કે — “ આ સંસારમાં રાક્ષસોની હસ્તી નથી ? એક મનુષ્ય પાતાના સત્કર્મથી દેવ-સ્વરૂપ બને છે, બ્યારે બીજો મનુષ્ય દુનિયાની અજબ માયાની લાલચોમાં લપટાઈને પાતાનાં કુકર્મથી રાક્ષસસ્વરૂપ બને છે. ” પરમાત્માએ મુર અને અમુર વ્યક્તિઓ માટે કંઈ અલગ સૃષ્ટિ બનાવી નથી.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

“રાજસભા.”

“તહાશા રાજ્યદારોના, ખૂની ભપકા નથી ગમતા.
મતલબની મુરજવત ત્યા, ખુશામદના ખજાના જ્યા !
“તહાશી ખેવકાઈના, હરામી તે હસાલીના—
ચીરી પડતા હમે ન્યાગ ! હમારા રાહ ન્યારા છે !

“કલાપિ.”

x

x

x

x

પ્રાતઃકાળ થયો જે નગરમા રાત્રે આનંદોત્સવ હતો, તેજ નગરમાં મધ્યારે શોકનું આંધ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું. વિધિની કેવી લીલા ? નગરવાસીઓ અને ગજકર્મચારીઓની મુખાકૃતિમા આનંદ નથી—હાસ્ય નથી. તહેમની ઉત્તવળતા નિમ્નેજ થઈ ગઈ છે. આજે આનંદ-પુરમા વિપાદની આગ દાગિગોચર થતી હતી. દુશાનદારોની દુકાનો બંધ થઈ ગઈ છે. તમામ લોકોએ શોક દર્શક કપડાં પહેરી લીધા છે. અને આખા શહેરમા હડતાલ પડી ચડી છે. અમંજ્ય પુરો, સ્ત્રીઓ, અને બાળકો મડતા હતાં અને સ્વર્ગસ્થ મહારાજા રાજસિ-હના ગુણગાન કરીને તહેમના પવિત્ર અમર આત્માની શાન્તિ માટે પ્રભુ પ્રાર્થના કરતા હતા.

પ્રજાપ્રિય રાજનનું ખૂન થયાના ગમાચારે પ્રસાદમા ચાતરક વિનુત વેગે ફેલાઈ ગયા યુવગજ વિજયમિત્ર પણ નગરનો ત્યાગ કરીને

ગંજી નાસી ગયો છે. એવા સમાચાર સાંભળીને લોકો વિસ્મીત થયા. અને મહારાણાની હત્યા સળધી વિવિધ પ્રકારની ચર્ચા-વિતરણાઈ કરવા લાગ્યા. રાજકુમાર જ્વલીમસિલના વિરત્વથી અને યુવરાજ વિજયમિલના શુદ્ધ ચારિત્ર્યથી પ્રજાજનો વંદિત હતા તેથી આ કામ કોણે કયું, તેનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શક્યા નહિ. યુવરાજ શામાંટે નાસી ગયો ? એ પ્રશ્નની અમાલોચના થવા લાગી. અને લોકો પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયો દર્શાવતા હતા.

મેનાપતિ જ્વલીમસિલના હુકમથી ઘોડેપ્યાર સૈન્ય રાજગઢની આમપાસ ગોડવાઈ ગયું કેટલાક સૈનિકો મુખ્ય ગજમાર્ગમાં ગોડવી દીધા હતા. મહારાણાના મૃત્યુ પછી રાજગઢના લક્ષ્મણની ગેરહાજરીમાં પોતાનું શું કર્તવ્ય છે ? એ સળધી વિવેચન કરવાનો, અને પ્રજાના વિશ્વાસુ આગેવાનોની મક્કાલ લેવાનો હેતુ દર્શાવીને જ્વલીમસિલે તાત્કાલિક એક મહામલા આજ્ઞાવીને પોતાના કપટનાટકનો પ્રથમ પ્રવેશ શરૂ કરી દીધો.

આનંદપુરના પ્રજાજનો આ મહામલામાં આવીને ગોડવાઈ ગયા. અત્યારે મલામડપમાં જરાપણ જગ્યા ખાટી રહી નહોતી. રાજમહેલની બહાર આવેલા એક વિસ્તૃત મેદાનમાં દશ હજાર સશસ્ત્ર સિપાઈઓ ઉભા રહ્યા હતા. એવામાં અચાનક જયધ્વનિના પડવા મલગાયા, અને રાજકુમાર જ્વલીમસિલ મલામડપમાં આવીને પોતાના આસન પર બેસી ગયો. તેના મેંદાપર શ્યામતા જવાઈ ગઈ હતી. અને શોચનીય દેખાવ ધારણ કર્યો હતો. પ્રજાજનો આ દૃશ્યથી અમળ્યા કે- મહારાણાના અકાળ મૃત્યુથી રાજકુમારના હૃદયમાં મખ્ત આધાત પડેલો છે.

જલ્દીમસિહે પ્રથમ સૈનિકોની મુલાકાત લીધી હતી. અને કેટલાક સિપાઈઓ સાથે મધુર શબ્દોથી વાતચીત કરીને સલામડપમાં આવ્યો હતો. તેનો આવો નમ્ર સ્વભાવ જોઈને ઘણા રાજકર્મચારીઓ મુગ્ધ થયા. અને જલ્દીમસિહના નામનો જયધ્વનિ કરવા લાગ્યા હતા.

સલામડપમાં આવીને પોતાના આસનપર બેઠા પછી રાજકુમાર ઉભો થયો અને તેના હૃદયના ભાવ છુપાવીને શુ બોલવું, તે બાબતના વિચારો ગોઠવવા લાગ્યો. સલામમાં અપૂર્વ શાન્તિ વ્યાપી ગઈ હતી.

“ પ્રિય સલાસદો ! ” જલ્દીમસિહ સજ્જન નયને અને ગદગદ કંઠથી બોલવા લાગ્યો, “ આજે મહે તહેમને એક દુ ખર સમાચાર કહેવા, તથા તે બાબતનું સ્પષ્ટિકરણ કરવા માટે બોલાવ્યા છે. પ્રભુએ મહારા ભાગ્યમાં આવો પ્રતિકુળ સમય નિર્માણ કરેલો હશે ? હું શુ કહું ? અરે ! મહારા તિર્થરૂપ પિતાશ્રુનું .. ”

જલ્દીમસિહથી વધારે બોલાયું નહિ. તેનો કંઠ કાળુભર ગંધ થઈ ગયો. રાજકુમારની આંખોમાથી આંસુ વહેતા જોઈને સલામડપમાં આવેલા તમામ નગરજનો અને રાજ્યાધિકારીઓમાંથી એક પણ વ્યક્તિ પોતાની આંખોમાથી આવતા અશુભવાહને રોકવા સમર્થ નીવડી નહિ. પુનઃ શોક યુક્ત સ્વરથી જલ્દીમસિહ બોલવા લાગ્યો.

“ મહારા પૂજ્ય અને પવિત્ર પિતાશ્રુ-આનંદપુરના મહારાજા હવે નથી. એક રાજલોભી અસાન વ્યક્તિના હાથે મહારાજા મહેલમાં આજે તહેમનો જીવન-દિપક બુઝઈ ગયો છે હાય ! ખેટ પાકયું ત્યા પાટો કંવી રીતે બાંધવો ? ”

જલ્દીમસિહના શબ્દો માલગીને સલામમાં આંતરક દાલાહત થઈ રહ્યા. કેટલાક ભાયાતો અને વડાદાર પ્રજાજનો ક્રોધધાગળુ કરીને પોતાની નલ્લવાર મ્યાનમાથી બહાર કાઢીને બોલવા લાગ્યા.

“ ગજકુમાર ! મહારાણાનું ખૂન કરનાર એ નરાધમ વ્યક્તિ કાણ છે ? અતાવો અમ્હે એ પાપીના ટુકડે-ટુકડા કરી નાંખીશું. અરેરે ! મહારાણાનો અર્ગવાસ થતા અમ્હે પિતૃહીન થઈ ગયા. ”

“ શુ કહુ ? કોને અતાવુ ? મ્હારે હૃદય કપાઈ ગયું છે કહેતાં હિમત યાદના નથી. આ વાત કરતા પહેલાજ મ્હારે મૃત્યુ થયું હોત તો હીક ! પ્રિય પ્રજાજનો અને મુરખીઓ ! કોઈ અન્ય મનુષ્યના હાથે મહારાણાની હત્યા થઈ હોત તો મ્હે અત્યારેજ તોડેના શિરચ્છેદ કરાવી દીધા હોત. પણ આતો ગળામાં પહેરેલા હીરાનો હાર સર્પરૂપ થઈને ડર્યો છે. અરે ! અત્યાર મુઘી હું વિજયમિલને સાત્ત્વિક સ્વભાવનો, પિતૃભક્ત, અને અધર્મ-પરાયણ ધાર્મી હોતો પણ મ્હારી એ ધારણા આખર અસત્ય ફરી છે. હું હજારો હુ વિજયમિલની રાજપ્રાપ્તિ કરવાની લાભત્રિએજ આવું કુકર્મ કરું છે, થોડા દિવસ પછી તે મહારાણા-પદ ભોગવવાને ભાગ્યશાળી થઈ શકત. પરંતુ તોડેનાથી વિરૂદ્ધ મહન થયો નહિ અને છેવટે આવું હું ખત્રાયક પગિણામ આપ્યું આજે મધ્યરાત્રિ પછી મહારાણાનું ખૂન કરીને વિજયમિલ અહીંથી ગુપ્તરીતે નાસી ગયો છે. તોડેની પથારીમાંથી એક લોહથી ખરડાએલી ફટારી પણ મળે મળી છે. તે મ્હારા મહેલમાં જન્મેનું જંદા આવતાં તબને આજના ભયાનક હત્યાકાન્ડની ખાત્રી થશે ”

જાલીમસિલના વાક્યો આભળીને તમામ આતોજનો વિરિમત થઈ ગયા. કોઈ પણ વ્યક્તિના મોહાહામાર્યા એક શબ્દપણ બોલી શક્યા નહિ જાલીમસિલ કડીથી કહેવા લાગ્યા.

“ મહારાણાના અવમાન પછી યુવગજ વિજયમિલની ગેરહાજરે મા મ્હારે શુ કહ્યું ? કયી રીતે ગત્ય-વ્યવસ્થા કરવી ? અને ભવિ-

‘યના માટે દેવા ઉપાયો લેવા’ એ બાબતની પણ હું તમારી સલાહ માગુ છું.

થોડા સમય મુઠ્ઠી મહામાર્થી કાષ્ઠપણુ બોલ્યું નહિ. તેથી આખરે અત્યાર મુઠ્ઠી મોનધારણ કરીને આ તમાસો-ગજદારી ખેલ જોઈ રહેલો સરદાર ચંદ્રકુમાર ઉભો થયો. તમામ મનુષ્યો જાણતા હતા કે- ચંદ્રકુમાર યુવગજનો મિત્ર છે અને એક પિત્રાઈ ભાઈનો દાવો કરનારા આ બંને ભાઈઓ ગામાન્દ્રિ અન્ધુત્વ કરતા મિત્રતાની મહત્તા વધારે સમજે છે. ઉચ્ચતમ પ્રકારની માને છે અને ભાષા કરતા ભાઈબધ વધે એ સત્તનું સવાશે પાલન કરે છે. ચંદ્રકુમારેઆવવા કાળો

‘સુજ સભામદો’ મહારા પ્રિય મુઠ્ઠી વિજયસિંહની ગેરહાજરીમાં રાજકુમાર જાલીમસિંહ તંબના ઉપર મુંઝવા આરોપના વિરુદ્ધમાં યુવરાજનો અચાવ કરવા માટે હું ઉભો થયો છું. તમને અધા મારી રીતે જાણાંછોકે- હું યુવરાજ વિજયસિંહનો વક્ષાદાર દોસ્ત છું અને તેજ દારણથી હું અત્યારે તંબનો ન્યાય પુર સર અચાવ કરી શકીશ નહિ એવો કદાચ તમારા દિલમાં મશય થાય તો તે ભ્રમણા દૂર કરીને સત્યામત્યનો નિર્ણય કરવાની હું આગ્રહપૂર્વક તમ અભ્યર્થના કરું છું. આ જીવનમાં યુવરાજ વિજયસિંહ એક પણ કાર્ય એવું નહિ કર્યું હોય કે જે હું ન જાણતો હાઉં ! અગર તંબજો મહત્તે કહેલું ન હોય ! અત્યારે રાજકુમારે મહારા મિત્રને કલકિત કરનારા મરાદાપૂર્વક જે શબ્દો કહ્યા છે, તે તદ્દન અમત્ય છે. તંબના હોથે મહારાણાની હત્યા કરવાનું ભયાનક કાર્ય થયુંજ નથી આ હત્યાકાન્ડની હકીકત મહારા મિત્ર વિજયસિંહને મહેજ કહી હતી. અને તંબનું જીવન સકટમાં મપડાઈ

જવાનો સંભવ હોવાથી આ નગરનો ત્યાગ કરીને થોડા મહિના માટેજ કોઈ ગુપ્ત સ્થળે ચાલ્યા જવાની પણ ગ્રહેજ સચના કરી હતી.

શ્રોતાજનોમાંથી એક વ્યક્તિ વચ્ચે ઉદ્ગારો કરવા લાગી. —

“ મહારાણાનું ખુન થયાના સમાચાર આપને ક્યાંથી મળ્યા અને તે હકીકત આપે યુવરાજ વિજયસિંહને ક્યા સ્થળે કહી હતી ? ”

સરદાર ચંદ્રકુમાર આ પ્રશ્નોનું સ્પષ્ટીકરણ કરતા જરા અચકાયો, કારણ કે ખરી વાત કહેવા જતાં વચ્ચે પોતાની માથુક કેસુમનું નામ જાહેર કરવું પડતું હતું. તેથી ક્ષણભર વિચાર કરીને ચંદ્રકુમાર કહેવા લાગ્યો —

“ હું અત્યારે સંપૂર્ણ બાબતોનો ખુલાસો કરવા અસમર્થ છું કારણ કે તેમ કરવાથી વસ્તુસ્થિતિ પલટાઈ જવાનો સંભવ છે. પરંતુ આ ખૂન યુવરાજ વિજયસિંહે કર્યું નથી, એ બાબતમાં સત્ય પ્રમાણો આપવા હું જીવનપર્યંત તૈયાર રહીશ. પ્રિય સભાજનો ! આજથી વિજયસિંહ યુવરાજ નહિ, પણ આનંદપુરની રાજગાદીના માલિક થવાથી મહારાણાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે. અને કેટલાક ખાનગી કારણોથી આ શહેરનો પરિત્યાગ કરતી વખતે ગળત્ય શામન કરવાનો બદોબસ્ત કરી ગયા છે. તેમજ મહાન પ્રધાનપદ અને કાગુલાને સેનાપતિના અધિકાર આપવાનું પોતાની આજ્ઞા-પત્રિકામાં જાહેર કર્યું છે. આ સિવાય પણ બીજા કેટલાક ગળત્યાધિકારીઓને યોગ્ય પદો આપવાના, તથા કેટલાંકને નોકરીમાંથી બરનગર કરવાનો હુકમ કરમાવ્યો છે. ”

યુવરાજ વિજયસિંહે કાબી આપેલી આજ્ઞા-પત્રિકા ચંદ્રકુમારે સભામાં વાંચી બલગાવી. અને તેના પરિણામે પોતાને રાજ્યાધિકાર

નાહિ મળવાથી દેટલાક સત્તાના લોભી મનુષ્યોના હૃદયમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ચંદ્રદુમાર પ્રધાન થાય, અને કાળુભા સેનાપતિનો અધિકાર મેળવે એ આગત રાજદુમાર જાલીમસિલથી સહન થઈ નહીં. તહેના અત કચ્છુમા દેવના લોભના અને મપાળ મત્તાનાં તત્વો ઓતપ્રોત થયા હતા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

“અવનવા પ્રસંગો.”

“કયો પુરુષ ધન મેળવીને ગવિષ્ઠ થયો નથી ? કયો વિપરી પુરુષ ગુણી થયો છે ? સ્ત્રીઓએ પૃથ્વી ઉપર કેના મનને ખડિત કર્યું નથી ? રાજનો કાણ પ્રીતીપાત્ર હોય છે ? કુમિત્રની જાળમાં દમાએલો કયો પુરુષ દુશળ રહ્યો છે ? મનસ્ય કે-કોઠજ નહિ !!!

“સદ્બોધ સંગ્રહ.”

ક્ષગભગ અરધા દલાક મુઘી ગચ્છડ ચાલુ રહી. છેવટે એક જુદા રાજપૂત ઉભો થઈને કહ્યા સાંચો.

“આનંદપુરે રાજ્યના રાજપૂત બન્ધુઓ રાજસત્તાના એક જંતલ સમાન ગણાય છે. આવા મતભેદના પ્રમગોએ અમહારા તરફથી આપવામા આવતી મદાદનો અધિકાર કરવામાં આવ્યો નથી. જે આશા રાખુ છું કે-આજે ઉપસ્થિત થએલો મામલો ભવિષ્યમાં

ભયકરરૂપ ધારણ કરતો અટપ્પી જાય, અને રાજ્યના અધિકારીઓ કે જેઓ વાસ્તવિક રીતે પ્રજાનાજ સેવકો છે, તેઓ યુવરાજશ્રીની આજ્ઞા મુજબ રાજ્યાધિકાર પ્રાપ્ત કરતા પહેલા પ્રજાજનોનો પણ અભિપ્રાય લઈને રાજ્યનો વહીવટ કરે એજ જાખન ન્યાય પુરસ્કર કહી શકાય મહારાણાના ખૂન મળેલી પુરી તપાસ કર્યા વિના વ્યક્તિગત આરોપ મુકવો એ તદ્દન અનુચિત છે.

વૃદ્ધ રાજપૂત નીચે જેસી ગયા અને એક વાળીકે યુવાન અનુમોદન આપવા માટે કહેવા થઈને પાડ્યા.

‘મુરખ્ખીશ્રી લક્ષ્મણજિભટ્ટનું કાવુ વાગળી અને પ્રશસાપાત્ર છે યુવરાજશ્રીએ મહારાણાનું ખૂન કર્યું છે કે કેમ ? અને તહેમતી આજ્ઞા-પત્રિકાનો અધિકાર કરેલા કે નહિ ? તે જાખનતી તપાસ અને વિચાર કરવા માટે આજની રાત્રી જઈ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.’

ઉપરની દરખાશને વધુ અનુમોદન મળતા રાજમહા જઈ થઈ. નગરજનો, અને કેટલાક અધિકારીઓ ગલ્લીમજિલ્લા મહેલમાં મહારાણાના મૃતદેહના દર્શન કરવા માટે ગયા આ પ્રસંગે રાજ્યાએ અગાઉથી પોપટની પેડ લાગાવી મળેલા એ પાંદડીએ પ્રજાજનોને કહેવા લાગ્યા :-

આજે પ્રાતઃકાળમાં આશરે ચાર વાગે યુવરાજ વિજયસિંહે આવીને મહારાણાનું ખૂન કર્યું છે અને પાંદડે લગતા હતા, તે વખતે આજ-પાંચ માણસોએ અચાનકે આવીને અમદારા અનેના હાથ પગ બાંધીને હુમો પાડીએ તો મારી નાખવાની ધમકી આપવા લાગ્યા હતા આ માણસો કાળુ હતા, તે અમદારા એાગળ્યામાં આવ્યા નથી પરંતુ યુવરાજ વિજયસિંહને અમોદે અગળ્યો એાગળખી

શક્યા હતા. અને તહેમણેજ મહારાણાશ્રીની નિદ્રાવસ્થામાં આ કટારીથી ખૂન કર્યું હતું.”

અને પહેરગીરની વાત સાંભળીને કેટલાક મનુષ્યોના દિલમાં ચોક્કસ ખાત્રી થઈ ચૂકી કે—આ ખૂન અવશ્ય યુવરાજ વિજયસિંહેજ કર્યું છે. રાજકુમાર જલ્દીમસિંહે મહારાણાના મૃત દેહને અગ્નિસ્પર્શ કરીને પોતાના કપટ—નાટકનો ખીજો અંક શરૂ કર્યો. અને પુનઃ રાજ-ખાતી ડુગડુગીના તાલ મુજબ નૃત્ય કરવા લાગ્યો.

અનેક નગરજનોને જલ્દીમસિંહે શામ, દામ, દડ, અને ભેદના ઉપાયોથી પોતાના પક્ષમાં દાખલ કર્યા. કેટલાકોને જાગીર તથા ધનની લાલચમાં લપટાવ્યા, કેટલાકોને મીઠી વાણીથીજ રંજન કર્યા, અને કેટલાકોને પાયમાલ કરવાની ધમકી આપીને ઉહાપોહ કરતા અટકાવી દીધા. યુવરાજ વિજયસિંહની હયાતીમાં જે લોકો તહેનો સમાગમ રાખતા હતા, તેઓ પણ જલ્દીમસિંહની કૃપાના એક ટુકડાની ખાતર પુછડી લલામણુ કરવા લાગ્યા. આ સમયે સરદાર ચંદ્રકુમાર રાત્રી—દીવસ ઘેરઘેર કરીને યુવરાજના સ્થાયક થવા માટે અસંખ્ય માણસોને સમજાવવા લાગ્યો, પણ કક્ત વીસ—પચીસ માણસોથી વધારે લોકો તહેના પક્ષમાં મળી શક્યા નહિ.

ખીજા દિવસે નિયત કરેલા વખતે ફરીથી અભાનુ અધિવેશન થયું. પહેલા દિવસે જેટલાં માણસો રાજ્યભામાં આવ્યાં હતાં, તેથી અંત્રીક માણસો આજે એકઠા થયાં હતાં. દરવાજા ખુલાર જયપ્વનિ થવા લાગી અને રાજકુમાર આવીને પોતાના આમનપર બેસી ગયો. સભામંડપમાં પ્રવેશ કરતી વખતે ઘણા ખુશામદખાનોએ તહેનું અપૂર્વ

આનન્દોમિએ ઉઘળવા લાગી, પરન્તુ તે મનોભાવ છુપાવીને પિતૃહીન થયેલા મનુષ્યની માફક મ્હાન મુખાદૃતિથી સભામાં આવીને રાજગાદીના પાસે બેઠો હતો.

થોડા સમય પછી એક રાજપૂત ઉભો થઈને કહેવા લાગ્યો:—

“ સુર સભાજનો ! યુવરાજ વિજયસિંહે મહારાણાની હત્યા કરી છે, એવાં સંખ્યાબધ પ્રમાણો અમને મળ્યાં છે, તેથી અમ્હે વિજય-સિંહને રાજસિંહાસનપર બેસાડીને રાજગાદીને કલ્પિત કરવા દઈશું નહિ. આજથી અમ્હે રાજકુમાર જ્વલીમસિંહનો રાજ્યાભિષેક કરીને આનંદપુર રાજ્યના મહારાણા તરીકે જાહેર કરીએ છીએ. ”

રાજપૂતનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત થતાં કેટલાક આપમતલબી મનુષ્યોએ અનુમોદનો આપવાની ધમાલ ચાલુ કરી. અને “ મહારાણાશ્રી જ્વલીમસિંહની જય ” એવા ગગનભેદી અવાજો થવા લાગ્યા. થોડા રાજભક્તોની ઇચ્છા આ સમયે પોતાનો વાંધો જાહેર કરવાની થઈ હતી, પણ આવા ટંકારખાનામાં ત્હેમના જેવી મુઠ્ઠીભર તતુડીઓનો અવાજ ક્યાંથી સભાગાય ? જ્યારે ગરબડ શાન્ત થઈ, ત્યારે બહાદુર સરદાર ચંદ્રકુમાર ઉભો થયો, અને જુસ્સાદાર અવાજથી બોલવા લાગ્યો:—

મુરબીઓ, અને બન્ધુઓ ! અત્યારે રજુ થએલા, અને થોડા મતથી પસાર થઈ ચૂકેલા પ્રસ્તાવમાં હું અને કેટલાક પ્રજાજનો અંમત નથી. હું તમામ લોકોને ફરીથી ખાત્રી આપુ છું કે—યુવરાજ વિજય-સિંહે મહારાણાશ્રીની હત્યા કરી નથી, તેથી ત્હેમના વિના હું અન્ય વ્યક્તિને મહારાણા તરીકે સ્વિકારવાની માફ ના કહું છું. ”

ચંદ્રકુમારના શબ્દોથી રાજસભામાં અશાન્તિ થવા લાગી, અને ચોતરફથી “ ચંદ્રકુમાર ગજદોલ કું કું. બટપટ્ટીઓ છે. માટે ત્હેને

કેદ કરો ! “ એવા પોકારો થવા લાગ્યા. જાલીમસિહના દિલમાં પણ ક્રોધ જાગૃત થયો, અને કેટલાક રાજસેવકો અસ્પરસ ખાતગી વાતો કરીને વફાદાર સરદાર ચંદ્રકુમારને ગીરફતાર કરવાની યોજના કરવા લાગ્યા.

આ વખતે સભામંડપના પાછળના ભાગમાંથી એક વીર-બાળક ઉભો થયો. તેની અદ્ભૂત સુંદરતા જોઈને તમામ શ્રોતાજનો અ-જાયબ થયા. આ બાળક, તે ભીલ-સરદાર નીરજન હતો. સભામાં થતી ગરબડ બધા કરવાની અને પોતાનો અભિપ્રાય સાંભળવાની સજા કરીને નીરજન માર્મિક હાસ્ય કરી જુસ્સાદાર અવાજથી બોલવા લાગ્યો.

‘ સુર સભાજનો ! ભીલજાતિ એટલે સમાજના અનુપમ અને વફાદાર સેવકો ! આવી એક સુંદર જાતિનો રાજકાર્યમાં કોઈ પણ જાતનો ભાગ લેવાનો હજુ સુધી અધિકાર પ્રાપ્ત થયેલો નહિ હોવા છતાં હું આપને વિનંતિ કરું છું કે આ વિષય સંબંધી તે બહાદુર અને રાજભક્ત ભીલબંધુઓને પોતાની અનુમતિ દર્શાવવાની અપૂર્વ તક આપવામાં આવશે. ”

“ બરાબર છે ! ” જાલીમસિહ બોલ્યો. ‘ ભીલબંધુઓ અમ્હારા પરમમિત્ર છે. એ કર્તવ્યપરાયણ અને આદર્શ-વીર જાતિએ રાજની સર્વોત્તમ સેવાઓ કરેલી છે, અને સર્વ કાળ કરશે, એવી મહને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે. જો કોઈ ભીલ આગેવાન અત્યારે હાજર હોય તો નિઃસંદેહ પોતાની જાતિ તરફથી મન આપી શકે છે. ”

‘ કુમાર જાલીમસિહ, અને સભાજનો ! મદાદ નામ નીરજન છે. આનંદપુર રાજ્યના તમામ વિસ્તારમાં અને અન્ય રાજ્યોમાં રહેતી ભીલજાતિએ મહને પોતાનો મુખ્ય નેતા-સરદાર બનાવ્યો છે

અને તે તમામ બીલગ્નધુઓની સંમતિથી આ સમયે હું સભા મંડપમાં આવીને હાજર થયો છું. હું જે કહું તે મહારા સમગ્ર બીલ-સેવકો તરફથીજ કહું છું, એમ ત્હમારે નિઃસંશય સમજવાનું છે. માલજો ! ”

અવાજ અટક્યો, નીરજનની છટાદાર અને અસરકારક વાણી સાંભળીને જલ્દીમસિહ તથા સભાજનો મુગ્ધ થઈ ગયા. પ્રત્યેક વ્યક્તિના હૃદયમાં ત્હેના શબ્દોની અસર થવા લાગી હતી નીરજનનું ભાષણ પુનઃ શરૂ થયું.

“ યુવરાજ વિજયસિંહેજ પ્રજાવત્સલ મહારાણા રાજસિંહની હત્યા કરી છે કે કેમ ? એ પ્રશ્ન સગંધી હું અત્યારે મહારો મન આપી શકતો નથી. ત્હમારી માન્યતા પ્રમાણે જો ત્હેમણે હત્યા કરીજ હોય, તો ન્યાયપુર.સર યુવરાજને શીક્ષા થવી જોઈએ. પરંતુ આ ખૂન કોણે કર્યું, અને શા માટે કર્યું ? એ પ્રશ્નોનો કંવટનો નિર્ણય હજી સુધી થઈ શક્યો નથી. વળી કુમાર જલ્દીમસિંહનો રાજ્યાભિષેક કરીને મહારાણા તરીકે સ્વીકાર કરવાનું જે દારસ ભજવાઈ રહ્યું છે, તો અયોગ્ય અને હાસ્યજનક છે. દારણ કે દેવી પ્રભાવતી અત્યારે સગર્ભા છે, અને ભવિષ્યમાં ત્હેમને પુત્ર-રત્નથી પ્રાપ્ત થાય તો આનંદપુર-રાજ્યના વારસ તરીકે આપણે તે ભાગ્યશાળી બાળકનો સ્વિકાર કરવો પડશે પિતાના અપરાધથી પુત્રનો ન્યાયયુક્ત અધિકાર અંશ્ટ કરવો ન જોઈએ. મહારી રાજઅકત બીલજનિ તે ભાગ્યવાન પુત્રનેજ મહારાણા તરીકે સ્વિકારશે એમ આત્રીપૂર્વક સમજશે. ”

નીરજનનાં નવિનતાદર્શક વાક્યો સાંભળીને જલ્દીમસિંહ, અને નગરજનો વિસ્મિત થઈ ગયા જે મનુષ્યો પ્રથમ દુર બેસીને વક્તાઓની વાણી સાંભળતાં હતા તે તમામ લોકો નીરજનના નજીક

આવીને પાપાણુ-પ્રતિમાઓની માફક સ્થીર થઇને વ્યાખ્યાન સાલગી રહ્યા હતા. આ વખતે સરદાર ચદ્રકુમારને સભામડપનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા જવાનો અવસર મળેલો હોવાથી તે ઉભો થયો. આ દૃશ્ય જોઇને જાલીમસિંહે પોતાના અનુચરોને આંખથી ધસારો કર્યો ચદ્રકુમારને કેદ કરવા માટે કેટલાક હથીયારખંધ સિપાઇઓ આવના સભા મડપમાં ચાતરેડ ગરબડ થવા લાગી. અને ઘણા માણસો નામવા લાગ્યા. અસખ્ય તકવારો મ્યાનમાંથી બહાર નીકળી કેટલાક મનુષ્યો તો આમ થવાનું કાનુ સમજ્યા વિનાજ માત્ર આત્મચક્ષુઓ હથીયાર ઉપાડીને લડાઈ કરવા તૈયાર થવા હતા. રાજકર્મચારીઓએ શાન્ત સ્થાપિત કરવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ મામલો વિકટ બન્યો હતો. આ ગરબડનો લાભ લઇને જાલીમસિંહ રાજગાદીપર બેસી ગયા. અને કેટલાક સભાજનો તહેના નામનો જયનાદ કરવા લાગ્યા. ચદ્રકુમાર અને તહેના સોજનીઓ કેદ થયા, તે તમામને હાથ કડીઓ પહેરાવીને ગદીખાનામાં મોકલી દીધા. રાજસિંહાસનપર બેઠા પછી જાલીમસિંહ પ્રજાજનોને સમ્બોધન કરીને કહેવા લાગ્યો:—

“ મહારા પ્રિય હિતચિન્તક પ્રજાજનો, અને રાજસેવકો ! મહારાણાના અવસાન પછી તહેમની રાજગાદીપર મહને બેસાડીને તહમારા રાજેન્દ્ર તરિકે મહારો સ્વિકાર કરવાની જે ઉચ્ચત્તમ લાગણી દર્શાવવામા આવી છે. તે બાબતમાં હુ તહમારો આભાર માનુછું. મહારા શિરછત્ર પિતાજીના મૃત્યુનો શોક દર્શાવવા માટે હુ એક મહીના સુધી આખા રાજ્યમાં આનન્દોત્સવ નહિ કરવાનું દરમાન કરેછું. એક મહિનો વ્યતિત થયા પછી મહારો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવશે, અને તે મનરંજન ખુશાલીના સ્મારક તરીકે હુ આજથીજ મહારો પ્રજના

તમામ કર માફ કરેછું. રાજ્યાધિકારીઓ, મહારા વફાદાર ભાયાતો અને રાજભક્ત નગરવાસીઓને પણ બક્ષીસો, જાગીરો, અને યોગ્ય માન આપવામાં આવશે. વિજયસિંહે મહારાણાની હત્યા કરી છે, તે બાબતમા તહેને સજા કરવાનું કામ અનિવાર્ય છે. જે મનુષ્ય વિજયસિંહને જીવિત અગર મૃત્યુ પામેલો અહીં લાવીને મહારા આગળ હાજર કરશે, તે મનુષ્યને હું એક લાખ રૂપિયા ઈનામ, અને સારી જાગીર આપીને પ્રસન્ન કરીશ. ચંદ્રકુમાર તથા તેના સોબતીઓએ ભરી સભામા મહારે ઈરાદાપૂર્વક અપમાન કર્યું છે, તેથી તે લોકોને ઘટતી સજા કરવામા આવશે. પેલા નીરજનનામધારી હરિવાતા ભીલ-સરદારે રાજદ્રોહ કર્યો છે, અને અહીંથી નાસી ગયો તેથી તહેને પકડી લાવવાનો હુકમ કરેછું હવે આજના અધિવેશનનું કામ બધું કરવામાં આવે છે.”

નગરજનો વિખરાઇ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. એજ વખતે દરવાજા બહાર કોલાહલ થવા લાગ્યો. અને રાજસભામાં એક વિચીત્ર વેશધારિણી વ્યક્તિ આવીને રાજકુમાર જાલીમસિંહના સામેજ ઉભી રહી. “અરે ! આ તો ભીલોની દેવી વિલાસ!” આ વાક્યો માલગવામાં આવતાં હતાં. વિલાસ શબ્દનો અવાજ જાલીમસિંહની કર્ણ-દ્રીય મુઘી પહોંચતા તહેની છાતી ધડકવા લાગી અરણ્ય-બાળા વિલાસને જોતા તે એક પાંદડાની પેઠે ધ્રુજવા લાગ્યો હતો. રાજબાએ વિલાસને યમ-સદનમા મોકલીને પોતાનો જીવન-દટક મનને માંટ દુર કર્યો હશે એવી તહેણે રાખેલી આશા અચલ થતા તે ગભરાઇ ગયો-શક્તિહીન થઇ ગયો અને રાજગાદીપરથી ઉઠીને રાજબા પાસે નાસી જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અરણ્યબાળા વિલાસ હાજ્યપૂર્વક વદનથી લાથમા

એક તેજસ્વી ખજર પકડીને જાલીમસિહના સામે ઉભી રહીને કહેવા લાગી:—

“ હું આનંદપુર રાજ્યની મહારાણી છું. શું તું મહેને ઓળખતો નથી ? ”

આટલા શબ્દો બોલીને વિલાસે પોતાના હાથમાં પકડેલું ખજર ઉચું કર્યું, અને ફરીથી બોલવા લાગી —

“ નરાધમ જાલીમ ! સાંભળ ! હું તારો કાળ છું, હાથ, રાક્ષસ ! તહે આ શું કર્યું ? પિતૃહત્યાનું પરિણામ કેવું આવશે, તે બાબતનો તહે વિચાર કર્યો છે ? યાદ રાખજે કે તારા કુકર્મનું ફળ ત્રાસદાયક આવશે, અને ભવિષ્યમાં મહારા હાથે તારો પ્રાણ લેવાશે. ”

વિલાસ વધારે બોલી નહિ. અને તુરત રાજસભામાંથી બહાર નીકળીને અદૃશ્ય થઈ ગઈ. તહેને રોકવાની અગર પકડવાની રાજસભામાં આવેલાઓમાંથી કાંઈ પણ અક્તિમાં તાકાદ નહોતી. વિલાસના ગયા પછી જાલીમસિહના હૃદયમાં જરા હિંમત આવી. અને છેવટે બાકી રહેલા નગરજનો અને રાજસેવકો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો:—

“ પ્રય સભાજનો ! કહેવાતો ભીલ-સરદાર નીરજન તો નાસી ગયો, પણ આ દીવાની બાળાએ અહીં આવીને રાજદ્રોહનો ગુન્હો કર્યો છે. તેથી જો કાંઈ મનુષ્ય તહેને પકડીને કારાગૃહમાં મોકલી આપશે, તો હું તે મનુષ્યને ખુશ કરીશ. હું ધારું છું કે—વિલાસ દીવાની નથી, પણ દીવાની સ્ત્રીની નક્કલ કરવાનો ઢોંગ કરે છે. બસ ! હવે આજની સભા બંધ કરવામાં આવે છે. ”

નગરજનો અને રાજસેવકો ચાલ્યા ગયા. અને પિતૃહત્યા કરીને રાજપ્રાપ્તી કરી શકેલો કુલાંગાર જાલીમસિહ પોતાની પ્રિયતમા રાજબાના પાસે જઈને આજની સભામાં બનેલા બનાવોનું રસમય વર્ણન કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

“ આનંદપુરનું રાજ્યતંત્ર. ”

“ પાળી પ્રજાને પ્રેમથી, જે સર્વને સુખી કરે:
દ્રવ્યાણુ નિજ રેવતતણું, જે નિત્ય હૈયામાં ધરે.
‘ તે રાજવીનું રાજ્યતંત્ર, સ્વર્ગનુસ્ય ગણાય છે-
ઈતિહાસના પાના વિષે, સદર્ભ એ વખણાય છે.

“ વિદ્યાકાન્ત. ”

રાજધાનીનો ત્યાગ કર્યો પછી પુરા ત્રણ માસ રીતી ગયા, પરંતુ હજી સુધી યુવરાજ વિજયસિંહનો પતો લાગતો નથી. સરદાર ચંદ્રકુમાર પણ ત્રણ મહિનાથી કેદખાનામાં પુરાઈ ગયો છે. ચોકીદારો બરાબર સાવધાનીથી હોનાપર ચોકી કરતા હોવાથી ત્યાંથી નાસી છુટવાની એક પણ યુક્તિ કામમાં આવતી નહોતી. વિજયસિંહની ખબર મેળવવા, અને પ્રભાવતીનું સરક્ષણ કરવા માટે રાજભક્ત ચંદ્રકુમારનું હૃદય તકલી રત્નું હતું.

પોતાના પ્રિય પતિના વિયોગથી પ્રભાવતી રાત્રી દિવસ ઉદ્વેગ કરતી હતી. યુવરાજે જુદા પડતી વખતે પોતાના સમાચાર ખાતરી રીતે ચંદ્રકુમારની મારફતે મોકલવાનું વચન આપેલું હોવા છતાં હજી એક પણ કુશળતાનો પત્ર આવ્યો નહતો. ત્રણ મહિનાથી પ્રભાવતીએ રાજધાનીનો ત્યાગ કર્યો હતો. જનસીમસિંહ તથા ગજપાનો પોતાના પ્રત્યે પ્રેમ તથા મહાનુભવિ નહિ હોવાથી તે પ્રતાપપુરના કિલ્લામાં રહેવા માંડે ગઈ હતી. રાજભક્ત ચંદ્રકુમારને દુઃખ જનસીમસિંહે ગજપોરી

હરાવીને કેદમાં રાખ્યો છે, તે બાળતંત્રી પ્રભાવતીને તુરત ખબર પડી ચૂકી હતી. કાળચક્રના પ્રભાવે ત્હેનું જીવન દુઃખમય થઈ ગયું હતું. અને વિદુષી ઉદ્ધાસ મધુર વાક્યોથી સમજાવતી હોવા છતાં ત્હેના દિલનું દર્દ દૂર થતું નહોતું.

આનંદપુરથી ત્રીશેક ગાઉ દૂર અનેક પર્વતોથી વીંટાએલા પ્રતાપપુરના નિર્જન કિલ્લામાં પ્રભાવતીને એક પુત્રરત્નનો પ્રસવ થયો. આનંદપુરરાજ્યના ભવિષ્યના માલીકનો-મહારાણાનો જન્મોત્સવ કાણ ઉજવે ? અત્યારે પ્રભાવતીના પાસે ફક્ત ત્હેની સખી ઉદ્ધાસ અને એક અનુચર સિવાય બીજું કોઈ રહેતું નહોતું. પતિ વિયોગી પ્રેમદાને પુત્રનો પ્રસવ થતાં ઉદ્ધાસને પણ અવર્ણનીય આનંદ થયો હતો. અને આ ખુશાલી વ્યક્ત કરતાં તે પ્રભાવતીને કહેવા લાગી

“ જ્હેન ! આખરે પરમાત્માએ ત્હમारी અરજ સાંભળી, દુનિયામાં દરેક પ્રાણીના દિવસો સવ દા દુખમાજ પસાર થતા નથી. હવે યુવરાજ થોડા દિવસમાં અહીં અવશ્ય આવશે, અને રાજગાદીના માલીક થઈને ત્હમારું તથા આ ભાગ્યવાન બાળકનું રક્ષણ કેરશે ”

પ્રભાવતીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ, ત્હેના હૃદયમાં હર્ષ અને શોકની બાયાનું પરિવર્તન થતું હતું. પોતાના પ્રિયતમ થોડા સમયમાં અહીં આવશે, અને ત્હેમના પ્રિય બાળકની સુંદર આકૃતિ જાળને પ્રસન્ન થશે, એવી આશામાં પ્રભાવતીના દિવસો વ્યતિત થતા હતા. આશા એજ નિરાશ થએલાં મનુષ્યોનું અમૃતમય અમલ્ય ઔષધ છે, આશા એજ મનુષ્ય માત્રની જીવનદોરી છે અને આશાજ નિરાશ થએલા પ્રાણીના જીવનમાં આનંદ અને ઉત્સાહનો અખૂટ પ્રવાહ વહાવે છે. ત્યારે નિરાશા તેમજ ચિંતા મનુષ્યને કંઈક જનારીને દુઃખી

કરે છે. ભાગ્યના અગમ્ય પરદા પાછળ ગમે તેમ થતું હોય, પણ મત્પુરૂષો તેની જરાપણ દરકાર રાખતા નથી આશાવાદી વ્યક્તિઓને આ મંસાર સર્વદા સુખમયજ લાગે છે.

રાજાના સુખની-આનંદની હવે સીમા રહી નથી. તેની આશાઓ પુરી થઈ છે. આનંદપુર રાજ્યની મહારાણી થવાથી તે જમીન અને આશ્માન વચ્ચે માત્ર એક વેતનુજ અંતર જોતી હતી. તેની વિલાસીતા વધતી જતી, અને રાજકુમાર જાલીમસિંહને એક રમડાની માફક રમાડતી હતી.

આતુ અપૂર્વ રાજસુખ મળવાથી રાજા પોતાની ન્હાની બહેન પ્રભાવતીને ખીલકુલ ભૂલી ગઈ. સમયના સાથે હૃદય પણ પલટાયુ હતુ. જે મહેલમાં છેલ્લા ત્રણ માસથી રાત્રીદિવસ નનરજન આમોદ પ્રમોદ થતો હતો, તે સુખમય વાતાવરણમાં રહેનારને પોતાની દુ ખી બહેનનુ સ્મરણ કેવી રીતે થાય ?

જાલીમસિંહનો રાજ્યાભિષેક થયા પછી કેટલાક દિવસો અતીત થયા બાદ આનંદપુર રાજ્યની પ્રગતિ પોતાની ભૂલ સમજવામા આવી હતી જાલીમસિંહ જ્યારે રાજગાદીપર બેઠો, તે વખતે તેના પ્રત્યે જે શ્રદ્ધા અને આશા હતી તે હવે જરા પણ રહી નહોતી માત્ર પોતાનો હુકમ એજ કાયદો, આ નિયમનો સર્વાશે અમલ થતો હોવાથી રાજ્યમા અશાન્તિ વધવા લાગી. મહારાણાપદ મેળાવતી વખતે જાલીમસિંહ પ્રગળતો સાથે જેવો સદ્વ્યવહાર રાખ્યો હતો તેવો વ્યવહાર હવે જરાપણ રહ્યો નથી. અત્યારે તો તેના હૃદયમાં દયાનો, ધર્મનો, નીતિનો, અને ન્યાયનો અંશ માત્ર પણ નથી. દયા જતી રહી-અને દુષ્ટતા વધી. ધર્મ ભૂલી જવાયો-અને ધતીગની ગ્રહિ થઈ. ન્યાય અને

નીતિના સિદ્ધાન્તો નાબુદ થયા—અને સ્વાર્થસંચય તથા અહંવાદનાં તત્વો ઓતપ્રોત થઈ રહ્યાં. રાજ-અવસ્થાના બહાનાથી યેનકેન પ્રકારે પણ પ્રગ્વતે પીડવાનું કાર્ય નિરકુશ રીતે ચાલવા લાગ્યું. કેટલાક આદર્શ સમાજ-સેવકો દહેતા હતા કે:—“કાયદાને માન આપવું, એનો અર્થ એવો થતો નથી કે—અનુચિત કાયદાના દબાણથી દબાઈ જવું—ચચડાઈ જવું ! ! !”

ગ્લડીમસિહના જીવનમાં પિતૃહત્યાની સ્મૃતિ થતાં પશ્ચાતાપની જ્વાલાથી તહેનું જીવન ભરિમભૂત થતું હતું. પણ હવે ઉપાય નહોતો. આર્તનાદ કરવાનો અવસર પણ નહોતો. સ્મશાન વૈરાગ્યની અસર જેટલી ઘડી સુધી રહે છે, તેટલીજ ઘડી સુધી ગ્લડીમસિહના હૃદયમાં ઉદ્ભવ થતો હતો. આ પશ્ચાતાપની અસર નાબુદ થવા માટે રાજાની મત્તાહથી રાજકુમાર ગ્લડીમ મદીરાપાન કરવા લાગ્યો, અને રાત્રી દિવસ નીશો કરીને મસ્ત રહેવાથી માનસિક દર્દની અસરથી મુક્ત થયો. અનેક વેશ્યાઓને બોલાવીને નાચ ગાન કરાવતા તહેનું હૃદય શાન્ત થતું હોવાથી દેશ દેશાન્તરથી અસંખ્ય વારાંગનાઓ ગ્લડીમ-સિહના પાસે આવતી હતી. અને મોહાષ્ય રાજકુમારને સ્વેચ્છાનુસાર લુપ્તી હતી.

આનંદપુર રાજ્યનો કહેવાનો મહારાણો ગ્લડીમસિહ રાજકાર્યમાં જરાપણ ધ્યાન આપતો નહિ હોવાથી તેના પરિણામે તમામ રાજ્યાધિકારીઓ લાચીઆ બની ગયા હતા. અંત ખુદ્દી રીતે રાજકોષ પણ લુપ્તી રહ્યા હતા. ખૂના સેવકોને અરતરક કરીને ત જગ્યાઓએ નવા અને ખીનઅનુભવી નોકરો રાખ્યા હતા. આ તમામ રાજકર્મચારીઓ નીચ ઉદ્ભવ, મર્મ, અને અકર્મણ્ય હોવાથી તમામ સ્થળે

અંધેરનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું. દરરોજ વધતા જતા ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે પ્રજાનું લોહી ચુસવામાં આવતું હતું. ન્યાયમંદિરોમાં અરજદારો તરફથી કરવામાં આવતી અભ્યર્થનાને હાસ્યજનક કારસ સમાન ગણીને શુદ્ધ અને ઇન્સાફચૂકા દાદ આપવામાં આવતી નહોતી. અંધેરી નગરીના ગડુરાજ જેવા રાજ્યતંત્રમાં અરજદારને ન્યાય ક્યાંથી મળે ? એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે:—

“ કેત કહે પકરો ઇનકું, અખ અજન યાતે બહુ ઉતરેગો;

કેત કહે પકરો ઇનકું, ઇન નેત્રસે ગુજરો પુજ ખરેગો.

“ ચાતક, કીર મયૂર, મરાલ, ન ત્યાં કિનકું યે પોઝાર ભરેગો ?

કૌવા ઔર ઉલૂકે રાજ્યમેં, કો કિનપાસ પોઝાર કરેગો ?

ભાવાર્થ:—“ કોઈ કહે એને પકડો, એના શરીરનો રગ કાઢો છે. એટલે તેમાંથી આજણુ ઘણું મળી આવશે ! કોઈ કહે એને પકડો, એના નેત્રોમાંથી ચણેડીઓનો જથ્થો મળશે ! જ્યાં ચાતક, ચોપટ, મોર, અને હસ જેવાં પરિક્ષક પખીડાનો કેવળ તોટો હતો, અને અધકાર પ્રિય ધૂવડોનો સમૂહ રહેતો હતો. ત્યાં જઈ પડેલી કાયલનો એવો અનાદર થાય તો એણે ફરિયાદ કાતી પાસે કરવી ? ”

રાજકુમાર જાલીમસિંહે પોતાના રાજ્યાભિષેકના પ્રમંગે જાગી-રદારો, ભાયાતો, અને રાજસેવકોને આપેલી બક્ષીસો. અને જાગીરો એક મહીના પછી તુરંત પાછી લઈ લીધી હતી હવે તમામ કોઠા યુવરાજ વિજયસિંહને યાદ કરીને પશ્ચાત્તાપ કરતા હતા. પણ હવે ઉપાય નહોતો. સખલ પરાક્રમી જાલીમસિંહના વિરુદ્ધ હિતચાલ કરવાની પ્રજાજનોમાં શક્તિ નહોતી. અને શક્તિધારક અક્ષિઓના પાસે પુરતાં સાધન નહોતાં.

મહીરાપાન કરીને મસ્ત બની રહેતા વિલાસી જલ્દીમસિંહને રાજ્યતંત્રની કેવી સ્થિતિ છે, તેનું જરાપણ ભાન નહોતું. રાજનગરના વનપ્રદેશમાં જે સ્વપ્નું તહેના જોવામાં આવ્યું હતું, તેજ સ્વપ્ન વારંવાર આવવા લાગ્યું. પોતાની છાતીના સામે બંજર ધરીને અરણ્ય-આળા વિલાસ ઉભી રહેલી જોવામાં આવતી હતી. અને જલ્દીમસિંહ સ્વપ્નાવસ્થામાંથી તુરત જાગૃત થઈ રાજાના પાસે જઈને તહેનું રક્ષણ માગતો હતો.

આનંદપુર રાજ્યના કહેવાતા મહારાણાની આજ્ઞાનુસાર સમસ્ત દેશમાંથી દીવાની બાળાઓને પકડી લાવીને કેદખાનામાં પુરી રાખી હતી. વિલાસની બ્રમણથી કેટલીયે નિર્દોષ બાળાઓ સૈનિકોના હાથમાં સપડાઈ ગઈ હતી. આ બાળાઓનાં શિયળ બ્રષ્ટ થતાં હતાં, અને કેટલીક બાલિકાઓ આ નરરાક્ષસોના અમાનુષી કાર્યોથી મૃત્યુને શરણુ થતી હતી. અસખ્ય ઉપાયો કરવા છતાં હજી સુધી અરણ્ય-આળા વિલાસનો પત્તા લાગ્યો નહોતો. તહેને પકડી લાવવાના પુષ્કળ પ્રયત્નો થયા હતા. પરંતુ તે બધા ઉપાયો સફળ થયા નહિ. જલ્દીમસિંહે વિલાસ તથા નીરંજનને પકડી લાવવા માટે સખ્યાબંધ બીલોને બોલાવીને મધુર શબ્દોથી નીરંજન તથા વિલાસને પકડવામાં મદદગાર થવા માટે ખૂબીથી સમજાવ્યા. અને છેવટે રાજાજાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે તો બીલોના જનમાલને તુકશાન કરવાની ધમકી આપી. પરંતુ એક પણ બીલ તહેનો મદદગાર થયો નહિ. છેવટે જલ્દીમસિંહના દિલમાં વૈરાગ્નિ પ્રગટ્યો. અને તહેણે બીલજાતિ પર ઘણોજ અત્યાચાર કરવાનો પોતાના સૈનિકોને હુકમ કર્યો. તેથી આ બહાદુર તથા રાજભક્ત બીલજાતિને પોતાની પરમ શત્રુ બનાવી.

આટલુંજ કામ કરીને જાત્રીમસિંહના મનમાં સતોષ થયો નહીં. રાજનગરના વનપ્રદેશમાં આવેલા દેવમન્દિરમાં રહેતા સન્યાસીને શોધવાના પણ પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. સેકડો સન્યાસીઓને સૈનિકો પકડી લાગ્યા હતા. અને તે તમામને કેદખાનામાં પુરી રાખ્યા હતા. બ્રાહ્મણો, સાધુઓ, અને બાલિકાઓ પર ની.સી.મ અત્યાચારો કરવા છતાં પણ નરરાક્ષસ જાત્રીમસિંહની વાસના જરાપણુ તૃપ્ત થઈ નહોતી.

આનંદપુરના મહુમ મહારાજા રાજમિહનો વહીવટ વિજયવંત નીવડ્યા હતા. તેમના રાજગરોબાર દરબ્યાન દરેક પ્રબળજનના હૃદયમાં રામરાજ્યની કલ્પના ઉદ્ભવ થઈ ચૂકી હતી. સ્વર્ગસ્થ મહારાણાને પ્રબળ સુખદૃષ્ટિ જાણવાની દગ્ગર હોવાથી રાજા અને પ્રબળ વચ્ચે પિતા-પુત્ર મમાન નબધ મર્વત જોવામાં આવતો હતો. અને પ્રાતઃ સ્મરણીય મહારાણા રાજસિંહે આનંદપુર રાજ્યના પ્રબળજનોના હૃદય --મન્દિરમાં એક દેવ તરીકે સ્થાન મેળવ્યું હતું.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

“સ્વામી સ્નેહજ્યોતિના મર્મ-પ્રહારો”

‘તારા વેલવ સુખ કી ચાહ નહિ;
પરવાહ નહિ જીવન ન રહે
ચાંદ દરગા હૈ યહ હૈ-જગમ
યહ જગમ-પ્રચાર-દમન ન રહે.

‘શ્રી પથિકજી”

એક દિવસ કેદખાનાનો મુખ્ય રક્ષક આવીને જાલીમસિંહને કહેવા લાગ્યો કે:—

“ અન્નદાતા ! આપની આજ્ઞાનુસાર પુષ્કળ સંન્યાસીઓને પકડીને જેલમાં પુરી રાખ્યા છે. તેમાંથી આપને જે સંન્યાસીની આવશ્યકતા હોય, તેની તપાસ કરીને બીન ઉપયોગી સંન્યાસીઓને કેદમાંથી મુક્ત કરવાની કૃપા કરો તો ઠીક ! ”

જાલીમસિંહ રાત્રિદિવસ મેજમજાલમાં તસ્લીન રહેતો, તેથી સંન્યાસીઓને જોવાનો સમય મળતો નહોતો. અને કેટલાક દિવસોથી તો તે સબધીના વાત પણ બુલી ગયો હતો. પરંતુ હવે કેદખાનાના મુખ્ય રક્ષકે આવીને તે બાબતની યાદ કરાવતાં જાલીમસિંહ તુરત જેલમાં ગયો, અને સંન્યાસીઓની તપાસ કરવા લાગ્યો. આ વખતે સેકડો સાધુ-સંન્યાસીઓને કારાવાસમાં પુરી ગમ્મેન્ના હતા. રાજકુમાર જાલીમસિંહ તે તમામને કમરા. જોવા લાગ્યો. અચાનક તેણી દષ્ટિ એક ભવ્ય આદૃતિવાન સંન્યાસી પર પડી. અને તે મહાપુરુષને જાલીમસિંહ તુરત ઓળખી શક્યો અને એક અનુચરને સ્વાબદાર અવાજથી કહેવા લાગ્યો.

“ જમાદાર ! આ સંન્યાસી મહારાજ સિવાય બીજા બધા સંન્યાસીઓને મુક્ત કરો. હું જે વ્યક્તિની શોધમાં હતો તે આજ મહાત્મા છે. હવે કોઈ પણ સંન્યાસીને કેદખાનામાં રાખવાની અગર પકડવાની આવશ્યકતા નથી. ”

રાજકુમારના હુકમથી સખ્યાબધ કેદીઓને બધનમુક્ત કરવામાં આવ્યા. જે સંન્યાસીને જાલીમસિંહે રોકી રાખવાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી, તે પણ કેદખાનાની બહાર ચાલ્યા જવા માટે તૈયાર થયા. આ

પ્રસંગે જોલરે આવીને તેમને રોડી રાખ્યા. અને રાજકુમારનો હુકમ જાહેર કરતાં કહ્યું કે—

“ સખુર ! મહારાજ ! તુમે જરૂર નહિ. ”

સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ અખયખ થયા અને કહેવા લાગ્યા.

“ કેમ ? ”

“ મહારાણાની આજ્ઞા છે. જેલરે કહ્યું “ અમારા રાજન આપને ચાહે છે ”

“ ભાઈ ! તારો રાજ મદને ચાહે એ પણ એક અખયખી-નીજ વાત છે. મદને વારાગનાઓની પેઠે નાચ-ગાન આવડતાં નથી. ”

જેલર ચુપ રહ્યો ઝગડાનું સ્વરૂપ વધારે પ્રમાણમાં જામતા પહેલાં તે સ્થળે જાલીમસિલ આવી પહોંચ્યો અને મંન્યાસી સ્નેહ-જ્યોતિને એકાત જગ્યાએ લખ જઈને પાછવા લાગ્યો

‘ સ્વામીજી ! આપ મદને જોળામોછો કે / ’

“ હા ! તું આનંદપુરનો મહારાણો કહેવાય છે ”

“ મહારાજ ! રાજનગરના અરણ્યમાં આપે મદન જે ભવિષ્ય-વાણી કહી હતી તે આખરે સાચી થઈ આપે કાદ માનવ-સ્વરૂપ દેવ છે ”

‘ જ્યોતિષ-રાસના પ્રમાણે કાંપિ મિથ્યા થતાં નથી. ’

“ મહાત્મન ! આપે કદલા દિવસથી અહીંયા કદા તરીકે પુરાઈ રહ્યા છે / ”

એ- માનવી ’

“ ક્ષમા કરજો મહારાજ ! જે થયું તે ખરું હવે આપને મહારી રાજસભામાં સન્માનપર્વક રાખવામાં આવશે હું આપને કેટલીક વાતો પૂછવાની, અને મહારા હૃદયની શકાઓનું નિવારણ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો. ”

“ હીક ! હું બરાબર ખુલાસો કરી શકીશ. ”

“ સ્વામીજી ! આપના નિવાસસ્થાનમાં એક બાલિકા છે. તે કોણ છે ? અને તે બાળા હાલમાં ક્યા છે ? ”

“ કોણ, મહારી વિદ્વાસ ! ”

“ હા. ! ”

“ કુમાર ! તે મહારી શિષ્યા છે અને અત્યારે તે રાજનગરના પનપ્રદેશમાં હોવી જોઈએ. ”

“ મહારાજ ! તે બાલિકાએ પણ મહારાજ એક બીજી ભવિષ્યવાણી કહી હતી. શું તે શબ્દો પણ સત્ય થશે ? ”

“ જાલીમસિહ ! મહારી વિદ્વાસના વાક્યો પણ નિષ્કળ ન થાય. કારણ કે-તે પણ એક પરમ વિદ્વાની છે. ”

રાજકુમારની છાતી ધડકવા લાગી. મન્યાસીના શબ્દો સાંભળતાં તેની દૃષ્ટિએ પેટું ખૂલી જઈને દેખાવા લાગ્યું. આખરે પોતાના હૃદયનો અંત કેવી રીતે આવશે તે જાણવાના હેતુથી નમ્ર અવાજે બોલવા લાગ્યો.

“ મહારાજ ! આપને થોડી તરફી આવવાની છે કે-મહારા ભવિષ્યની ગણતરી કરીને મહારાજ મૃત્યુ ક્યારે અને કેવી રીતે થશે ? ”

“ કુમાર ! ત્હારા પ્રશ્નોનો ખુલાસો હું કરી શકું નેમ નથી. ”

“ આપને કહેવુંજ પડશે. ”

“ અને કદાચ ન કહું તો ? ” સ્વામીજીએ વિનોદાત્મક ચર્ચા ઉપરિચિત કરવાના હેતુથી કહ્યું.

બલીમસિંહના હૃદયમાં ક્ષણભર ગુસ્સો બનતો થયો અને પોતાની સત્તાનું ભાન કરાવવાના હેતુથી કહેવા લાગ્યો.

“ મહારાજ ! મ્હારા હુકમનો અનાદર કરનાર વ્યક્તિને ત્હેના જીવનપર્યંત મ્હારા કેદખાનામાં પુરાઈ રહેવું પડે છે. ”

“ પરવા નહિ ! ” સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ હસીને કહેવા લાગ્યા “ બલીમ ! ત્હારા જેવા બુદ્ધી અને સ્વાર્થસાધકના રાજ્યમાં જેલ એ તો સિંહોને પુરી રાખવાના પાજરાં છે. ત્હારા ધમકીના શબ્દોથી હું જરાપણ ડરતો નથી. સાલજી ! હવે ત્હારે મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે. ”

“ હે ! શું ખરી વાત ? ”

“ હા ! બલીમ ! કાંઈ પુરૂષ અગર સ્ત્રીના હાથે ત્હારે મરણ નહિ થાય. અને સન્મુખ યુદ્ધ કર્યા સિવાય ત્હારો વિનાશ થવા અશક્ય છે. ”

“ જો એમજ થાય તો હવે મ્હને બીલકુલ ડર નથી. પરંતુ મ્હારે મૃત્યુ કેટલા વષ પછી થશે, તે આપ કહી શકશો ? ”

“ હા ! ત્હારા જીવનનો અંત ૭ માસની અદરજ થઈ જશે. અને જો તેટલી મુદત વીતી જાય તો પછી ત્રીસ વર્ષ સુધી તું આ દુનિયામાં જીવીત રહી શકીશ. મ્હારી જ્યોતિપવિદ્યા ખોટી થાયજ નહિ. ”

“ મહાત્માજી ! આપના શબ્દોથી મ્હને નિઃસીમ સંતોષ થયો

છે. સન્મુખ યુદ્ધ કર્યા સિવાય મ્હારું મરણ નહિ થાય. એટલે હવે હું નિશ્ચિત રીતે જીવન વ્યતિત કરી શકીશ. દારણ કે-આ દુનિયામાં મ્હારા મ્હામે યુદ્ધ કરવાની હિમ્મત કરે એવી એક પણ વ્યક્તિની હસ્તી હોય, એમ હું ધારતો નથી. મહારાજ ! હવે આપની ઇચ્છા હોય તે વસ્તુની માગણી કરવાની આપને અભ્યર્થના કરું છું.”

“કુમાર ! હું જે વસ્તુની માગણી કરું, તે વસ્તુ મ્હને તું આપી શકીશ ?”

“હા ! ખુશીથી ખોલો.”

“જ્વલીમસિહ ! ત્હારા હાથમાં પહેંગેલી આ વીટી મ્હને આપી દે. બસ ! હવે મ્હારી બીજી કંઈ પણ માગણી નથી.”

રાજકુમાર જ્વલીમસિહે તુરંત પાતાની આંગળીમાંથી એક અમૂલ્ય વીટી કઢાડીને પ્રમત્તતાપૂર્વક સ્વામી સ્નેહજ્યોતિના હાથમાં આપી. આ વીટી પ્રાપ્ત થતા સન્યાસીના દિલમાં અવર્ણનીય આનંદ થયો. અને સત્તાના-યુવાનીના-મ પત્તિના-તથા રાજના મદમાં અંધ બનેલા નરાધમ જ્વલીમસિહને ઉપદેશાત્મક બે-બોલ કહેવા લાગ્યા.

“કુમાર ! હું ત્હને અત્યારે રાજધર્મના સર્વોત્તમ સિદ્ધાન્તો કહેવાની ઇચ્છા રાખું છું માનના ! જ્વલીમસિહ ! રાજ્યોમાં વિવિધ પ્રકારના કાવાત્રવા જ્ઞાતપ્રોત થઈ ગયેલા હોવાથી “રાજેશ્રી તે નર્કેશ્રી.” આ રહસ્યમય વાક્ય વિદ્વાનો કહી ગયા છે. આનંદપુરની રાજગાદી ઉપર ત્હારો કાયદેમત હક્ક નહિ હોવા છતાં ત્હારી પાપવૃત્તિએ બંધી બાંધી પક્ષટાગી નાખી છે અરેરે ! મહારાણાનું દગાથી ખૂન થયું. યુવરાજ વિજયસિંહને જન્મભ્રમિતો ત્યાગ કરવો પડ્યો અને જે રામરાજ્ય કહેવાતું હતું તે અત્યારે તે રાવણનું રાજ્ય બની

ગયું છે. રાજદારી પડ્યા પાછળ ખેલાતી રમત તું પણ રમી લે પોતાના પિતાજીના જીવનનો, અને ભત્રિજાના વાગ્માનો અત લાગીને દગાફટકાથી રાજગાદી મેળવીને ભલે ચાર દિવસ મોજમજાલ કરી લે મૃત્યુના આખરે માત્ર સ્લાડાવણુ હાથ જમીન મળવાની છે. આ રાજવૈભવ, આ યુવાની, અને આ સળધીઓ કલ્યાણુદારક નથી ખરેખર રાજ થવું એ પૂર્વજન્મના પ્રણયનું પરિણામ હશે. કે પાપ કર્મનો બદલો મળતો હશે ? તે બાબત સમજાતી નથી.

જાલીમ ! તું આટલો બધો મગર શા માટે રહે છે ? ત્હારો મત્તા કાળચક્ર આગળ જરાપણુ વિસાતમાં નથી. અનેક ચક્રવર્તિ રાજાઓ માટીમા મળી ગયા, અને ત્હેમની મહેલાઓનાં નામ નિશાન પણ શોધ્યાં મળતાં નથી. અત્યારે તો એ રાજભૂવનોમાં કબરો ચણાઈ છે, અને પખીઓના માળા બધાયા છે. સર્વસ્વ ગયું. માત્ર રહી ગઈ-ત્હેમની અમર નામના ! ! ! ઘણાંયે સ્થળે સ્વર્ગસ્થ રાજાઓના કીર્તિકાંટ આકાશ સુધી ચડ્યા છે, અને ત્હેમનાં સત્કર્મોનાં ગુણગાન ગવાય છે પોતાના રાજધર્મનું યથાર્થ પાલન કરનારા રાજાઓના અવસાન પછી ત્હેમની પ્રજા તે પ્રાતઃસ્મરણીય અમર આત્માની શુદ્ધ ભાવનાથી મુખશાન્તિ ઇચ્છે છે.

જે આનંદપુરની રાજગાદી ઉપર બળવોનો સ્થાન હતું, તેજ સ્થળે અત્યારે એક નામદર્દ, મોહાંધ, અને જુદમગાર વ્યક્તિ બેસે છે. જે પ્રજા પોતાના રાજાને રામસ્વરૂપ માનીને પૂજન કરતી હતી, તે પ્રજાજનો આજે ત્હને રાક્ષસરૂપ સમજીને ત્હારા નામ પર થુકે છે. નરાધમ જાલીમ ! યાદ રાખજે કે-ત્હારા મરણ પછી તમામ પ્રજાજનો કહેશે કે, અમ્હારું પાપ ગયું, અમ્હારો રક્ષક નહિ-પણુ ભક્ષક

ગયો, અને અમ્હારો રાજ નહિ-પણ અમ્હેજ આપેત્રી સત્તાનો ઇરાદાપૂર્વક દુરુપયોગ કરી રાજલક્ષ્મી બહાનાથી હુંટ કરનારો ભયંકર હુટારો ગયો. ‘ અમ ! આજ ત્હારી અમર નામના. (!) ’”

સ્વામી સ્તેહજ્યોતિના મર્મ પ્રહારો સાંભળી રહેલા જાત્રીમસિહના હૃદયમાં ક્રોધ અને નિરસ્થિતિ જાગ્રત થતા ત્હેણું ભવાં ચડાવ્યાં, અને હોડ કચડવા લાગ્યો. સ્વામી સ્તેહજ્યોતિના શબ્દો હવે ત્હેનાથી સહન થયા નહિ. તેથી પોતાની તત્તવાર મ્યાનમાથી બહાર કહાડીને સન્યાસીનો શિરચ્છેદક કરવાનો. અને પોતાના અપમાનનો બદલો લેવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. ત્હેના દિલમાં સ્વમાનની લાગણી ઉપસ્થિત થતા મ્યાનમાંથી અડધી તત્તવાર બહાર કહાડીને રવાજનાર અવાજથી કહેવા લાગ્યો —

“ મહારાજ ! જરા વિચાર કરીને બોલો, હું કાણ છું-તે ! ત્હમને ભાત છે કે નહિ ? મહારે અપમાન—”

“ ચુપ રહે ! નાત્રત ! ” સ્વામી સ્તેહજ્યોતિએ કહ્યું. ચતુર અને નિર્સીમ બળધારક સંન્યાસી રાજકુમારનો મનોભાવ તુરત સમજી ગયા, અને પોતાની જોળીમાથી એક તેજોમય બજર બહાર કહાડીને કહેવા લાગ્યા.—

“ કુત્રાંગાર કુમાર ! મહારા છેવટના એ-એવા સાંભળી લે, હું જે શબ્દો બોલુંછું તે કંઈ મહારાથી અજ્ઞાનના નથી હું ઇરાદાપૂર્વક ત્હાડ અપમાન કરતો નથી, પણ ત્હારા જેવા રાજસત્તાના મદમાં અધ બનેલાને જ્ઞાન-ચક્ષુઓ આપીને સન્માર્ગ દર્શાવું પડેરો વવતોના ગુનામ તરીકે તું સુરક્ષિત હોય એમ માને છે, અને વિદેશી લોકોની મદદથી ત્હારી સત્તા અખંડ રાખવાની યુક્તિઓ કરે છે, પરંતુ વાદ

રાખજે કે-આખરે પ્રિણામ ત્હારા વિનાશમાંજ આવશે ખરા હક્કદાર યુવરાજ વિજયસિંહને પાછો બોલાવીને લેતો રાજ્યાધિકાર સોંપી દેવાની ઉદારતા બતાવ. એમ કુર્યા મિવાય ત્હારે દુલ્યાબ થવાનું નથી ત્હારી લોભવૃત્તિને સદાને માટે નાબુદ કરવી એજ શ્રેયસ્કર હોય શકે. ”

સ્વામી સ્નેહજ્યોતિના મર્મ-પ્રહારો એક પથ્થરના પુતળાની માફક સ્થિર રહીને જાલીમસિંહ સાંભળી રહ્યો હતો. સંન્યાસીના તપોબળ આગળ લેનું શારિરીક બળ શિથીલ થઈ ગયું હતું. અને હૃદયમાં ઉભરાતી ઉમિઓ હૃદયમાંજ મમાઈ જવા લાગી હતી. સંન્યાસીના શબ્દ-પ્રહારો ફરીથી ચાલુ થયા.

“ જાલીમસિંહ ! થોડા સમયથી તું રાજ્ય બની ચૂક્યો છે. પરંતુ ત્હને રાજધર્મનું જરાપણ જ્ઞાન નથી. એક રાજ્ય તરફેની ફરજ શું હોઈ શકે ? તે હું સક્ષિપ્તમાં ત્હને કહી સંભળાવું છું અને મ્હારા તે શબ્દોની ત્હારા હૃદયમાં બગબગ અસર થાય એવી આશા રાખું છું. આપણા શાસ્ત્રકારોએ રાજધર્મના ઉત્તમોત્તમ સિદ્ધાન્તો બતાવ્યા છે, તે અમૂલ્ય સૂત્રોનું સર્વાંશે પાલન કરવાર્થજ રાજ્યનું કર્તવ્ય અદા થઈ શકે છે. કહ્યું છે કે —

“ શ્રી વૈં રાષ્ટ્રમ્ । શ્રી વૈં રાષ્ટ્રસ્ય ભારઃ । શ્રી વૈં રાષ્ટ્રસ્ય મધ્યમ્ । ક્ષેમો વૈ રાષ્ટ્રસ્ય શીતમ્ ॥ વિદ્ વૈ ગમો રાષ્ટ્રપસો રાષ્ટ્રમેવ વિજ્યા હન્તિ તસ્માદ્રાટ્વી વિશં ધાતુકઃ । વિશમેવ રાષ્ટ્રીયાઘ્યાં કરાન્તિ તસ્માદ્રાષ્ટ્રી વિશમત્તિ ન પુષ્ટં પશુમન્યત્ત ઇતિ ” ॥ શં કાં ૧૩ અં ૨ બ્રાં ૩

“ વિદ્યા આદિ ઉચ્ચ ગુણરૂપ નીતિનેજ “ રાષ્ટ્ર ” નામથી ઓળખવામા આવે છે, અને એજ વિદ્યા રાષ્ટ્રશ્રી રાષ્ટ્રની સામગ્રી છે. ગદ્દનો મધ્યભાગ પણ એજ છે, અને રાષ્ટ્રનું જે સરક્ષણ તેજ રાષ્ટ્રનું શયન અર્થાત્ ઉપદ્રવહીન સુખ છે. ‘ જે રાષ્ટ્રમાં સભા વિના રાજા પોતે એકલો નિરંકુશ થઇને રાજ્ય કરતો હોય છે, તે રાષ્ટ્રના પ્રજાજનો નિરંતર દુઃખી અને દુઃખીજ રહ્યા કરે છે. ’ એટલા માટે એકજ મનુષ્યના હસ્તમાં રાજ્યતત્ત્વ કદાપિ ન સમર્પવું જોઇએ કારણ કે, એકજ મનુષ્યથી રાજ્યનો યથાર્થ પ્રગ્લ્ભ કદાપિ નથી કરી શકતો. જ્યાં એટલા રાજાનાજ હાથમાં શાસનતત્ત્વ હોય છે, ત્યાં રાજા રાજ્યના પ્રલોભનથી પ્રગ્લ્ભો ભ્રષ્ટ્ર કરી જાય છે. અને પોતાના સુખોપભોગ માટે પ્રજાનાં ઉત્તમ સુખ-સાધનોને હરી અથવા છીનવી લે છે. માત્ર એટલુંજ નહિ પણ પ્રજાને પીડનો રહે છે. જેવી રીતે માંમાઢારી મનુષ્ય કોઇપણ પુષ્ટ પશુને જોતાની સાથેજ ત્હેને ખાઇ જવાની ઇચ્છાથી મારી ન ખવાને તૈયાર થઇ જાય છે, તેવીજ રીતે નિરંકુશ સત્તાધિશ રાજા ‘ મહારા રાજ્યમા કોઇ પણ મનુષ્ય મહારા કરતાં અધિક ઐશ્વર્યવાન ન થવો જોઇએ, ’ એવી સંકુચિત ભાવનાથી પોતાના રાજ્યમાંના કોઇ પણ મનુષ્યની ઉન્નતિને સહન કરી શકતો નથી. આ સર્વ પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરીને સભાઠારા રાજાટક ચલાવવામાંજ સુખ તથા નિર્ભયતા સમાએલા છે, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. જાલીમ ! રાજસભાના પ્રગ્લ્ભથી પ્રજાનું જે યથાર્થ પાલન કરવામા આવે છે, તે પોતાના ઇષ્ટને સિદ્ધ કરનાર એટલે કે ઉત્તમ પ્રકારના ઇચ્છિત સુખને સમર્પનાર છે. અને જે રાજકર્મ દુષ્ટોનું દમન તથા સાધુ જનોનું પાલન કરનાર હોય છે, તેનેજ ‘ સામ્રાજ્ય ’ના નામથીજ ઓળખવામાં આવે

છે. પ્રજ્ઞની યોગ્ય સત્તાહિનો ઈરાદાપૂર્વક અનાદર કરીને ક્રૂર ત્હારી રાક્ષસી તૃષ્ણા પરિપૂર્ણ કરવા માટેજ રક રૈયતને સત્ત્વહીન બનાવી દેનારા બલીમ । ત્હને ધિક્કાર છે । તુ રાજા નથી, પણ મનુષ્યરૂપે એક રાક્ષસ છે. અરે ! હું ત્હને કેની ઉપમા આપુ ? તે પણ મ્હને સુઝતું નથી. મ્હારા છેવટના શબ્દોનું પાલન કરવામાંજ ત્હારું હિત સમાએલું છે. યુવરાજની ગેરહાજરીમાં રાજકીય ઉન્નતિમા પ્રજ્ઞના અવાજને સ્થાન આપવાનું વિસ્મૃત કરીશ નહિ. અને ત્હારી વિદ્વાસી અભિલાષાઓ પરિપૂર્ણ કરવા માટે રૈયનના ધનને વિદ્વાસની તૃષ્ણા સાધન તરીકે ગણીને પ્રજ્ઞમતની ઉપેક્ષા કરીશ, તો અવશ્ય ત્હારું રાજ્ય નષ્ટ ભષ્ટ થઇ જશે. યુવરાજ વિજયમિહનો જન્મસિદ્ધ ભક્ત ત્હને સોપી દેવા માટે ઇનકાર કરીશ, તો આખરે પ્રજ્ઞના ક્રોધાગ્નિમાં ત્હારા જીવનની અને સર્વસ્વ સાધનોની આહુતિ અપાઇ જશે, એ નિઃસંશય છે. ”

સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ હવે ઉભા થઇને ચાલવા લાગ્યા. ત્હેમના જુસ્સાદાર શબ્દોએ બલીમસિહને ક્ષણભર નમ્ર બનાવ્યો હતો. ત્હેનાથી એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ. અને સન્યાસીના ચાલ્યા ગયા પછી તુરંત પોતાના મહેલમા આવીને રાજ્યા પાસે ઉભો રહ્યો બલીમ-સિહની આંગળીમાં વીટી નહિ જોવાથી રાજ્યા એકદમ ચમકી, અને ગભરાઇને પૂછવા લાગી

“ ત્હમારી વીટી ક્યા ગઇ ? ”

“ રાજ્યા ! એ વીટી તો મ્હે એક સન્યાસીને બક્ષીસ આપી દીધી ”

‘ અફસોસ ! ’ રાજ્યાએ નીમામે નાખીને કહ્યું. “ આ

તહમારી એક અસાધારણ ભૂત થઈ. જે વીટીના ઉપર આનંદપુરના રાજ્યચિન્હની નીશાની છે, અને જે વીટી ફક્ત રાજગાદીના હક્કદારના કબજામાં જ રહેવી જોઈએ, તે વીટી આમ ઈનામમાં આપતા અગાઉ તહમે જરાપણ વિચાર કર્યો નહીં ? ”

“ મહારી ભૂત થઈ. જ્હાલી રાજ્યા ! તે સન્યાસીને મહે આપેલી વીટી પાછી મેળવવા માટે હવે પ્રયત્ન કરીશ. ”

સવાદ પુરો થયો. રાજકુમાર બલીમસિંહ પોતાની પ્રિયતમાના પાસેથી ઉઠીને રાજસભામાં આવ્યો. અને સ્વામી સ્નેહજ્યોતિને પકડી લાવવા માટે સૈનિકાને હુકમ કર્યો. તહેની આજ્ઞા થતાં ફરીથી સખ્યાબધ સન્યાસીઓની ધરપકડ થવા લાગી. અને ચોતરફ અત્યાચારનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

“ પ્રેમ-પ્રભાવ ”

“ પ્રેમપથ પાવત્તી જ્વાતા, ભાળી પાછા ભાગે જો;
 માણી પડ્યા તે મહામુખ માણુ, દેખનારા દાઝે જતે ”

“ પ્રિયમ. ”

રાજનગરના પવતોનાં શિખરે શિખર અતે ગામેગામ નિરજનની આસાસૂચક ધ્વજન વિદ્યુત વેગથી કરી રહી છે. ભીતજનિમા નવિન આન્દોલન ઉપસ્થિત થતા તમામ લોકો શસ્ત્રો ધાગણુ કરીને દેવમન્દિર તરફ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા હતા. ‘ હવે યુદ્ધ થશે ’ એ વિચાર કરતા ભીત લોકો અત્યંત ઉત્સાહથી એકઠા થતા હતા. તીરજન તહેમતો નેતા જી-અંબીશ્વર અતે દેવ છે. નહેતા હુકમનું પાલન કરવામા તમામ ભીલો પોતાના જીવનની માદૃશ્યતા મમજતા હતા.

દેવમન્દિરની જરા દુર એકાન્ત ન્થળે એક અલિપ્ત એડી હતી. અતે પોતાના હાથમાં વીણા લઈને મધુર સ્વરે ગાતી હતી.

(સંજીત)

“ ધારી પ્રજાપર ચાહતા, જે રાજવી રજા કરે,
 નીજ રાષ્ટ્રની રચના સદાયે, જે અનુપમ આદરે.
 અમ દેશમાં મુખ સ્વર્ગના, જે જોડેથી ઉતારશે;
 ફરશે મિતાગે રાજ્યતો, એ અમર ક્યારે આવશે ”
 “ વિક્રમસમા પરદુઃખભંજન, જગ શિવાજી સમા:
 રાણા પ્રતાપ સમા પ્રતાપી પામ્યા વિરની ઉપમા

એ પૂર્વજોનાં પૂનિત પગલે, ધર્મરાજ્ય અદાવશે;
રૈયત સદા પુજન કરે, એવા નૃપો ક્યારે થશે ?

“ મહારી પ્રજા જો દુઃખમાં તો-સુખ આ શા કામનાં ?
જાહેજલાલી શું કરું ? જો ના પ્રજા આગમમાં.
રૈયત સદા રડતો રહે તો-રાજની કિર્તિ જડ;
એવા વિચારક રાજવી, અમ દેશમાં ક્યારે થશે ? ”

“ સત્તા મળી પણ શું થયું ? જો કાર્ય ના ઉત્તમ કર્યા.
વૈભવ મળ્યો શા કામનો ? જો કબૂત ના દિનનાં ભર્યા.
નામ પ્રજાનાં ઐક્યના સુખ સર્વદા ઉપજવશે;
સાચા પ્રીતધારક અમલારા રાજવી ક્યારે થશે ?
“ અમ દેશમાં આજે અરેરે ! દુર્દશા દેખાય છે;
રક્ત મટી ભક્ષક બન્યા, હા ! શ્રેષ્ઠતા ભૂતાય છે.
કાનનાર આ સંસારમાં ક્યારે સમય પલટાવશે ?
શ્રીરામરાજ્યની ભાવના અમ હૃદયમાં ક્યારે થશે ?

“ વિદ્યાકાન્ત. ”

બાલિકાનું ગાન બધે દેખી લેના મનમોહન મધુર અવાજથી
અને વીણાના હૃદયરજન રણુદારથી નિર્જન વનપ્રદેશમાં ચોતરફ
આનંદમય વાતાવરણ લાગતું હતું. બાલિકાએ હવે વીણાને નીચે મુકી,
અને કંઈક અપૂર્વ કલ્પનાઓ કરવામાં નહતી બની ગઈ. એજ વખતે
એક વ્યક્તિએ આવીને લેના માથાપર હાથ મુક્યો. વીણાના અને
બાલિકાના આહ્વાદજનક અવાજથી મુગ્ધ થઈને મૌનધારણ કરીને
હિલા રહેલા સ્વામી રતેલજ્યોતિ ને બાલિકા જાણ્યા.

“ વિલાસ ! શું કરે છે ? ”

આત્મિકા ચક્રિત થઈ, મધ્યરાત્રિના અધકારમાં સન્યાસીની દિ-
વ્યમૂર્તિ સહજ ઓળખાઈ ગઈ. તે જરા હસી, અને કહેવા લાગી.

“ પિતાજી ! આપ અહીં ક્યારના આવ્યાં છો ? ”

“ થોડા સમયથી ” સ્વામીજીએ કહ્યું. ”

“ શું કરે ? મહારે ચિત્ત આજે અવસ્થા હોવાથી અહીં એકાન્ત
થળે આવીને જરા વીણા વગાડીને હૃદયને શાન્ત કરતી હતી ”

“ વિશ્વાસ ! અત્યારે હવે સંગીત કરવાને સમય નથી, નીરજ-
નતી આશાસૂચક વાવટો બીજામહામા કરીવળ્યા હશે, અને હું ધારણું
કે—આવતી કાલે તમામ બીજસંવંદા હથીયારખંડ અહીં આવી પહોંચશે
થી હવે ત્યારે કંઈ ગ્યનાત્મક કાર્ય કરવાની ખાસ જરૂર છે. ”

“ પિતાજી ! હું શું કરે ? ”

“ યુવરાજ વિજયસિહના માથે ત્હાડે કળ્પ કરે ! ”

“ મુરખી ! મહારે પરણવુંજ નથી, અને ત્હમે વારંવાર મ્હને
કળ્પ કરવાની સૂચના કરો છો. બળ્યું ! પરણવામા તે કેવું સુખ સમા-
એણું હશે ? અરે ! કળ્પઅધનમાં અધાયા પડી મહારે સ્વાતંત્ર્ય તો
સંપાદને માટે નાણુંદ થવાનું ને ? ”

“ વિશ્વાસ ! દુનિયાના વ્યવહારમાં કળ્પ એ ખાસ આવશ્યક
વસ્તુ ગણાય છે. ”

“ ક્ષમા કરશો. પિતાજી ! મહારે દુનિયાના બાહ્ય વ્યવહારની
જરાપણ દરકાર નથી. મહે આપને ત્રણ વખત મહારી મનોભાવના
જાહેર કરી છે, મહારા સુખની ખાતર દેવી પ્રભાવતીના પ્રણયમાર્ગમાં
એક મજબુત દીવાલ બાંધીને વિદ્વંસન નથી થવું. ”

“ વિલાસ ! મહારી ભાળી વિલાસ ! આતંપુર રાજ્યના અ-
બુદ્ધ્ય માટે, વિજયસિંહના કલ્યાણ માટે, અને મહારી પ્રતિજ્ઞાની
સકળતા માટે ત્યારે જન્ન કરવુંજ પડશે. ”

“ શુ હું મહારાણી થઈશ ? ”

‘ હા ! પ્રભુની ઐવીજ મરજી છે. ત્યારા હાથમાં રાજવૈભવ
ભોગવવાની રખાઓ ભેતા મહને ખાત્રી થાય છે કે-તું અવશ્ય યુવ-
રાજની હૃદયેશ્વરી થઈશ. ”

“ પ્રભુની મરજી ભલે હો ! પણ મહારી મરજી નથી. શુ
ત્યારે મહારી અનિચ્છા હોવા છતાં પરાણે જન્ન કરાવવું છે ? ”

“ વિલાસ ! અવિવાહીત રહીને તું શું કરીશ ? હવે મહારા
દેહનો ભરોસો નથી. હું મૃત્યુને શરણ થાઉં તો પછી ત્યારી શી
દશા ? ”

પિતાજી ! મહને તો જીવનપર્યંત સન્યાસિની વેશમાં રહીને
મહારા દેશની સેવા કરવાની જતાસા છે, આપના મરણ પછી મહારે
શુ થશે ? એ બાબતની શીકર કરવી અનુચિત છે. ”

“ તું વિજયસિંહને આહે છે ? ”

“ મુરખી ! પ્રેમનાં તત્ત્વો આપના જંવા યોગીઓ ન સમજે.
જ્યાં સુધી મન્નારી પ્રભાવતીને મહે જ્યાં નહોતાં, ત્યાં સુધી મહારા
હૃદયમાં યુવરાજ પ્રત્યે આહના ઓતપ્રોત ઘઘ રહી હતી. પણ જ્યારે
તે પરમ પતિવ્રતા દેવીનાં દર્શન થયાં, તેજ સમયથી મહારો સ્વાર્થ-
સાધક પ્રેમ પસંદાઈ ગયો. હું વિજયસિંહને આહું છું, પરંતુ તે આહના
મહારા હિતાર્થે નથીજ. પિતા ! મહે સ્વાર્થત્યાગની દીક્ષા લીધી છે.
તેથી હવે મહને મીઠા શબ્દોથી જરાયણ લોભાવશો નહિ. ”

“ તુ વિજયસિંહને ચાહે છે, એ વાત તો ખરી થઈ, હવે તહેના દુઃખનું નિવારણ કરવાની તહે શી વ્યવસ્થા કરી છે. ચાલ ! વિલાસ ! અત્યાર તુ વિજયસિંહના પાસે જા ! અને હવે શું કરવું ? એ બાબતની ચર્ચા કરીને જેવટનાં નિર્ણય કરી આવ ! ”

વિલાસે હવે પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ તહેને મૌન રહેલી જાંઘને કહેવા લાગ્યા —

“ જો તુ વિજયસિંહની પ્રિયતમા થવાની ઇચ્છા રાખતી ન હોય તો કંઈ હરકત નથી. યુદ્ધની પુર્ણાકૃતિ થયા પછી યુવરાજનો ત્યાગ કરીને કોઈ એકાન્ત સ્થળે જઈને યોગ સાધના કરજો. પણ હાલ પુરત તો તહારે લગ્ન કરીને આનંદપુર ગળ્યતી મહારાણીનો અધિકાર મેળવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે કેમ ! મહારાજ કહેવું તહે સ્વીકર લાગે છે ને ? ”

“ પિતાજી ! આપ જ્યારે જ્યારે મ્હને કંઈ આજ્ઞા કરોછો, તેજ સમયે હું તેનું પાલન કરું છું. દીવાનીનો વેશ લઈને રાજસભામાં ગઈ, દેવી પ્રભાવતીના પાસેથી સન્યાસિની સ્વરૂપે જઈને વીંટી લઈ આવી, જાલીમસિંહને ભયભીત કર્યો, અને યુવરાજનું ખૂન થતું અટકાવીને અહીં રક્ષણ કર્યું. હવે આનંદપુરની રાજગાદીના ખરા હક્કદારનો અધિકાર સ્થાપિત કરવા માટે મહાગ બીલ-સેવકોને સન્દેશો પહોંચાડીને યુદ્ધ કરવાની યોજના કરી છે. અને એક નિરાધાર રાજકુમારની અપૂર્વ સેવા કરીને હૃદયમાં-આનંદ પામું છું. પિતાજી ! હવે સહન નથી થતું. હું પણ એક સ્ત્રી જાતિ છું મહારા હૃદયમાં એટલું જાણ નથી. કે જેથી હું અધિક કષ્ટ હવે સહન કરી શકું સ્ત્રીઓના હૃદયની આપને પરીક્ષા ન હોય. અબળાઓના અંતઃકરણમાં

હિંગી રહેના તરંગો સરિતાના જળી માફક દીનમજ્જા અમારું જીવ
કે. અરર ! પિતાજી ! રા.વેદેવસ પરિશ્રમ કરીને મ્હને આટલું અંધુ
જાન શા માટે આપુ ? ”

વિલાસથી નધાર આવી સત્રચુ નહિ. તહેતી આખોમાંથી અ-
પ્રવાહ આવવા લાગ્યા. અને હિની થઇને સ્વામી સ્નેહજ્યોતિને વગમી
પડી થોડા સમય સુધી અને ચુપ રહ્યાં. છેવટે વિલાસ આસુ લુછીને
કહેવા લાગી.

“ મુરખી ! જો આપે મ્હને પ્રભાવતીના પાસે ન મોકલી
હોત તો મ્હારી આવી દુઃખમય સ્થિતિ ન થાત । ”

“ જહેન ! એ બધી ભાગ્યની લીલા છે. આ વખતે પણ વિજય
અને પ્રભાવતીના કલ્યાણાર્થે ત્હારે મ્હારી આજ્ઞા મુજબ ચાલવું પડશે ”

વિલાસ ફરીથી રોવા લાગી. તેથી સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ તહેતે
ફરીથી આશ્વાસન આપતા કહેવા લાગ્યા.

“ ત્હારું જન્ન વિજયના સાથે થાય તોજ આ લડાઇમાં આપ-
જાતે ક્તેહ મળે. યુદ્ધ પુરું થયા પછી તું સંન્યાસિની થજે. ”

“ શુ આ વાત સભવિત છે ? કદિ નહિ ! યુવરાજના સાથે
જન્ન સંબંધ થયા પછી પતિના પ્રેમ-અધનમાથી મુક્ત થવાનું હ્રદ-
યખળ ક્યાથી લાવું ? પિતાજી ! જન્ન અને લડાઈ એ અને વચ્ચે શો
સંબંધ હોઇ શકે ? ”

“ વિલાસ ! એજ આપત ખાસ મહત્વની છે. વફાદાર અને
અહાદુર, પણ અશિક્ષીત ભીંત સના ગલીમસિંદના લશ્કર સાથે યુદ્ધ
કરતાં કદાચ યોગ્ય સાધનો વગર હારી જાય તો તેનું પરિણામ ભયંકર
આવે. અને આપણી ધારણા નિષ્ફળ થાય. ”

“ આપના કહેવાનો મત્યાર્થ મહને ખરાખર સમજતો નથી ”

“ પ્રિય વિલાસ ! ત્હને પોતાની દેવી સ્વરૂપ સમજતા બીજા-
સેવકો ત્હારા પતિના રક્ષણાર્થે અને ત્હેના અવિકાર માટે આત્મસ-
મર્પણ કરવા તૈયાર થશે અને છેવટે તેનું પરિણામ આપણા વિજ-
યમાંજ આવશે ”

“ પૂજ્ય પિતાજી ! આપ મહને એક નાના બાળકને સમજાવો,
એવીજ રીતે સમજાવીને લાક્ષ્યમાં લપટાવી રહ્યા છો. શું આપના
કહેવા પ્રમાણે મ્હારે મ્હારાણી થવુંજ પડશે ? ”

“ હા ! એજ ત્હારા નમિષ્ઠમાં લખાયું છે. ”

“ હીક ! હું આપની આજ્ઞાને આધિન થાઉં છું. બસ ! હવે કંઈ
કહેવાનું છે ? ”

“ ના ! વિલાસ ! છેવટે મ્હારો પરિશ્રમ સફળ થયો. પુત્રી !
ત્હારે કલ્યાણ થાયો ! એજ મ્હારા શુભાશિર્વાદ છે. ”

સ્વામી મ્નેહજ્યોતિ અને વિલાસ હવે દેવ-મંદિર તરફ જવા
લાગ્યાં. અને દરવાજે ઉઘાડીને અંદર દાખલ થઈ ભોંયરામાં ગુપ્ત
જગ્યાએ જઈને યુદ્ધ-વ્યવસ્થાના વિચારો કરવા લાગ્યાં. અત્યારે વિ-
લાસના હૃદયમાં યુવરાજ વિજયસિંહની રમ્યમૂર્તિ રમી રહી હતી.
લડાઈના રચનાત્મક કાર્યના વિચારો કરતાં પોતાના પ્રિયપાત્ર સંબધી
વિવિધ કલ્પનાઓ ઉપસ્થિત થતી હતી. પ્રેમના પ્રભાવને કોણ જાણી
શક્યું છે ? જે વિલાસ થોડા સમય પહેલાં બેદરકાર હતી, તે અત્યારે
પ્રેમના રંગોથી રંગાઈ ગઈ, ત્હેના વિચારો પલટાયા, અને યુવરાજ
વિજયસિંહની હૃદયેશ્વરી થવા માટે ત્હેનું દિલ ઉઝાળા મારી રહ્યું.
અહા ! પ્રેમ ! ત્હને ધન્ય છે ! ત્હારા પ્રભાવજ અજબ છે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

——
 “ એક પ્રાર્થના. ”

“ પ્રજાપો પ્રેમીના દિલના-સનમ જાણે, ધણી જાણે;
 ‘ તું હિ-તું હિ. ’ નાદ ધાયલના-ધવાયાં હોય તે જાણે.

“ વિજાપો જનકીજીના-બુઝે શં લોક લકાના ?
 પિછાને કાઈ હનુમાના-ખરેખર રામજી જાણે.

“ મીરાના પ્રેમ આંસુને-કહિન રાણુજી શં જાણે ?
 બનેલું ઘેલું એ જાણે-ખરે શ્રીકૃષ્ણજી જાણે.

“ બંધી બાણુ ખરાખીની-સખત મસ્તી શરાખીની;
 સૂરીઓ હોય તે જાણે-અગર, દિહાર ! તુ જાણે.

“ જિગર ઉસ્તાદ સાગર શાહ-કુળ્યૂ હાં ! પ્રેમ ધર્મ-પ્રવાહ;
 કુબેલા હોય તે જાણે-અગર યમ કુંડ સનમ જાણે.

“ સાગર. ”

રાત્રિનો સમય હતો. પ્રાતઃકાળ થવાની તૈયારી હતી. અને
 ભગવાન સૂર્ય નારાયણ નિત્યકર્મ અનુસાર પૂર્વ દિશામાંથી સૃષ્ટિનું
 અવલોકન કરવા માટે ઉદય થવાનાં આગામી ચિન્હ જણાતાં હતાં.
 આ વખતે રાજનગરના અરણ્યમાં આવેલા દેવધ્યાનમા બેસીને સુવરાજ
 વિજયસિંહ પ્રાકાશની પ્રભુપ્રાર્થના કરતો હતો. રાજધાનીનો ત્યાગ
 કરીને વિજયસિંહ એક વર્ષથી બીર-અરદાસ નીરંજનના રક્ષણમાં
 આવીને જીવન વ્યતીત કરતો હતો. પોતાની પ્રીયતમા પ્રભાવતીના
 સમાચાર આજ મામથી ખીલકૂલ તરિ મળેલા હોવાથી લેના દિલમાં

અસહ્ય વેદના થતી હતી. રાજકુમાર જ્વલીમસિંહે વિલાસ, તથા વિજયસિંહને પકડવા માટે પોતાના તમામ સૈનિકોને હુકમ કર્યો હતો. તે બાબતની નીરંજનના કહેવાથી વિજયસિંહને ખબર પડી ચૂકી હતી. અસંખ્ય છુપા વેશધારી સૈનિકો રાજનગરના અરણ્યમાં આવીને યુવરાજ, વિલાસ, અને સ્વામી સ્નેહજ્યોતિની શોધ કરતા હતા, પરંતુ બહાદુર નીરંજનની અસાધારણ કાર્યદક્ષતાથી હજી સુધી જ્વલીમસિંહની આશા ફળિભૂત થવા પામી નહોતી. જે દિવસે વિજયસિંહે પોતાની જન્મજૂમિનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેજ દિવસે તહેનો નીરંજન સાથે મેળાપ થયો હતો. અને નિરાધાર યુવરાજ એક વર્ષથી નીરંજનના રક્ષણમાં રહી શક્યો હતો. સરદાર ચંદ્રકુમાર અગર પ્રભાવતીના કર્મ પણ સમાચાર મળ્યા નહિ. તેથી હવે વિજયસિંહના હૃદયમાં ફિકર વધવા લાગી, તહેના ફિલ્મમાં જીદજીદ પ્રકારની શકાઓ ઉદભવ થતી હતી, અને હવે રાજપ્રાપ્તિની આશા કમશ ઓછી થવા લાગી હતી.

નીરંજન જે કાર્યો કરતો હતો, તે બાબતની યુવરાજને જરાપણ ખબર પડતી નહોતી. એક વર્ષ પુરું થવા છતાં તહેણે કંઈત્ર ત્રણ વખત વિજયસિંહની મુલાકાત લીધી હતી. નીરંજન શું કરતો હતો ? અને ક્યાં રહેતો હતો ? તે મંજૂર્દારની હકીકત સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ મિત્રાય બીજા કાદના જાણવામાં આવતી નહોતી.

પ્રભાતની પ્રભુ-પ્રાર્થના કરતા યુવરાજે હિન્દુ જોયુ તો અરાબર ગદામે નીરંજન જોવામાં આવ્યો. અને તહેના દીલમાં અત્યંત આતંક થયો. ઘણા દિવસે મુલાકાત થએલી હોવાથી યુવરાજ હર્ષવિશમાં પડવા લાગ્યો.

“ પ્રિય દોસ્ત ! તું આવ્યો ? કહે ! ન્હારી પ્રિયાની ખબર કાગ્યો છે ? ”

“ દેવી પ્રભાવતી કુશળ છે, ત્હમે ફિકર કરશો નહિ. ”

“ ભાઈ ! તે સમાચાર તો મ્હને સ્વામીજી પણ દરરોજ કહે છે, અને આશ્વાસન આપે છે. પરન્તુ તેથી કંઈ મ્હારા મનને સતોષ થતો નથી. ”

“ યુવરાજ ! આજે હું ત્હમને એક ખુશખબર કહેવા માટે આવ્યો છું. અને તે એજ છે કે-દેવી પ્રભાવતી હાલમાં પ્રતાપગઢના કિલ્લામાં રહે છે, અને ત્યાં ત્હમને એક પુત્રનો પ્રસવ થયો છે. ”

નીરજનના શબ્દો સાંભળીને યુવરાજના હૃદયમાં આનંદનો પ્રવાહ ઉછળી રહ્યો થોડા વખત સુધી તો તંદેનાથી બોલાયુજ નહિ. નીરજન પોતાના માટે આટલી બધી તકલીફ ઉઠાવીને મિત્રધર્મ બખ્તવે છે, એ વિચાર કરતાં ત્હેતુ અત કમળ આભારથી ઉભરાઈ ગયું અને તે હૃદયની ખરી લાગણીથી નીરજનને કહેવા લાગ્યો.

“ બહાલા મિત્ર ! આ સસારમાં અત્યારે તો ત્હારા વિના મ્હારે કોઈ મદદગાર નથી અરે ! ત્હારા આ અત્યુત્તમ ઉપકારનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી આપીશ ? શું મ્હને રાજ્યપ્રાપ્તિ નહિ થાય ? ખરી વાત કહે ! મ્હારાથી જરાપણ છુપાવીશ નહિ. આશામાં તે આશામાં સમય વીતાવવા કરતાં નિરાશાવાદી બની જવું એજ સુખદાયક છે. ”

“ યુવરાજ ! શું ત્હમે એમ માનેછો કે-હું કંઈપણ હીનચાર કરતો નથી ? અગર તો ત્હમારા પામે ખરી વાત છુપાવીને માત્ર બાહ્ય-આડખર ધારણ કરું છું. ”

“ ! મ્હારા વકાદાર સુહૃદ કોઈ કંઈશ નહિ. મ્હારા મનની અવસ્થા સમજીને પણ મ્હારા પ્રત્યે માફ જગાડીશ નહિ. હું આશા-

વાદી બની રહ્યો હતો, પણ હવે તે આશા દરરોજ ઓછી થાય છે અને નિરાશા ધાગણ કરવાની અનિચ્છાએ ફરજ પડી છે. હાય ! મહારા નામબમાં શું લખાયુ હશે ? મહારા દિલદાર દોસ્ત ! હું તને કાની ઉપમા આપુ ? અને કેવા શબ્દોથી તારા સાત્વિક-સ્નેહનું વર્ણન કરું ? અત્યારે તું મહારો સાચો સહાયક છે. હવે મને રાજ્યાધિકાર મળે તોયે શું ? અને કદાચ ના મળે તોયે શું ? બસ ! મહારી બહાદી પ્રભાવતીને તું અહીંયાં લઈ આવ. અમ્હે બંને આ અરણ્યમાંજ પર્ણકુટી બનાવીને તેમાં રહીશું. અને તારી શિતળ છાયામાં જીવન વ્યતિત કરીશું.”

યુવરાજ વિજયસિંહનાં કર્ણજનક વાક્યો સાંભળીને નીરજનની આંખોમાં આસુ ભરાઈ આવ્યાં, પરંતુ તે અશ્રુપ્રવાહને બળપૂર્વક રોકીને કહેવા લાગ્યો.

“ મહારા માલીક ! યુદ્ધ કર્યા વિના દોષપણ પ્રદારથી દેવી પ્રભાવતીને અહીં લાવી શકાય તેમ નથી. દારણ કે-જનલીમસિંહના જસુમે રાત્રિ દિવસ પ્રતાપગદના દિલ્લાની આસપાસ ફર્યા કરે છે. તેથી આ કાગ સહજમાં થવું અસંભવીત છે. હું પણ દેવી પ્રભાવતીને જસુસના વંશમાંજ મળવા માટે ગયો હતો, અને ત્યાંથી ઉદ્ધાસની ચતુરાઈથી સહી સહામત રીતે છટકી આવ્યો છું. હું આજે પિતાજીના પાસેથી એક વસ્તુ લાવ્યો છું. તે જુઓ ! શું આ વસ્તુ તમને ઓળખી ગયેલ ? ”

આતદ્પુર રાજ્યનું મુખ્ય ચિન્હ જે વીટી હતી, તેજ વીટી નીરજનના પાસે આવેલી જોઈને યુવરાજ વિજયસિંહ હર્ષાવેશમાં આવી ગયા. અને ત્યજ તે વીટી લઈને તુરંત પોતાની આંગળીમાં

‘પહેરી લીધી. આ વીટી જાલીમસિંહના પાસેથી કેવી રીતે આવી ?
તે જાણવાના હેતુથી વિજયસિંહ પૂછ્યા લાગ્યો.

“ ભાઈ ! આ વીટી તું ક્યાંથી લાગ્યો ? ”

“ સ્વામીજીના પાસેથી. ” નીરજને કહ્યું.

“ આનંદપુર રાજ્યના ચિન્હ તરીકે ઓળખાતી આ વીટી
સ્વામીજીના હાથમાં કેવી રીતે આવી ? ”

“ રાજા ! થોડા દિવસ પર સન્યાસી મહારાજ જાલીમસિંહના
કેદખાનામાં એક મહિના સુધી પુરાઈને ઝંઘન મુક્ત થયા હતા, અને
તેમની તથા જાલીમસિંહની મુલાકાત થઈ હતી. આ વખતે રાજકુમારે
સ્વામીજીની માગણીથી આ વીટી બક્ષીસ આપી દીધી. ”

“ બસ ! હવે ભય નથી. જે વ્યક્તિના હાથમાં આ વીટી હોય
છે, તે આનંદપુરની રાજઘાટીનો માલિક ગણાય છે. અને તમામ
પ્રજાજનો તેની આજ્ઞાનું-રાજચિન્હનું પાલન તથા રક્ષણ કરવા માટે
સર્વદા તૈયાર રહે છે. હવે મહારી મહત્વાકાંક્ષાઓ :જરૂર સફળ થશે.
અને આ વીટીના પ્રતાપે મહારો યુમાવેલો હસ્ત પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની
સોનેરી તક મળશે. ”

“ યુવરાજ ! મહે પણ અધો ગદોઅસ્ત કર્યો છે. ’

‘ શું ? ”

“ મહારી બીલસેનાને આજે અહીંયા હાજર થવા માટે સંદેશો
મોકલ્યો છે. અને હું ધારું છું કે-મહારો વાવટો જોઈને તમામ બીલસે-
વકો પોતાનાં હથિયાર માથે યુદ્ધ કરવા માટે આજે અહીંયાં આવી

પહોંચશે. રાજન્ ! બીજાજાતિની એક દેવી પણ છે. અને તે આપણે જાણા ત્હમને અત્યુચ્ચ પ્રકારની મદદ આપી શકશે. ”

“ કોણ ? વિરખાળા વિલામ ! ”

“ હા ! અરણ્યખાળા વિલામ. આ ભાગ્યવતી અને અનેક સદ્-ગુણાલંકૃત ખાળાનું રાજનગર રાજ્યના તમામ બીજો દેવીશ્વરપ્રમાનીને પૂજન કરે છે, અને ત્હેની આજ્ઞા મુજબ રહીને પોતાની સેવકા તરીકેની ફરજ બજાવે છે યુવરાજ ! ત્હમારે કુમારિકા વિલાસના સાથે લગ્ન કરવું પડશે. ”

“ હે ! ” વિજયસિંહ ચમક્યો અને કહેવા લાગ્યો. “ શું મ્હારે વિલાસના સાથે લગ્ન કરવું ? આમ કરવાનું કંઈ કારણ ? ”

“ રસિક રાજન્ ! કારણ મા ! એટલુંજ કે-દેવી વિલામના સાથે ત્હમારે લગ્ન-સબંધ થયા પછી બીજા-જાતિમાં નવચેતન આવશે. અને પોતાની દેવીના પ્રેમપાત્રની ખાતર તમામ બીજા જોડા આત્મ સમર્પણ કરશે. ”

“ એક અજાણી ખાળા સાથે મ્હારું લગ્ન થાય. એ પણ અભયબ થવા જેવું છે ” યુવરાજ વિજયસિંહ હસીને કહેવા લાગ્યો. “ મ્હારા સ્વાર્થની ખાતર પરમ પવિત્ર અને પતિપરાયણ મન્નારી પ્રભાવતીને અન્યાય આપવો એ શું અધર્મ ન કહેવાય ? વાલા નીરંજન ! તું જાનની મહત્તા અમજે છે ! ”

“ હા ! અત્યાર સુધી તો સમજતા નહોતા પણ આજે ત્યારે મન્યાસી મ્હારાજે મ્હને પ્રણય-મીમાંસા સમજાવી, ત્યારે મ્હારા હૃદયમાં નવિન ભાવના ઝળચળ થઈ, અને જાનની આવશ્યકતાના સિદ્ધાન્તો સમજી શક્યા રાજન્ ! ” એ અપરિચિત પ્રાણને એકજ સૂત્રમાં ખોંધી આવવા. એનેજ લગ્ન-વિધાન કહેવાય છે

આ બંને પ્રેમપાત્રો એકઠા થઈને ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ ભોગવે,
અને પોતાની દુનિયાદારીની ફરજ સંપૂર્ણ રીતે અદા કરે
એજ લગ્નનું પ્રયોજન કહેવાય છે.”

“ નીરજન ! મહેં લગ્ન કર્યું છે, અને મ્હારી ફરજ અદા કરેછું. ”

“ રાજન ! ત્હમે દેવી પ્રભાવતી પ્રત્યે જેવો પ્યાર રાખોછો,
એવાજ પ્યાર વિલાસ પ્રત્યે પણ રાખી શકો. તે બહાદુર બાળા
ત્હમને ચાહે છે, અને ત્હમારા પ્રેમની ખાતર હજારો વ્યક્તિઓના
પ્રાર્થાપણ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. વિલાસના આવા અનુકરણીય
પ્રેમની શું ત્હમે કિમ્મતજ નહિ કરો ? ”

“ બન્ધુ નીરજન ! તું કદિ કોઈના સાથે પ્રેમના બધનમાં
બધાયો નથી, એટલે ત્હને હૃદયના ઉચ્ચ અને દંપતિ પ્રેમની પરિક્ષા
થાયજ નહિ. સંસારમાં બે પ્રકારનો પ્રેમ જોવામાં આવે છે. જે
પ્રેમમાં મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપે છે, અને હજારો
આફતોને જરાપણ હિસાબમાં ગણતો નથી, એવા પ્રેમને ઉચ્ચત્તમ
કહેવામાં આવે છે. સંસારિક સગવડો વધારવાથી, અગર પોતાના
વિલાસો તૃપ્ત કરવાથી પ્રેમની ખરી ખૂબી સમજતી નથી. પરન્તુ
માત્ર સ્વાર્થત્યાગ કરવાથી, અને પોતાના પ્રેમીના સુખ માટે સર્વદા
દરકાર રાખવાથી પ્રેમનો વિકાસ થતો જાય છે. પ્રેમમાં “ હુ ” અક્ષર
બૂલાઈને “ તું ” થયા કરે, તેજ પ્રેમમાં સાચું સુખ સમાઈ જાય છે
આ દુનિયામાં કેટલાક સ્વાર્થસાધક મનુષ્યો ઉપરનો આડબર ધારણ
કરીને પોતાને પ્રેમી હોવાનો દાવો કરે છે, પરન્તુ તે પ્રેમી ક્યારે
હોય છે બહાલા નીરજન ! ધન વડે પ્રેમની તૃપ્તિ નથી થતી કારણ
કે—ધન એ તો નાશવંત વસ્તુ છે, અને પ્રેમ એ અમર વસ્તુ છે

આ બને વચ્ચે કદિ પણ સંબંધ ન હોઈ શકે. હૃદયનો ખરો પ્રેમ શું ધનથી બદલાઈ શકે છે ? પ્રેમ એ શુ ગતિમાં વેચાતી મળતી કાંઈ વસ્તુ છે કે તેને ધન આપીને વેચાણ લઈ શકાય ? નહિજ ! શુદ્ધ પ્રેમ તો આખી સૃષ્ટિની સંપત્તિ આવવા છતાં પણ વેચાતો ન મળે. પ્રેમ એ હૃદયનું અદ્રવ્ય ધન છે એક પ્રેમીએ પોતાના પ્રેમપાત્રના માટે આત્મ-સમર્પણ કરવું, એજ સ્નેહ-સામ્રાજ્યનો કાયદો છે. આત્મ-વિનર્જન એ પ્રેમીનો મુખ્ય હેતુ હોવા જોઈએ. એક પ્રેમી પોતાના બીજા પ્રેમીને સુખી કરવાની દરકાર રાખતો હોય, ત્યાં પછી દુઃખને સ્થાન ક્યાંથી હોઈ શકે ? નીરંજન ! હું પણ એવા ઉત્તમોત્તમ પ્રેમનીજ દરકાર રાખું છું. ”

યુવરાજ વિજયસિંહના શબ્દો સાંભળીને નીરંજનની આંખો અચાનક આંસુથી હિભરાઈ જવા લાગી, તંદુરુ શરીર મસ્તકથી પગના પાની સુધી ધ્રુજવા લાગ્યું. અને હવે શું કરવું ? યુવરાજને કેવી રીતે સમજાવવો ? અને તંદુરુ પ્રણય-યાત્રનાં કેમ સફળ કરવી ? એ બાબતના વિચારો કરવા લાગ્યો. નીરંજનની આવી મનોદશા જોઈને વિજયસિંહ તંદુરે કહેવા લાગ્યો.

“ નીરંજન ! મહારા હૃદયાધાર મિત્ર ! આ શું ? તું શા માટે રડે છે ? ”

નીરંજન કંઈ બોલ્યા નહિ. એવડ યુવરાજ દરીયા તહેની મનો-ભાવના જાણવા માટે પૂછ્યું.

“ કહે ! ભાઈ નીરંજન ! તું આટલો બધો ગમરાઈ કેમ ગયો ? ”

“ કંઈ નહિ ! ” દિલની વેદના છુપાવીને નીરંજને કહ્યું. “ મહારા આખામા એમણે લગાઈ આવવાનું કાગળ હું પાને પણ સમજી શકતો

નથી. ઠીક ! હવે હું જાઉં છું. વિલાસના સાથે લગ્ન કરવા માટે હજી પણ અરામર વિચાર કરશો. અને મહને છેવટનો નિર્ણય જણાવજો. ”

સૂર્યદેવનો ઉદય થયો હતો. યુવરાજ વિજયસિંહના પાસેથી ઉઠીને નીરજન દેવ-મંદિરની ખહાર આવ્યો અને એક ઉર્ધ્વ કવિના કાવ્યની લીટીઓ બોલવા લાગ્યો.

“ ગયે દોનો જ્ઞાન કે કામસે હમ
ન ઇધરકે રહે—ન ઉધરકે રહે;
ન ખુદાહી મિલા—ન વિસાલે મનમ,
ન ઇધરકે રહે—ન ઉધરકે રહે. ”

ખહાદુર બીલ-સરદાર નીરજન પોતાના હૃદયોદ્ગાર વ્યક્ત કરતો બીલ-સેના પાસે આવી પહોંચ્યો, અને યુદ્ધ વિદ્યાની તાલીમ પામેલા મન્યને ભવિષ્યનો કાર્યક્રમ સ્પષ્ટતાથી સમજાવવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

“ વિગ્રહ-વ્યવસ્થા. ”

“ સહુ ચલો જીતવા જાગ,
જ્યુગલો વાગે;

યાહોમ કરીને પડો,
ફોલ છે આગે. ”

“ કવિ નર્મદ. ”

ભીલ-સરદાર નીરજનની ઝંઝાસૂચક ધ્વજમા દશન થતા તમામ ભીલ લોકો આમી સ્નેહજ્યોતિના આશ્રમ પાસે આવીને હાજર થઈ ગયા. અને દેવસ્થાનની આસપાસ પોતાનો મુગમ રાખીને નીરજનના હુકમની રાહ જોવા લાગ્યા. આ વખતે તમામ ભીલો યુદ્ધ કરવાના માધનો પોતાના સાથે લેતા આવ્યા હતા અને યુદ્ધવિદ્યા-વિપાક વિર નીરજન તહેમતે નિયત પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ આપનો હતો. ભીલજન-તિમાં શારિરીક બળ, સાહસ, અને નિર્ભયતા સંપૂર્ણ રીતે વ્યાપ્ત થયેલાં હોવાથી યોગ્ય તાલીમ મળતાં તેઓ આદર્શ મેનિકો બન્યા હતા. સાત દિવસ વીતી ગયા, પરંતુ આ ઝડપ દેનાર સાથે થવાની જે તે દોષ પણ ભીલના જાણવામાં-સમજવામાં આવ્યું નહોતું કેટલાક જોના કહેતા હતા કે-પરદેશી લોકોને હિન્દમાંથી લાંકી કહાડવા માટે આ યુદ્ધની યોજના કરવામાં આવી છે, દોષ કહેતું કે આપણા દેશના જ ગજનો પ્રગ્લને તાસ આપે છે તે ગધાને પચ્છાદ કરવામાં આવશે અને કેટલાક કહેતા હતા કે-જલસીમિલને દરારીને યુવગજ

વિજયસિંહનો રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે તજવીજ કરવામાં આવશે સૈનિકો જેમ કાવે તેમ ખરી ખાદી વાંતા કરતા હતા, પણ નિશ્ચયાત્મક સમાચાર જાણી શકતા નહોતા. જલ્દીમસિંહના અત્યાચારથી તમામ પ્રજાજનો દુઃખી થતા હતા, અને તે સડટનું નિવારણ કરવા માટે ઉચિત માર્ગનું શોધન કરતા હતા. નીરંજન જે જલ્દીમસિંહના સાથે ધર્મયુદ્ધ કરે તો પોતાના મહારાણાને પદચ્છેદ કરીને તહેને ન્યાયપુર સર સમ્મ કરવાની પ્રત્યેક મનુષ્યના મનમાં નિઃસીમ લાગણી ઉપસ્થિત થઈ હતી.

દેવસ્થાનમાંથી ગંસીનો મધુર અવાજ આવવા લાગ્યો, જેવી રીતે યમુનાના કિનારા પર ફળ્યાની મોહક મોરલીનો અવાજ સાંભળતાં ગોપીગો ગાંડી બનીને એકઠી થઈ જતી હતી. એવાજ રીતે બીરસૈન્ય પણ નીરંજનના ગસીનાદથી એકત્ર થતું હતું આ દૃશ્ય અપૂર્વ અને આશ્ચર્યજનક લાગતું હતું. સરદાર નીરંજન આવી અવસ્થિત સ્થિતિ જોઈને ખુશી થયો. એક બીર આગક પોતાના માલીકના પાસે વાવટો પકડીને દેવમંદિરના ચોટલા ઉપર ઉભા રહ્યો. આ વખતે નીરંજનના નામનો જયજ્વનિ થવા લાગ્યો, પણ જ્યારે યુવરાજ વિજયસિંહ દેવ-સ્થાનમાંથી બહાર આવીને ઉભા રહ્યાં, ત્યારે પોતાના ખરા માલીકને -આનંદપુર રાજ્યના મહારાણાને જોતા બીર મંનિકાના હૃદયમાં આનંદ ઉભરાઈ જવા લાગ્યો, અને ‘ મહારાણા વિજયસિંહની જય ’ એવા ગગનભેદી પોકારો કરીને વાતાવરણ ગગની દીધું.

જયજયકાર કરવાની ગરબડ ત્યારે શાન્ત થઈ ત્યારે નીરંજન બીરસૈન્ય પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો:---

“ મહારા બહાદુર બંધુઓ ! અહીંના મહે તદ્દમને શા માટે ખોસાવ્યા છે તેનું કારણ હું મક્કિમમાં જણાવું આનંદપુર રાજ્યમાં

અત્યારે એક જુદી અને પ્રજામતની અવગણના કરનાર વ્યક્તિની સત્તા જામી ગઈ છે. અને પશુતાના પ્રતિનિધિરૂપ લશ્કરી દોર ઉપર આધાર રાખીને રૈયતને અંકુશમાં રાખવાની યુક્તિઓ રચવામાં આવે છે આનું પરિણામ શું ? રાજવૈભવનો વિનાશ ! “ કોઈ પણ સત્તાને હૃદ હોવામાંજ તે સત્તાનું વાસ્તવિક સત્તાપણું કહી શકાય છે. ” આપણે આવી નીરકુશ સત્તાનો સ્વિકાર કરીને તેના ગુલામ બનવા, અને આત્મસન્માનથી વિમૂખ થવાની સ્થિતિમાં રહેવું નથી. ઇતિહાસ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે:—“ દરેક કામમાં પ્રજાજનો તહેમના બુદ્ધિ-બળનાજ પ્રમાણમાં મુક્ત રહી શકે છે. ” ભાઈઓ ! આપણા વૃદ્ધ અને પ્રજાપ્રિય મહારાણાશ્રી રાજસિંહનું ખૂન કરીને જાલીમસિંહે તગલબાજીથી રાજ્યાધિકાર મેળવ્યો છે, અને પોતાની પત્નિ રાજબાના, તથા નફ્ટ અને સ્વાર્થસાધક નોકરશાહીના વાજવરૂપ બનીને ઈરાદા-પૂર્વક પ્રજાકલ્યાણની અને રાજધર્મનાં સૂત્રોની ઉપેક્ષા કરી રહ્યો છે. યુવરાજ વિજયસિંહ અહીંયાં સહી સન્નામન રીતે રહી શક્યા છે, એથી તલમે બધા ખુશી થશે, અને પ્રભુનો આભાર માનશે.

મહારા વકાદાર સૈનિકો ! શું કહું ? કહેતાં હૃદયના ટુકડેટુકડા ધઈ જાય છે, અભાર સુધી રાખેલી શાન્તિ અને આશા ધ્રુવે નાશુદ થયાં છે. અને આ મસારમાં પ્રજાને પીડવાનો ઇગ્ગરો (૧) લઈને જન્મેલા નરાધમ જાલીમને તહેના પાપકર્મનો બદલો આપવાની લા-ગણીઓ ઉભરાઈ જાય છે પરમપૂજ્ય સ્વામીજીએ કૃતલાદ મર્મપ્રલા-રોધી જાલીમસિંહને રાજધર્મ સંબંધી ઉપદેશ કર્યો હતો, પરંતુ તે બોધવચનોની તહેના નિપટ્ટ હૃદયને જરાપણુ અસર થઈ નહિ. પ્રયાચી થાય ? ત્યારે વિનાશનળ તજીક આવતો જાય છે, ત્યારે તે મનુષ્યની

બુદ્ધિ વિપરીત થાય છે. જે વ્યક્તિ માત્ર પોતાના બાહ્યગુણમાંજ શ્રદ્ધા રાખીને રક રૈયતનું રક્ત ચુસે છે, રાજહક્કના બહાનાથી પ્રજ્ઞના વાસ્તવિક અધિકારોને છીનવી લે છે, અને અજ્ઞાન મનુષ્યોને શબ્દ-જળમાં સપડાવીને પોતાની ગણતરી લોભવૃત્તિને તૃપ્ત કરવાની ખાતર પ્રજ્ઞના પોદારોને અર્થ વગરના અને હાસ્યજનક માને છે, તે મનુષ્યને પોતાના ધર્મનું જ્ઞાન હોયજ નહિ. અરે ! બાર મહિના પહેલાં અખૂટ સાલ્વણીમાં જીવન વ્યતિત કરનાર આપણા મહારાણા વિજયસિંહ પોતાના ભાગ્યદોષના લીધે અત્યારે આવી દુઃખદ સ્થિતિ ભોગવે છે. દુનિયામાં ચડતી અને પડતી સદાકાળ રહેતી નથી. હવે આપણા રાજનતો ગુમાવેલો જન્મનિદ્ધ હક્ક પુનઃપ્રાપ્ત કરવા માટે તૈયાર થવું આવશ્યક છે, અને હું ધારું છું કે—આ સમયે આપણે યુવરાજાની હૃદયેચ્છાને સફળ કરવા માટે તહેમના સાચા સહાયક થઈને પ્રજાધર્મનું પાલન કરવા ભાગ્યશાળી થઈશું.

અન્ધુઓ ! તૈયાર થાઓ ! અને કુલાંગાર જાલીમસિંહને પદમ્બટ દરીને યુવરાજ વિજયસિંહનો રાજ્યાભિષેક કરવા માટે આપણા જીવનની આહુતિ આપીને પણ વિજય ઉદ્ધ વગડાવીને દૃતાર્થ થાઓ ! ”

નીરજનના અસરકારક શબ્દો સાંભળીને બીલસેનિકો દરીથી મહારાણા વિજયસિંહની જય ! એવા પોકારો કરવા લાગ્યા. થોડા સમય પછી આ ગરબડ બધ થતાં નીરજન કહેવા લાગ્યો.

“ સ્વામી સ્નેહજ્યોતિની ઇચ્છા છે કે—તહમારી દેવી વિરખાળા વિલાસનો લક્ષ્મણજીય યુવરાજ વિજયસિંહના સાથેજ થાય. અને વિલાસ-વિજયની લક્ષ્મણથી આપણા રાજ્યના ગૌરવ સમાન ગણાય. અન્ધુઓ ! હું પણ એજ ઇચ્છા રાખું છું કે તહમારી સ્નેહવર્તિ વિલા-

સદેવીનો યુવરાજશ્રી સ્વિધાર કરીને તહેનુ હૃદયદાન લેવાની અનુપમ ઉત્તરતા બતાવશે ”

નીરજનના શબ્દો સાંભળીને બીજા મૈન્ય લપાવેશમાં આવી ગયું. અને કેટલાક સૈનિકો પણ લાગ્યા કે —

“ મહારાજ ! અમ્હારા દેવી વિલાસ ક્યાં છે ? ”

“ ભાઈઓ ! ” નીરજને ડ્યુ “ હાલમાં તે વીરબાળા કદ અગત્યના હામમાં રોકાઈ ગયા છે, તેથી અહીંથી મ્હારા ગયા પછી ત્હમારા પાસે આવી શકશે. ”

આ વખતે યુવરાજ વિજયસિંહ માન રહ્યો હતો. નીરજને બીજા મૈન્ય આગળ કહેલી વિલાસના હજ્જ સગથી વાત સાંભળીને તે આશ્ચર્યચકિત થયો હતો, પરંતુ સ્વામી સ્નેહજ્વાલાતિની આજ્ઞાનો, નીરજને જેવા પ્રિય મિત્રની પ્રાર્થનાને, રાજભક્ત બીજા સૈનિકોની સહાનુભૂતિનો, અને દેવબાળા સ્વરૂપ સૌન્દર્યમયી સ્નેહમૃતિ વિલામની આહવાનો ઈનકાર કરી શક્યા નહિ હવે યુવરાજના હૃદયમાં વિલાસના સાથે હજ્જમબધ કરવાની ઇચ્છા ઉપસ્થિત થઈ. અને તે આદર્શ કુમારિકાની પ્રેમમૃતિને પોતાના હૃદય-મન્દિરમાં સ્થાન આપવા માટેની વિવિધ કલ્પનાઓ કરવા લાગ્યા વિજયસિંહના મૌનનો અર્થ નીરજને તહેના ઇકરાર રૂપે માની લીધો તેથી તે બાળતનુ વધારે સ્પષ્ટિકરણ કરવા માટે કહેવા લાગ્યા

“ મ્હારા બહાદુર મૈનિકો ! આવવી કાલે અવારે સ્વામી સ્નેહજ્વાલાતિ વિરે બાલિય વિલામ અને યુવકજન્ન વિજયસિંહનો હજ્જ-મબધ કરાવી આપશે. અને આ હજ્જોત્સવ સમાપ્ત થયા પછી ત્હમારે દેવી પૂજન કરીને આનંદપુર તરફ રવાના થવાનું છે. હવે આજથી

હું ત્હમારો સરદાર નથી, મહારી તમામ સત્તા અત્યારથી હું યુવરાજ વિજયસિંહને અર્પણ કરું છું, અને ત્હમના દાસાનુદાસ તરીકે મહારી ફરજ બજાવવા લાગ્યશાળી થાઉં છું. બન્ધુઓ ! આજથી ત્હમે અધા આપણા મહારાણાની-દેવી વિલાસના હૃદયનાથની-અને મહારા સન્મિત્રની સેવા કરી ત્હમની આજ્ઞાને આધિન રહીને ત્હમારી જાતિના ગૌરવની વૃદ્ધિ કરશો. હવે હું ગુપ્તવેશ ધારણ કરીને આનંદપુર તરફ જવાનો છું અને ત્હમારી મુનાકાત પુદ્ધક્ષેત્રમાં લેવાની યોજના કરવાનો છું.”

નીરજનનો વાણી-પ્રવાહ બધ થયો. આ વખતે ત્રીસ હજારની મજ્બામાં હાજર રહેતા તમામ ભીડોએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે—

“ અમહારા સરદારની આજ્ઞા મુજબ અમહારા કર્તવ્યનું પ્રાપ્તાન્ત સુધી પાલન કરીશું, અને મહારાણા વિજયસિંહનો રાજ્યાધિકાર પ્રાપ્ત કરાવી આપવામાં ત્હમના સહાયક થઈને પ્રજાધર્મ બજાવીશું.”

“ સાબાશ ! મહારા વકાદાર મિત્રા ! હું ત્હમારો આભાર માનું છું. અને મહારા દીક્ષનો ખરી લાગણીથી જાહેર કરું છું કે—મ્હને ત્હમારી શક્તિ, વકાદારી, અને આત્મસન્માનતાની લાગણી પ્રત્યે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ તથા શ્રદ્ધા છે. બોલો ! મહારાણા વિજયસિંહની જય ! ! !”

નીરજનના જયધ્વનિને બીલમંનિકાએ વધાવી લીધો. ચોતરફ જયનાદ થયા લાગ્યા અને તમામ મનુષ્યો પોતપોતાનું નિત્યકાર્ય કરવા માટે વિખરાઈ ગયા.

યુવરાજ વિજયસિંહના પાસેથી મહારાણાના ચિન્હસ્વરૂપ વીટી લેવા માટે નીરજને શ્વામી નેહજીએનિને મોકલ્યા. અને તે વીટી મળતા નીરજન ગુપ્ત થઈ ગયો. બીજા દિવસે યુવરાજ વિજયસિંહના માથે વિલામનું કાન દરવામ આગ્યું આ વિલામનાવ પ્રમુખે શ્વામી

સ્નેહજ્યોતિએ તાસ્ત્રોક્ત વિધી કરાવી અને અને પ્રેમપાંત્રાને શુભા-
શિર્વાદ આપ્યા ભીલ ગૌર્નકાએ પણ પોતાની દેવી સ્વરૂપ વિલાસના
તથા આદર્શ ગજન વિજયમિલના દગ્ગ પ્રસંગના દિવસને એક અપૂર્વ
પ્રસંગ માનીને આનન્દોત્સવ તર્ગકે દિજ્યો. અને પોતાના હૃદયની
નિસીમ પ્રસન્નતા પ્રદર્શન કરી.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“ કપટ-નાટકનો ખીજો પ્રવેશ. ”

“ રાવણે પરદારાતું હરણ કરવામાં કેમ દોષ જાણ્યો
નહિ ? તેમ રામે પણ સોનાના મૃગને અસંભવિત કેમ
માન્યો નહિ ? અને યુદ્ધિષ્ઠિરે એકાગ્રિક જીગર રમીને કેમ
અનર્થ વહોરી લીધો હતો ? માટે જ્યારે વિપત્તિ પાસે
આવે છે, ત્યારે મનુષ્યની મતી પલટાઈ જાય છે. ”

“ સદ્યોધ સંગ્રહ. ”

× × × × ×
સન્યાસી સ્નેહજ્યોતિની ભવિષ્ય-વાણી સાંભળીને જલ્દીમસિંહના
હૃદયમાં જરા શાન્તિ થઈ હતી. વિલાસનો ભય હવે ત્હેને લાગતો
નહોતો. અને પેલા ખૂની ખંજરથી પોતાનું મૃત્યુ થવાની વાત પણ
તદન બૂલી ગયો હતો. પરંતુ પિતાની હત્યા કરનાર પુત્રના હૃદયમાં
સારી શાન્તિ ક્યાંથી હોય ? ત્હેના જીગરમાં પાપાગ્નિ સર્વદા પ્રગ્લવિત
રહ્યા કરતો હતો. અને આ આત્મ જુઝાવવા માટે અનેક પ્રયત્નો
કરવા છતાં ત્હેને વાસ્તવિક આરામ મળતો નહોતો. જલ્દીમસિંહને
રાત્રિ દિવસ પશ્ચાત્તાપ થતાં હોવાથી ત્હેનું દિલ દહન થતું હતું.

રાજ્યા મદારાણી થયા પછી સાંસારિક દુખોની જરા પણ પરવા રાખતી નહોતી. કારણ કે—હવે તો તહેની અભિનાયો સફળ થઈ હતી. જ્વલીમસિલ મોજમજલમા મસ્ત રહેતો હતા, અને રાજ્યા તહેનાં તમામ કામ કરતી હતી. તથી આ સંસારમા પોતાને સર્વ પ્રકારનું સુખ મળી ગયું છે, એમ સમજીને પુલાઈ જતી હતી.

ચડતી અને પડતી સર્વદાગ રહેતી નથી. કુદરતના આ નિયમ પ્રમાણે રાજ્યાના સુખ-ગનમાં હવે દુઃખનાં વાદળ છવાઈ જવા લાગ્યાં, તહેના શાન્તિપૂર્ણ હૃદયમાં અશાન્તિ વ્યાપી ગઈ જ્યારે દેવી પ્રભાવતીને પુત્રો જન્મ થવાની તહેણે વાત સાંભળી ત્યારે તહેના હૃદયમા ઈર્ષ્યાની આગ સળગવા લાગી. અત્યાર સુધી તો—તે પોતાની નિરાધાર બહેનને બૂલી ગઈ હતી, પણ જ્યારે તહેની દાસી કુમુમે આવીને પ્રભાવતીને પુત્રજન્મ થવાની વાત કહી, ત્યારે તહેના મનમા અવનવા વિચારો આવવા લાગ્યા. અને ‘ શું હજી પ્રભાવતી જીવે છે ? ’ એવો ઉદ્ગાર કલાડીને જુદી જુદી કલ્પનાઓ કરવામા તક્ષીન થઈ ગઈ.

“ અરે ! આ દુનિયામા પ્રભા જીવતી રહે, અને પુત્રની માતા થવાને ભાગ્યશાળી થાય તો—મહારી સત્તાનો કંઈ અર્થજ કહેવાય ? કારણ કે—વિજયસિંહનો પુત્ર આનંદપુર રાજ્યનો વારસ ગયો શકાય. અને પ્રભાવતી રાજમાતા તરીકેનો અધિકાર મેળવી શકે. અરે ! હવે મ્હને કદાચ પુત્રપ્રાપ્તિ થાય તો પણ તેથી કંઈ મહારી સત્તા જરાપણ રહે નહિ હું અને મહારા પ્રિયતમ ભવિષ્યમાં કદાચ પરાધિન દશા ભોગવવાની સ્થિતિમા મુકાઈએ આ બધું મ્હને તો સહન થાયજ નહિ. ”

રાજ્યાના વિચારો કરતાં અમર્યા ગાઈ અને એનો એક વિચારો.

નાંખ્યો. રાજકુમાર જ્ઞાતીમસિંહ થોડા મહિનાથી રાજખાના પાસે ખીલકુલ આવ્યો નહોતો. રાત્રિ-દિવસ નર્તકિઓના સહવાસમાં તહેનો સમય વ્યતિત થતો હોવાથી રાજ્ય-વ્યવસ્થાની જગપણ દરકાર રાખતો નહિ. રાજખાજે જ્ઞાતીમસિંહને બોલાવી કાવવા માટે બે ત્રણ વખત પોતાના અનુચરને મોકલ્યો હતો, પરંતુ તે આવ્યો નહિ. હવે રાજખાના દિલમાં ક્રોધ જાગ્યો થયો. અને તુરત જ્ઞાતીમસિંહના વિદારો-દાનમાં જવા લાગી. તહેના આવવાના સમાચાર મળતાં રાજકુમારના સોળતીઓ નાસી ગયા, અને વારાંગનાઓ વૃક્ષોમાં જઈને છુપાઈ ગઈ. રાજખા જ્ઞાતીમસિંહના પાસે આવી પહોંચી. આ વખતે તે મદીરાપાન કરીને બેભાન થઈ પડ્યો હતો. આવું દૃશ્ય જોઈને ગર્વિણી રાજખાના હૃદયમાં અત્યંત ખેદ થયો. અને પોતાના બેહોશ થયેલા પતિના શરીરને જોઈ હાવવા લાગી.

“ ખીખીજન ! ” જ્ઞાતીમસિંહ અપ્પટ્ટ અવાજથી કહેવા લાગ્યો.
“ શરાબ લાવ ! ”

રાજકુમારના શબ્દો સાંભળીને રાજખાજે તહેને બોલ કહ્યો. અને ધમકાવીને જુરસાદાર શબ્દોથી બોલવા લાગી.

“ શું આવું કામ કરવા માટેજ પિતાશ્રીના હત્યા કરીને રાજખાનું વિકાર મેળવ્યો છે ? ”

“ રાજખા ! ” જ્ઞાતીમસિંહ ચમક્યો અને જરા ભાન લાવીને કહેવા લાગ્યો. “ ધીમેથી બોલ ! કદાચ કોઈ સાંભળી જઈ. ”

હરકત નહિ ! તદમારા કર્મની કથા આખા રાજ્યમાં ચેરચેર ફરીતે ફરી સંભળાવીશ. અને તદમને બદનામ કરીશ. ”

હવે જાલીમસિંહનો નીશો તદ્દન ઉતરી ગયો અને વિદ્વેલી રાજ્યાને શાન્ત કરવા માટે નીચો નમી જે હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો.

“ જાલી રાજ્યા ! મહારી પ્રિયતમા ! ત્હને પગે લાગુધું. મને જાદનામ કરીશ નહિ. હું ત્હારો ગુલામ છું. દિલ્દાર ! શાન્ત થા ! હવે આવું કામ કદાપિ કરીશ નહિ. ”

“ ત્હમારા જેવા વિલાસી મનુષ્યને સખ કર્યા સિવાય સમજણ ન આવે. ’

“ કહે ! મ્હને શું કરીશ ? ”

“ જો ત્હમારો ખચાવ કરવા હોય તો—હું ખતાવું તે કામ કરો. ”

“ શું ? ”

“ સાંભળો ! ” રાજ્યાએ ચાતરફ નજર ફેરવી, અને કોઇ મનુષ્ય જોવામાં નહિ આવવાથી એકિંકર થઇને કહેવા લાગી. “ પ્રભાવતીને પુત્રનો જન્મ થયો ’

“ કોને ? શું થયું ? ”

“ સાંભળતા નથી ? પ્રભાને પુત્રનો જન્મ થયો. ”

“ હીક થયું ! ”

“ શું હીક થયું ? ત્હમારું કપાળ ! અરે ! આ સસારમાં ત્હમારા જેવા એવકુશો કેટલા હશે ? ત્હમને ભવિષ્યના જીવનનું જરાપણ ભાન છે કે નહિ ? પ્રભાવતીનો પુત્ર આનંદપુર રાજ્યનો કાયદેસર હકદાર થશે. પછી શું ? ત્હમે ત્હેના ગુલામ અને હું એક દારી જેવી દશા ભોગવીશું. કદાચ મ્હને પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય તો પણ જ્યાં સુધી વિજયનો

પુત્ર હયાત હોય ત્યાં મુઘી આપણા સતાનને રાજગાદીનો માલીક કહેવાય નહિ. ”

“ અચ્છ હોને દો ! ” જનતીમસિહે પોતાના બગલમાથી એક શરાબની આટલી કહાડીને કહ્યું. “ મેરી-જન ! થોડા મદીરા પીને દે, મેરે હૃદયકા બલ લોપ હુઆ જનતા હૈ. ”

“ બાબુ તમારા હૃદયનુ બાગ ! ” રાજમાએ ગુસ્સે થઈને કહ્યું. “ હવે જરા અકલતો ઉપયોગ કરા અને પ્રભાના પુત્રનો આ દુનિયામાથી અંત લાવો ! ”

“ રાજબા ! મહેને માક કર ! જો આ બજાર લખને પેલી દીવાની આવી પહોંચી. અરે ! કોઈ લાજર છે કે ? મદારી તલવાર લાવો, સન્મુખ યુદ્ધ કર્યા સિવાય મહાર મૃત્યુ થવાનું નથી હીક ! તું જા ! તારા કહેવા પ્રમાણે હું વિજયના પુત્રનું ખૂન કરીશ બસ ! હવે તું ખુશી થઈને ’ ”

કેટલીક જરૂરની મુશનાઓ અમળીને રાજબા પાનાના મહેલમા ચાલી ગઈ. ત્હેના ગયા પછી જનતીમસિહે વાગવનાઓને બોલાવી અને એક ગાયન ગાયનાં હુકમ કર્યા. રાજકુમારની આજા મુજબ નર્તકિઓએ નાચ માથે ગાયન શરૂ કર્યું.

(સંગીત.)

યમુના તળા કિનારે, ગોપાલ ગૌ અગંવ,
સંગીત અવર દેશાંરે, રાધા નિકટ બોલાવે યમુના,
ગરબી ધ્વનિ સુણીને, શુદ્ધિ ફેલની મૂડીને,
નિકળાને ઘરથી રાધા, ગોપાલ માથે આવે. યમુના,

“યમુના સરિત કુજે, શય્યા કમળ ખિજાવી;
શ્રીકૃષ્ણ કરકમળથી, રાધા ચરણ દયાવે—યમુના૦

x x x x

મનરંજન સંગીતના શ્રવણથી જાલીમસિદ્ધ મુગ્ધ થઇ ગયો. અને ફરીથી શરાબની પ્યાલીઓ કરવા લાગી. અફસોસ ! જે રાજકુમારના નામથી આખો દેશ ટાંપતો હતો, તે વિર સેનાપતિ જાલીમ આજે અધમ રમણીઓના મોહપાસમાં પુરેપુરો સપડાઇ ગયો છે. હૈનુ ગજબાગ, ગજતેજ, અને તમામ રાજત્વ જતુ રહ્યું—ભસ્મ થયું !

પ્રકરણ ૨૧ મું.

“ નરેન્દ્રપ્રસાદનું મનુષ્યત્વ ”

“ દયા દયા સખ કાઈ કહે મર્મ ન જાને કાય,
જાત જીવકી જાને નહિ, દયા કહાસ હોય !

ભાવાર્થ—દયા દયા કરીને સર્વ કાઈ જાણે છે ખરા, પણ હૈનો મર્મ શું ? અને દયા શા માટે કરવી ? તેમજ દયા શું છે ? તો જાણતા નથી. જીવતી જાત અને તે ક્યાંથી આવ્યા ? વિગેરે જ્યા સુધી માણસ સમજે નહિ, તો પછી હૈના દિલમાં દયા ક્યાંથી આવે ? ”

“ મહાત્મા કબીરજી. ”

રાજપાંચે પોતાના મહેશ્વરમાં આવીને તુરત નાયક નરેન્દ્ર પ્રસાદને બોલાવી કાવવાનો એક દાસીને હુકમ કર્યો હતો અને ત્રેના કન્ધાનને

આધિન થઇને નરેન્દ્ર હાજર થએલો હોવાથી રાજ્યા પોતાની દાસીઓને બહાર મોકલીને કહેવા લાગી —

“ નરેન્દ્રપ્રસાદ ! ત્હમारी ઉચ્ચત્તમ કાર્યદક્ષતાની મ્હને ખબર છે, હું ત્હમારાં કામથી સગુડ થઈ છું, ખરેખર ત્હમેજ નાયકપદની ફરજ અદા કરી છે. ”

“ ઓ આપની પરમ કૃપાનુ કૃણ છે. ”

“ નરેન્દ્ર ! હું ત્હમને આજે એક અગત્યનું કામ કરવાનું સોપુ છું. અને જો આ કાર્ય ત્હમે સફળ કરો તો હું ત્હમારી પદ્ધિ વધારીને સરદારનો અધિકાર આપીશ. ” રાજ્યાએ સોનેરી જ્વળ પાથરતા કહ્યું.

“ આ સસારમાં કોઇ પણ કાર્ય એવું નહિ હોય કે જે— આપની આજ્ઞા મુજબ કરતાં હું અસમર્થ નીવડું ”

“ તે હું સારી રીતે જાણું છું. નરેન્દ્ર ! ત્હમેજ મ્હારા ખરા નીમકહજાણ સેવક છો. ”

“ ઓ આપની પરમ કૃપાનુ કૃણ છે. ”

“ ફીક ! હવે સાલજો ! પ્રભાવતીને એક પુત્રનો જન્મ થયો છે. ”

“ શું આ ખરી વાત છે ? ”

“ હા ! આ આજક જીવતો રહેવાથી ભવિષ્યમાં કદાચ રાષ્ટ્ર વિપ્લવ થવાનો સંભવ છે, તેથી રાજ્યની શાન્તિના માટે તે આજ-કનો નાશ થવો જોઈએ. ”

“ આપની શી આજ્ઞા છે ? ”

“ નાયક ! ત્હમે પ્રતાપગદના ફિસ્લામા જાઓ, અને પ્રભાવતીના પુત્રનું ખૂન કરી આવો. ”

“ મહારાણીજી ! ” નરેન્દ્રપ્રસાદ ગમક્યો, અને કહેવા લાગ્યો.
“ બુદ્ધ કરીને વિજયવત થવાનું કામ હું સહજમાં કરી શકું છું. પણ
એક કસાઇનું કામ કરવાનું શીખ્યો નથી. ”

નરેન્દ્રપ્રસાદના નિરાશાજનક શબ્દો સાંભળીને રાજાએ પોતાની
મે હાજી બરાબર ફેલાવી. અને યુક્તિપૂર્વક કહેવા લાગી.

“ શું આટલું કામ પણ ત્હમારાથી થાય નહિ ? હું ત્હમને
યુક્તિઓ બતાવું છું. જે મ્હારું કામ સફળ કરશે તો ત્હમારો અધિકાર
વધારીને સરદાર બનાવીશ, અને સારું ઇનામ આપીશ. સાંભળો !
ત્હમે પ્રતાપમદમાં બંધને પ્રભાવતીના પાસે નોકર તરીકે રહો, અને
પ્રભાવતીના પુત્રનું યોગ્ય સમય પ્રાપ્ત થતાં ખૂન કરો ! ”

નરેન્દ્રપ્રસાદ વિચાર કરવા લાગ્યો. ત્હેના હૃદયમાં સત્તા અને
સ પતિ મળવાની લાલસા બ્યાપી ગઈ અને મસ્તક ઝુકાવીને રાજાની
રજા લઈને તુરત ચાલ્યો ગયો.

ઘેર આવ્યા પછી નરેન્દ્રના મનમાં પુષ્કળ વિચારો આવવા
લાગ્યા. એક બાબતુએ મરદારી નથા લક્ષ્મી અને બીજી બાબતુએ
નિર્દોષ બાળકની—આનંદપુરની ગાજગાદીના ભવિષ્યના માત્રીકની હત્યા !
આ બંને કાર્યો પાર પાડવા માટે નરેન્દ્રપ્રસાદના હૃદયમાં ઉચ્છ્વસપાથલ
થવા લાગી. તે ઉચ્છ્વસલક્ષણી હતો, સાન્વિક પ્રત્નિનો હતો, પરંતુ
અત્યારે રાજાની જેવી ચતુર અને સ્વાર્થમાધક સુન્દરીની સખળ શ-
બ્દબાજીમાં સપડાઈ ગયો હતો. નરેન્દ્ર ભવિષ્યનો કાર્યક્રમ ગોઠવતાં
વિચાર-વમળમાં અટવાઈ ગયો.

“ કદાચ આ કામ ન કરું તો શું થાય ? ગમે તે ઉપાયે પણ
રાજાના પોતાનો હેતુ પાર પાડવા વિના ગહેજેજ નહિ. માધારણ

૧૫૨

દયાની ખાતર આનંદપુર રાજ્યની સરદારી-પદનો અને અપૂટ સપ-
ત્તનો લાભ ન લેવા એ પણ એક પ્રકારની મૂર્ખાઈ નહિ તો ખીજુ
શું હોઈ શકે ? પરંતુ.....”

નરેન્દ્રપ્રસાદ થોડા સમય સુધી વિચાર કરીને અટક્યો. અને
આકસ્મિક કાર્ય-પદ્ધતિ મુકરર કર્યા સિવાય તુરત નિર્ધારિત થઈ ગયો.

ખીજા દિવસે રહવારે વહેલો હડીને નરેન્દ્ર એટલો પ્રતાપગદના
કિલ્લા તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તામાં તહેના દિલમાં ફરીથી અવનવા
વિચારો આવવા લાગ્યા.

“ મહે યુદ્ધક્ષેત્રમાં કેટલીયે હત્યાઓ કરી છે, જંગલોમાં શિકાર
કરતા અમખ્ય પશુઓનો નાશ કર્યો છે, તો શું આજે એક બાળકની
હુ હત્યા ન કરી શકું ? આ કામ રાજગા અને મારા સિવાય ખીજુ
કાણુ બાણુવાનુ છે ? ”

પાપ અને પુણ્યની લડાઈમાં ઘડીભર પાપનો વિજય પણ થાય
છે, અને પાપ કરનાર મનુષ્ય પોતાના મનમાં આનંદ પામે છે, પરંતુ
આખરે એજ પાપ તહેના જીવનને ખરબાદ કરીને સસાર સુખનો
નાશ કરે છે નરેન્દ્રપ્રસાદ પ્રતાપગદના કિલ્લા પાસે આવી પહોંચ્યો,
પણ તે પ્રભાવતીના પાસે જવાની હિંમત કરી શક્યો નહિ. કેટલાક
જસુસોને પૂછવાથી તહેને ખબર પડી કે:-પ્રભાવતી પોતાની સખી
ઉદ્ધાસ સિવાય ખીજા કોઈના સાથે વાતચીત કરતી નથી. રાત્રિદિવસ
પોતાના બાળકને સભાળીને યુવગજ વિજયસિંહના નામની જપમાળા
જપે છે. તહેની આવી દુર્દશા જોઈને કેટલાક રાજકર્મચારીઓના
હૃદયમાં દયા આવતી હતી, પણ તેઓ ખીયારા પરાધિન હોવાથી શું
કરી શકે ? નરેન્દ્રને હવે ખબર પડી કે-દેવી પ્રભાવતી પોતાના બાળ-

કને જરા પણ દુર કરતી નહોતી. તેના દીલમાં અવિશ્વાસનાં તત્વો સદૃશ્ય વ્યાપી ગયા હતાં. અનેક વિચારોના પરિણામે નાયક નરેન્દ્ર-પ્રસાદ પોતાના હૃદયમાં સદ્વિચારોને સ્થાન આપવા લાગ્યો.

“ અરે ! મહારાણી પ્રભાવતીના પ્રાણ-સ્વરૂપ પુત્રનું, મહારા રાજ્યના આધારનું, અને એક વિશ્વોદ્ધાનના ખીલના પુષ્પનું ખૂન કરવું-તેને છુદી નાંખવું. આ કામ કેટલું ભયંકર કહી શકાય ? પોતાના બાળકનો નાશ થતા તેની નિરાધાર માતાને કેટલું દુઃખ થાય ? પુત્રનું મરણ થતાં મહારાણી પણ આ દુનિયાં વધારે દિવસ જીવિત રહી શકેજ નહિ. અને મૃત બાળકલ્યા નથા સ્ત્રી હત્યાનું પાતક લાગે. આ પાપકર્મ મારે નથી કરવું. હવે તો અહીંથી ચાલ્યા જવું, અને બાળયુવરાજનું રક્ષણ કરવું તથા હવે મહારા માલીક વિજયસિંહને મદદગાર થવું, એજ મારો ધર્મ હોય શકે ”

‘ ઓ ! રાજ્યના કહેવાતા અધિકારીઓ ! અને ગરીબોની ગરદનો કાપીને લક્ષ્મીવાન થએલા શ્રીમંતો ! યાદ રાખજો કે-સત્તા અને સંપત્તિ સદાકાળ રહેતાં નથી, પણ તહમારાં સતકર્મો આ સંસારમાં અવિચળ રહી શકશે. ’ નાયક નરેન્દ્રપ્રસાદે એકાન્તમાં બેસીને પુષ્કળ વિચારો કર્યા, અને છેવટે પોતાના હૃદયમાંથી સ્વાર્થતા દુર કરીને પ્રભાવતીના મહેત્ત ખાસે આગ્યો. દરવાજા બહાર ઉઘાસ બેઠી હતી, તેણે નરેન્દ્રને જોતાં અચાનક આવવાનું કારણ પૂછતાં તે બોલ્યો.

“ બહેન ! હું મહારાણીની મુલાકાત લેવાની ઇચ્છા રાખુ છું, તમને રજા લઈ આવો. ”

ઉઘાસ તુરત પ્રભાવતીના ખાસે આવીને કહેવા લાગી.

“ નાયક નરેન્દ્રપ્રસાદ અહીં આવ્યા છે, અને તે ત્હમારી મુજાકાત લેવાની ઇચ્છા રાખે છે. ”

ઉદ્ધાસની હકીકત પ્રભાવતીના મમજવામા પરાગર નહિ આવેલી હોવાથી તે કહેવા લાગી.

“ કોણ આવ્યું છે ? ”

“ નાયક નરેન્દ્રપ્રસાદ ! ” ઉદ્ધાસે કહ્યું.

“ ભણે, ત્હેમને આવવા દે, જાહેન ! શું તે મહારા સુરસિંહને લેવા માટે તો નહિ આવ્યા હોય ? હવે તો મહારા મનમા અનેક પ્રકારની શકાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ હવેકત નહિ. જા ! ત્હેમને અહીં તેડી લાવ. ”

ઉદ્ધાસ નીચે ઉતરીને નરેન્દ્રપ્રસાદને ક્ષણ આવી. દેવી પ્રભાવતીની પ્રવૃત્તિ જોતાં નરેન્દ્રને પોતાના માથાપર વજ્ર પડ્યું હોય એવા ભાસ થયો. ત્હેના હૃદયવનમા દાવાનગ સળગવા લાગ્યો, અને રામેરામ અસખ્ય વીછી દરડયા જેવી વેદના થવા લાગી. આદર્શ રમણી-રત્ન પ્રભાવતીની દુઃખ સ્થિતિ જોઈને નરેન્દ્રની અખોમાથી અશ્રુ-ધારા વહેવા લાગી. અને મહારાણીને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યો.

“ દેવી ! માતા ! શું કહ્યું ? હું અત્યંત ભયકર કામ કરવા માટે અહીં આવ્યો હતો. આ કુટુંબનું નિર્વાહકરણ કરવાની આવશ્યકતા નથી. પ્રભુએ મ્હને એ અધમ કાર્ય કરતાં નિષ્ણાવ્યો. દેવી ! આજથી હું આપનો વમાનુદાસ થઈ ચૂક્યો છું. હવે મ્હને લોભ નથી, ભય નથી, અને ઇન્દ્રગીતા પ્રકાર પણ નથી. કેટલાક ગસસા ઠારા મહે જાણ્યું છે કે-ભીલ મરદાન ત્રિર નીરજનના પાસે યુવગજર્જી રહે છે, અને

રાજનગરના પ્રદેશમાં નીરજન અને દેવી વિનાસે એક ભીત સન્ય નેયાર ક્યું છે. આ સૈન્ય લઇને એ-ત્રણ દિવસમાં આનંદપુર તરફ આવવા માટે યુવરાજશ્રીએ વ્યવસ્થા કરી છે. હવે લડાઈ થશે, અને નરાધમ જાતીમને તહેના પાપકર્મનો ખદલો મળશે. આપની આજ્ઞા હોય તો હું મહારા માલીકને મદદગાર થવા માટે અહીંથી રાજનગર તરફ ચાલ્યો જાઉં. બાળયુવરાજશ્રીની ત્હમે ખરાબર રક્ષા કરશો. રાક્ષસી રાજ્યા તહેમની હત્યા કરવાની વૃક્તિઓ કરે છે, તેથી સાવધાન રહેવાની હવે ખાસ આવશ્યકતા છે.”

નરેન્દ્રની હકીકત સાંભળીને પ્રભાવતી કહેવા લાગી.

“ ઉદ્ધાસ ! સાંભળ્યું કે ? મહારા મનમાં પણ એવીજ શકાઓ ઉપસ્થિત થતી હતી. અને આખરે તે સાચી થઇ. ”

“ બહેન ! ત્હમે જરાપણ શીકર કરશો નહિ હું મહારા પ્રાણાન્ન સુધી પણ સુરસિંહનું રક્ષણ કરીશ. ”

“ દેવી ! ” નરેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો. “ હવે મહત્તે રજા આપો. યુવરાજશ્રીના રક્ષણ માટે હું મહારા સેવકોને સુચના આપતો જઈશ. ”

“ બાઈ ! સુખેથી સીધાવો. ત્હમારી સાત્ત્વિક મનોભાવનાને હું ધન્યવાદ આપુ છું. મહારા પુત્રને જીવતદાન આપવા માટે હું ત્હમારી જીવનપર્યંત આભારી રહીશ. ત્હમારા રાજનને મહારો સન્દેશો કહેશે કે-હવે વધારે દિવસ આપનો વિયોગ મહારાથી સહન નહિ થાય. ”

પ્રભાવતીથી વધારે શબ્દો બોલી શક્યા નહિ. યુવરાજને યાદ ખરતાં તહેનાં નયનમાંથી અશ્રુગિન્દુઓ ટપકવા લાગ્યાં. નરેન્દ્રપ્રસાદ પણ એક નિમાસો નાંખીને તુરત રાજનગર તરફ જવા લાગ્યો.

આ બનાવ બન્યા પછી બીજા દિવસેજ આનંદપુરમાં રાજાનાં એક જાસુસદારા બપોર પડી કે-નાયક નરેન્દ્રપ્રસાદ પ્રતાપગઢમાંથી જઈને ભીલ સરદાર નીરંજનના પક્ષમાં મળી ગયો છે, બીજોની ફેરી વિજાસનુ યુવરાજ વિજયસિંહ સાથે લગ્ન થયું છે અને આશરે ત્રીસેક હજાર ભીલસૈન્ય રાજનગરના પર્વતોમાં એકઠું કરવામાં આવ્યું છે.

આ સમાચાર સાંભળીને રાજાનો ક્રોધ દુઃખ, અને અભિમાનથી અસ્વસ્થ થઈ ગઈ, અને હવે શું કરે ? એ બાબતના વિચારો કરવા લાગી. એક રાજકર્મચારી પણ નરેન્દ્ર, નીરંજન, વિજાસ તથા વિજયસિંહની હીલચાલના સમાચાર જાલીમસિંહને કહેવા લાગ્યો, આ વખતે તે મદીરામાં મસ્ત બનેલા હોવાથી 'અન્હા ! એક શરાણકી પ્યાલી લાવ' એ વાક્ય સિવાય 'બીજું' કંઈ બોલી શક્યો નહિ.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

“ ઐ વારાંગના કોણ હશે ? ”

“ સુભાષિતેન ગીતેન યુવતીનાં ચ લીલયા ।

મનો ન મુહ્યતિ યસ્ય સ યોગી હથવા પથુઃ ॥

ભાવાર્થ:— ‘ સુભાષિત સંગીત, અને યુવતીની લીલાથી જેનું મન મુગ્ધ નથી થતું, તે કોઈ યોગી અથવા પશુજ હોવો જોઈએ. ’

આનંદપુરમાં જે દિવસથી એક વારાંગના આવી છે, તેના કાંકિત કહેની પ્રશસા સર્વત્ર થયા કરે છે, બાળકા-યુવાનો-અને વૃદ્ધો આ વારાગનાનાં ગાયન સાંભળવા માટે ઉત્સુક થયાં હતાં. પરંતુ તેનું ગાયન સાંભળવું એ કંઈ સાધારણ વાત નહોતી. વારાગનાએ એક ગાયન ગાવાના એક હજાર રૂપિયા શી ગમ્યા હતા. તેથી કેટલાક રસિક પણ ગરીબ મનુષ્યોને નિરાશ થવું પડ્યું હતું.

વારાગના સુંદર હતી, તેના જેવી રૂપવતી સ્ત્રી આખા આનંદપુર રાજ્યમાં નથી એમ લોકો કહેતા હતા. તેનું અસૌકિક સૌન્દર્ય જોઈને કેટલાકો મુગ્ધ બની ગયા હતા અને એ લાવણ્યમયી લલનાનો સ્નેહ સંપાદન કરવા માટે ઉત્સુક થયા હતા. વારાગનાએ સેકડો વ્યક્તિઓને દીવાની બનાવી દીધી હતી. પોતાના માટે એક ભાડે રાખેલા મકાનમાં આરણ્ય ગૃધ્ર કરીને જે દિવસથી મધ્યરાત્રિ પછી વારાંગના ગાન કરતી હતી તેનો અને વાણાનો મધુર અવાજ શ્રવણ કરવા

લોકો નિદ્રામાંથી જાગ્રત થતા હતા અને તહેની મુલાકાત લેવાની ઇચ્છા રાખતા હતા, પણ એક ગાયન ગાવાની એક હબ્બર રૂપીઆ રીની વાત સાંભળીને તેઓને નિરાશ થવું પડતુ હતુ. હવે આનંદપુરમાં પ્રથમના જેવી સગીન શાળાઓ રહી નથી, અને હવે સગીત વિદ્યા-વિભૂષિત વ્યક્તિઓની કદર કરનારાઓ પણ વધારે પ્રમાણમાં રહ્યા નથી. સ્વર્ગરથ મહારાણાના સમયમાં પ્રત્યેક સગીન-કારનુ અપૂર્વ સન્માન કરવામાં આવતુ હતુ, અને ગાયકોને મનોપ આપવામાં આવતો હતો. પણ હવે તે સ્થિતિ બદલાઈ છે. જ્યાં અનેક ગવૈયાઓ તથા વારાંગનાઓ આવીને રાજા અને પ્રજાનો આશ્રય મેળવીને પોતાની અનુપમ કળા દર્શાવતાં હતાં, ત્યાં આજે સ્વાર્થસાંધક અને પૈસા માટે પોતાના દેહનુ વેચાણ કરીને માત્ર વિષયવાસનાથીજ પુરુષોનાં મન તમ કરનારી વેશ્યાઓને સ્થાન મળ્યુ હતું. સગીત તથા નૃત્યની ખરી ખૂબી સમજાવનારી વારાંગનાઓનાં કદર આવા બેકદર રાજ્યમાં ક્યાર્થી થાય ? અત્યારે રાજ્યા રાજ્ય-શાસન કરતી હોવાથી અનેક પ્રકારની અવ્યવસ્થા થઈ હતી. રાજસેવકોને તહેણે સ્વાધિન કર્યા હતા. તહેની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કાર્ય કરનારાઓને જીવનપર્યંત કેદખાનામાં પુગાઈ રહેવાની. હદપાર થવાની, અગર શિરચ્છેદની સજા ભોગવવી પડતી હતી. બે માણસો પણ સાથે બેસીને રાજ-નૈતિક બાબતની ચર્ચા કરવાનું સાહસ કરી શકતાં નહોતાં. તમામ પ્રજાજનો રાજબાથી ડગતા હતા, અને તહેને માનવસ્વરૂપે ચુકેલનો અવતાર માનતા હતા. વેશ્યાઓ તથા મદીરાનો ભક્ત બની ગયેલો જાલીમસિંહ પણ રાજબાની આપખુદ સત્તા બધ કરવાનું સાહસ કરી શકે તેમ નહિ હોવાથી આનંદપુર રાજ્યમાં દરરોજ અત્યાચારોની વૃદ્ધિ થવા લાગી હતી.

સગીત વિદ્યા-વિપારદ વારાંગનાને બે દ્વિસથી કોઈએ પોતાના

ધેર ગાયન ગાવા માટે આવવાનું આમત્રણ કર્યું નહિ. તેથી તહેના દિવસમાં સંગીત વિદ્યાર્થી અજ્ઞાન અને બેકફર સમાજ પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. પણ અથા વળ્યું શું ? એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

“ પાવૈયાના ગામમાં, પાતર કરી દુકાન;
તેજ ગુમાર્યું ગાંડનું, જરા ન પામી માન.

“ જરા ન પામી માન, રાત આખી તે જાગી;
મજ્ય ન ધન કે ધાન્ય, પ્રેમના ભૂખ ન ભાગી.

“ ભાગી ત્યાથી નાગ, શોક કરતી તે નાના,
પાતર કરી દુકાન, ગામમાં પાવૈયાના.

વારાંગનાની પણ એવીજ સ્થિતિ થઈ હતી. છેવટે ત્રીજો દિવસ થયો. આનંદપુરમાં કિશોરસિંહ નામનો એક પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમરનો રાજપૂત યુવક રહેતો હતો, તહેના માળાપ અખૂટ સપત્તિ મુકીને સ્વર્ગવાસી થએલા હોવાથી અત્યારે તે સ્વતંત્ર થયો હતો. કિશોરસિંહ સદ્વિદ્યાલક્ષ્મી અને સાહિત્યક હોવાથી તહેણે વારાંગનાને એક ગાયન ગાવાના એક હજાર રૂપિયા શી આપવાની હામીને પોતાના ઘેર બોલાવી. વારાંગનાની અનુપમ લાવણ્યતા જ્ઞાને કિશોરસિંહ ખુશ થયો, અને તહેને સાક્ષાત્ સરસ્વતિનો અવતાર માનવા લાગ્યો.

“ બાળા ! ” કિશોરસિંહે કહ્યું “ હું આજે આપની સંગીત તથા નૃત્ય કુશળતા સાબળવાની અને જ્ઞેવાની હજી રાખું છું. હું ધાંડું કે-તદમાગી સર્વોત્તમ કલાના પ્રભાવથી અમ્હારાં મન રંજન કરી શકશે. ”

“ મહારાજ ! એ તો મ્હારો ધધો છે. આપની ઉચ્ચ ઉદારતા માટે હું આભાર માનું છું. અને આશા રાખું કે—આપના મિત્રમંડળને તથા આ શહેરના પ્રખ્યાત સદ્ગૃહસ્થોને આજના જલસામાં આમંત્રણ કરીને બોલાવશો. ”

ચતુર વારાંગનાની સૂચના મુજબ કિશોરસિંહે પોતાના મિત્રો તથા સુપાત્ર વ્યક્તિઓને નિમંત્રણ કરીને તાત્કાલિક સ્વગૃહે બોલાવ્યા અને તે તમામ લોકો આવી ગયા પછી વારાંગનાએ સમયાનુકૂળ નીચેનું ગાયન ગાવાની શરૂઆત કરી

(સંગીત)

“ ઉગેલું અસ્ત હા ! થાએ, ખીલેલું પુષ્પ કમ્ભાએ;
નહિ એ ભેદ સમજાએ, સમયની એજ બલીહારી !

“ ગન્યા છે દિર, ગિયારા-ખૂટી છે શૌર્યની ધારા,
ગણ્યા છે દુશ્મનો પ્યારા, સમયની એજ બલીહારી !

“ ખરો ધર્મી રીખાએ છે, દુઃખી સત્તારી થાએ છે,
હૃદય-શાન્તિ હુંટાએ છે, સમયની એજ બલીહારી !

“ ત્હમારું તુર સૌ જાતું, થવાતું જે ન, તે થાતું;
જતાં ના સત્ય સમજાતું, સમયની એજ બલીહારી !

“ ત્હમારી ઉચ્ચ આસક્તિ, ત્હમારા દેશની ભક્તિ;
થવા પાલન-નથી શક્તિ, સમયની એજ બલીહારી !

“ ખલાસી ના મળ્યો સારો, ત્હમારો ક્યાં હશે આરો ?
ગાજો પ્રાંત સ્વાર્થને પ્યારો ? સમયની એજ બલીહારી !

‘ હવે ધારો મગલ નીતિ, તજી દો દિલ્લી બીતી
દુ ખદ રાત્રિ ગદ વીતી મમયની એગ બક્ષીદારી ’

• વિગત-સન્દેશ આ મ્હારો તલસાગ અતરે ધારો,
કરો જયકાર પોતાનો સમયની એગ બક્ષીદારી !

“ વિધાકાન્ત ”

વારાગનાનું મંગીત મમામ થયું. અંતે તમામ શ્રોતાજનો વાલ-
વાળા અવાજો કરવા લાગ્યા વિદાન તથા કફરનાન રાજપૂત યુવક-
ના કિશોરમિલ એક લગ્ન રૂપીઆ વારાગનાને બક્ષીસ આપીને
આભાર માનવા લાગ્યા અતુર ગાયીકા રૂપીયા લઈને તુરત તમામ
શ્રોતાજનોને મોલવન્દન કરીને સ્વગૃહે જવા લાગી. લેના ગયા પછી
કિશોરમિલના ત્યાં આવેલા લોકોમાં વારાગનાએ ગાએલા મામિક
ગીત સમગ્રી વિવિધ પ્રકારની અર્થાએ થવા લાગી. કોઈએ કહ્યું કે --
“ યુવનાજ વિગતમિલ લગ્ન સુધી અવશ્ય અવિત છે, અંતે વારાગ-
નાએ ગાએલા ગીતમાં વિગત સન્દેશ એ સજ્જાથી મળે નવિન તત્ત્વ
મળવાનું મળ્યું છે કોઈએ કહ્યું કે-આ બુદ્ધિમતી નાયકા એ પેલી
દીવાની ના નહિ હોય ? અંતે કોઈએ ‘કહ્યું કે-બીલ-સરદાર નીરજને
આપણા રાજ્યની પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરવા માટે આ વારાગનાને
મનુષ્ય તરીકે મોકલી હોય એવું અનુમાન કરી શકાય છે. ” લોકો
જેમ કાંવ તેમ જુદા જુદા અભિપ્રાયો આપવા લાગ્યા પણ કોઈ
ચોક્કસ નિર્ણય કરી શક્યું નહિ

“ એ વારાગના કોણુ હશે ? એનું જગપતે પૂછ્યું.

“ મુન્ગળા ! મળે ના એ વારાગના યુવનાજનો મામિક સન્દેશ

આપણને સભાગાવવા માટે આવનારી ગુપ્ત દૂતી લેાય એમ જણાય છે. કારણ કે-તેના જમણા હાથની આંગળીમાં આનંદપુર રાજ્યના ચિન્હવાળી વીટી બેઠેને મ્હને મંપૂર્ણ ખાતરી થાય છે ”

કિશોરમિહે તમામ શ્રોતાજનોની શકા નાબૂદ કરનારો ખુલાસો જાહેર કર્યો.

“ જરાબર છે ! પણ હવે આપણે કરવું શું ? ” કેટલાક શ્રોતાજનો પૂછવા લાગ્યા.

“ બન્ધુઓ ! વારાંગનાએ આજે એક બુદ્ધિમાન અને રાજનીતિજ્ઞ વ્યક્તિ અનુસાર કામ કર્યું છે. યુવરાજ વિજયસિંહને આપણે મહારાણાશ્રીના ખૂતી તરીકે માન્યા હતા, પણ હવે તે સગવડ દૂર થયો છે. આપણા કહેવાતા મહારાણા ખલીમસિંહનો ત્યાગ કરીને હવે યુવરાજશ્રીનો રાજ્યાભિષેક કરવા માટે તેમના મન્દેશાનો સહયોગ જિલ્લો કરીને સહાયક થવાની અવશ્ય જરૂર છે. ”

કિશોરસિંહની અભ્યર્થનાને સર્વાનુમતે અનુમોદન મળ્યું. અને તમામ લોકો ધીરે ધીરે વીખગામ જવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

‘ અજબ પરિવર્તન.

“ બહુ સુખીયાને-બહુ દુઝિયા છે ! કોઈને જરા-કોઈને જુતાં છે !
કોઈ ધનદાતા-કોઈ વગજાતા, કોઈ લોભી-કોઈ ધન ધુતા છે. !
“ કોઈ સૂદા-લૂખા-મૂખ્યા છે ! કોઈ લીલા ને રસવતા છે. !
કોઈ અતર પડદા બાધીને, માયા-મમતામાં સૂતા છે. !
“ કોઈ પડદા પ્રેમ ચીરીને, પ્રભુ જ્યોતિ જોવા જંગે છે. !
દુનિયામાં પોકળ ભપકાનાં, કંઈ ઢોલ-નગારા વાગે છે !

“ વસન્ત ”

x

x

x

x

રાજબા વિકરી છે, ત્હેનો પ્રીય અને વિશ્વાસુ સેવક નરેન્દ્રપ્રસાદ વિરૂદ્ધ પક્ષમાં મળી જવાથી ત્હેના હૃદયમાં ક્રોધની-છર્પાની-અને વૈરની આગ સળગી રહી છે. હવે કેટલાક રાજસેવકો તથા નગરજનો રાજબાના આપખુદ હુકમનો અનાદર કરવાની હિમ્મત કરવા લાગ્યા છે, પોતાનું સન્માન શીથિલ થવાથી ત્હેના દિલમાં અશાન્તિની વૃદ્ધિ થતી હતી. અને વિજયસિંહ, પ્રભાવતી, તથા બાળયુવરાજના હસ્તી આ દુનિયામાંથી નાખુદ કરવાના પ્રયત્નો કરવા લાગી હતી.

એક દીવસ રાજબા ફક્ત બે અગરક્ષકોને પોતાના સાથે રાખીને પ્રતાપગઢના કિલ્લામાં જઈ પહોંચી ત્હેના જવાના સમાચાર તદ્દન બાનગી રાખવાની અગાઉથી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. પ્રભાવતીએ જ્યારે પોતાની મોટી બહેન રાજબાને ઘણા મહીને મુલાકાત

સેવા માટે આવેલી જોઈ, ત્યારે તેના હૃદયમાં અવનવા વિચાર આવવા લાગ્યા. અને પોતાના પુત્રને રાજ્યાના ખાળામાં મુકીને સાત્વિક મનોભાવનાથી કહેવા લાગી.

‘ જાહેન ! તહમે આવ્યાં ? હવે હું વધારે દિવસ જીવવાની નથા મહારે અત્યારે તહમારા સિવાય કોઈનો આધાર નથી આ બાળકને તહમારાજ પુત્ર સમાન ગણીને તેનું પાલન કરજો, અને મહારા અપરાધની ક્ષમા આપશો. ’

પ્રભાવતીનો કહ શોકથી રૂધાઈ ગયો. અને મૃદિત થઈને જમીનપર પડી ગઈ. આ દૃશ્ય જોઈને રાજ્યાના શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું તે મૂર્તિવત્ એમી રહી હતી. ઉદ્વાસે આવીને પ્રભાવતીના માથાપર પાણી છાંટ્યું. અને તેને શુદ્ધિમાં લાવવાના પ્રયત્નો કરવા લાગી. થોડા સમય પછી પ્રભાવતી જગા ભાનમાં આવી અને દીવાની સમાન સ્થિતિમાં કહેવા લાગી.

“ મહારો મુરસિદ ક્યા છે ? ”

“ આ રહ્યો ! ” રાજ્યાએ કહ્યું ‘ જાહેન ! તું મહારાઈશ નહિ તહારા પુત્રનું મહારા પ્રાણુથી અર્પીક ગણાને તેનું મપર્ણ રીતે હું રક્ષણ કરીશ ’

‘ અરેરે, જાહેન ! બાજ પ્રભાતમાં મહને એક મયકરે મ્વનું આગ્યુ હતું. અને તે મ્વનામા મહારા મુરસિદનો વિયોગ થયો હતો. હાય ! આ મ્વનાની વાત વાદ કરતા મહારી છાતી દારી જનવ છે. ’

પ્રભાવતીને રાજ્યા તથા ઉદ્વાસે આશ્વાસન આપ્યું. અને મ્વનાની ખ્રમણા દુર કરવા માટે તેની અસત્યતાનાં ઉદાહરણા સમજાવવા લાગ્યા પોતાની ન્દાની જાહેનની સગલતા-વિશ્વામ-પુત્ર-વાત્સ-

સ્વતા-અને હૃદયની ઉચ્ચ પવિત્રતા જોઈને રાજાના જીવનમાં લાખો તીર વાગ્યા સમાન વેદના થવા લાગી. તે જે કાર્ય માટે આવી હતી, તે કાર્ય અમલમાં મુકવાનું સાહસ કરી શકી નહિ આખરે રાજાએ પોતાના જે અગરક્ષકોને ખાનગીમાં જોડાવ્યા, અને હેમને યુક્તિપૂર્વક કહેવા લાગી

“ જો તમે વિજયસિંહના પુત્રનું ખૂન કરો, તો તેના બદલા તરીકે હું તમને અને જે લાખ રૂપીયા તથા જે ગામ બક્ષીસ આપીશ. ”

રાજાના સંવેદો લાલચમાં લપટાયા, અને તેની ઇચ્છાનુસાર કાર્ય કરવાની પોતાની ખુશી દર્શાવવા લાગ્યા. ફાસી દેવાનો હુકમ સભાગાવીને ન્યાયાધિશ જેટલી ઉતાવળથી પોતાનું સ્થાન છોડીને ચાલ્યો જાય છે, એવીજ રીતે રાજા પણ આ ભયાનક હત્યાકાંડની આજ્ઞા આપીને શીઘ્રતાપૂર્વક આનંદપુર આવી પહોંચી.

આજે રાજાના અને સંવેદોએ આખી રાત મદીરાપાન કરવામાં અને ગાંજો પીવામાંજ વીતાવી હતી જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે પ્રભાવતી નિત્યકર્મથી મુક્ત થઈને પ્રભુ-પ્રાર્થના કરવા માટે જુદા ખંડમાં ચાલી ગઈ. આ વખતે, એક ઘાંઠે આવીને નિદ્રાધિન થયેલી ઉદ્ધામના મોંઢામાં કપડાંનો કુચો માર્યો, અને બીજાએ તુરંત તેની છાતીમાં તીક્ષ્ણ કટારી મારીને આ પરમ વિદુષી તથા એક આદ્ય સેવિકાનો જીવન-દિવસ જુઝારી દીધો. જ્યારે ઉદ્ધામનો દેહ તદ્દન અચેતન થઈ ગયો, ત્યારે આ અને નરરાક્ષસે પ્રભાવતીના પ્રિયપુત્ર મુરસિંહને ઉઘાડી ઉપાડી લઈને પ્રતાપગઢના કિલ્લાની બહાર નીકળીને જંગલમાં દોડવા લાગ્યા

પ્રભુપ્રાર્થના કરીને જ્યારે પ્રભાવતી પોતાના ખડમાં આવી પહોંચી. ત્યારે તહેની દષ્ટિએ ઉદ્ધાસનું મુડદું પડેલું દેખાયું. અને બાળ યુવરાજ સુરસિંહ જોવામાં આવ્યો નહિ. જેવી રીતે આકાશમાંથી વિજળી પડે છે એવીજ રીતે પ્રભાવતી જમીનપર પડી ગઈ. અને માથુ તથા છાતી કુટતી ચોધાર આંસુએ રોવા લાગી. અત્યારે તહેના પાસે કોઈ આશ્વાસન આપનાર રહ્યું નથી. પ્રભાવતીએ પ્રતાપગઢમાં પોતાના પાસે રાખેલા એક સેવકનું પણ રાજબાના અંગરક્ષકો ખૂન કરતા ગયા હતા અફસોસ ! આનંદપુરની મહારાણી ! ત્હારી આ દશા ?

પ્રતાપગઢમાં ઉદ્ધાસ તથા પ્રભાવતીના એક સેવકનું ખૂન કરીને નાસી ગએલા એ ઘાતકો એકાદ ગાઉ દુર જઈને ઉભા રહ્યા. અને બાળયુવરાજની હત્યા કરવા માટે તૈયાર થઈ ગયા. એક ઘાતકે આ રડતા નિર્દોષ બાળકના એ હાથ પકડી રાખ્યા, અને તહેની છાતીમાં કટારી મારવા માટે પોતાનો ખૂની હાથ ઉઘો કર્યો. એજ વખતે અચાનક તહેના માથામાં એક તીર આવીને પેસી ગયું. અને તે ચીસ પાડીને જમીનપર પડી ગયો. જે મનુષ્યે સુરસિંહના એ હાથ પકડી રાખ્યા હતા તેની છાતીમાં તાત્કાલિક ખીજી તીર વાગવાથી તે પણ નીચે પડ્યો. અને આ બંને નરરાક્ષસો પોતાના પાપકર્મને હીસાબ આપવા માટે યમસદનમાં પહોંચી ગયા.

પ્રિય વાંચકો ! બાળયુવરાજની હત્યા થતી અટકાવીને તહેને જીવતદાન દેનાર, તથા પેલા એ પાપીઓને યોગ્ય સજા કરનાર એ પરોપકારી વિર વ્યક્તિ કોણ હશે ? સાંભળો ! આ સત્કર્મ દર્શાવનાર અન્ય કોઈ નહિ પણ ભીલ-સરદાર વીર નીરંજન હતો. આનંદપુર રાજ્યની આધુનિક પરિસ્થિતિનું શુભ રીતે અવલોકન કરવા માટે

નીકળેલો નીરંજન દેવયોગે આજે અહીં આવી પહોંચ્યો હતો. પર્વ-
તના એક શિખરપરથી જ્યારે આ ઘટના તહેના જોવામાં આવી, ત્યારે
તહેણે જને ધાતકોને તીરથી વીધી નાંખ્યા. અને સુગસિહને લઇને
ઝટપટ રાજનગર તરફ જવા માટે તૈયાર થયો. જરા દુર ગયા પછી
નીરંજને બંસી વગાડી. તહેની મધુર વાંસળીનો નાદ સાંભળીને થોડા
બીજા સેવકો આવીને હાજર થયા. નીરંજને એક ઘોડો મંગાવ્યો,
અને તેનાપર સ્વાર થઇને બાલયુવરાજને પોતાના પાસે રાખી વિદ્યુ-
તવેગથી સ્વામી સ્નેહજ્યોતિના પાસે આવી પહોંચ્યો. નીરંજનની
ગોદમાં એક બાળકને જોઇને સ્વામીજી પૂછવા લાગ્યા.

“ આ કોણુ છે ? ”

“ આનંદપુર રાજ્યના ભવિષ્યના મહારાણા ! ”

“ હેં ! શું ખરી વાત છે ? ” સંન્યાસીએ આશ્ચર્યચક્રિત થઇને પૂછ્યું.

“ હા, મહારાજ ! આજે પ્રભાતમાં હું પ્રતાપગઢ થઇને આનંદપુર
તરફ જવા માટે અહીંથી નીકળ્યો હતો. ત્યાં રસ્તામાં રાજબાના બે
સેવકો આ નિર્દોષ બાળકનું ખૂન કરવાની તૈયારી કરતા હતા. આવું
ભયંકર દૃશ્ય દુરથી મહારા જોવામાં આવતા એ અને શયતાનોને
મ્હેં તીર મારીને અચેતન કરી નાખ્યા. અને બાલયુવરાજને લઇને
તુરત અહીં આવ્યો છું. ”

“ દેવી પ્રભાવતી ક્યાં છે ? ”

“ સ્વામીજી ! મ્હને તે બાચતના ખબર નથી. રાજબાના
જસુસો પ્રતાપગઢની આસપાસ કરતા હોવાથી મહારા વિચારો ફેરવવા
પડ્યા. મહારાજ ! આ બાળકને હવે આપના પાસે રાખીને હેનું રક્ષણ

કરજો. હું અહીંથી ફેરી પ્રસાવતીની ખગર લેવા અને આ સમાચાર કહેવા માટે અત્યારેજ પ્રતાપગઢ તરફ જતકિહું '.

તીરજન ગયો, અને ગ્વામી સ્નેહજ્યોતિ બાળયુવરાગને લઇને દેવ-મન્દિરમાં આવેલા ગુપ્ત ભાયરામાં ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

“ બુઝાતો દિપક. ”

“ રાવણ જે સ્થાનમાં રહેતો હતો, તે ત્રિકુટાચળ પર્વત હતો, તેની આસપાસ ખાઇડેપે સમુદ્ર હતો, રાક્ષસો તેના ચોદાચો હતા, કુબેર જેવો મહાન ભગારી હતો અને તેનું નીતિશાસ્ત્ર શુક્રાચાર્ય પ્રણીત શુક્રનીતિ હતું છતાં પણ તે રાવણ કાળને લીધે નાશ પામ્યો હતો. ”

“ સદ્બોધ સંગ્રહ. ”

આનંદપુરમાં ધીરેધીર બધા મામલો પકટાઇ જવા લાગ્યો હતો. ગતલીમસિહની બેઠગદારીથી અને રાજબાના મનસ્વી કારોબારથી રા-જસેવંકા અને નગરજનો ટટાળી ગયા હતા. આ અનુકુળ સમય જોઇને સરદાર અદ્રકુમાર પોતાના કેટલાક વિશ્વાસુ માણતીઓને લઇને જોલના દરવાજા તોડીને જંગલમાં નાસી ગયો હતો. આ સમાચાર કેદખાનાના મુખ્ય રક્ષકે જ્યારે ગતલીમસિહને કહી મળ્યા ત્યારે મદીરાપાનથી ખેંસાન પીનેના ગતલીમ કહેવા લાગ્યો.

“ અચ્છા, એકજ પ્યાલી લાવ ! ”

“ મહારાજ ! ” જેલર બોલ્યો. “ મહતે ચોકસ ખબર મળી છે કે-ત્રીસ હજાર બીજસેનાને લઇને યુવરાજ વિજયસિંહ તથા નીરજન આપણા નગર ઉપર હલ્લો કરવા માટે આવે છે. ”

“ ક્રાણ આવે છે ? ” જલ્દીમસિંહે પૂછ્યું.

“ યુવરાજ વિજયસિંહ ! ” જેલરે કહ્યું.

“ આને ઘો !.....ઔર ગાના બબના હોતે ઘો ! ” જલ્દીમ-સિંહ જેમ કહે તેમ પ્રત્યુત્તર આપવા લાગ્યો.

“ મહારાજ ! ” જેલરે અકળાઇને કહ્યું. “ હવે નમરનું રક્ષણ કરવાની શું જરૂર નથી ? ”

“ રાજ્યાને કલો ! ” જલ્દીમે રોકડો જુવાબ આપ્યો.

હવે વધારે પુજવાનું વ્યાજખી નહિ લાગવાથી જેલર તુરત ચાલ્યો ગયો. અને વિહારોદ્યાનમાં પુનઃ ગાન તાનતી ક્રિયા ચાલુ થઇ, દારૂની પ્યાલીઓ ફરવા લાગી, તથા ‘ વાહવાહ ’ ના શબ્દોથી વેશ્યાઓને ઉત્તેજન આપવાની હીલચાલ થતી હતી. મોહમાં અંધ બનેલા જલ્દી-મસિંહને એટલું પણ લાન નહોતું કે હવે તહેનો આનંદપુર રાજ્યના મહારાણાનો મેળવેલો અધિકાર નષ્ટ થવાનો છે, આ કડાઇમાં જનના પુત્રહીન, કન્યા પિતૃહીન, સ્ત્રી સ્વામીહીન, અને બહેન બન્ધુહીન થશે. તથા પોતાના પિતાશ્રીની હત્યા કરીને પ્રપચ્છી પ્રાપ્ત કરેલી જલ્દી-મસિંહના સુખદર્શક સુર્યનો સદાને માટે અસ્ત થઇ જશે.

રાજ્યા વિહારોદ્યાનમાં આવી પહોંચી, તહેને જોઇને ગુણીકાઓ

ગભરાઈ ગઈ, અને પોતાના નૃત્ય ગાનની ક્રિયા બંધ કરી દીધી. આ બનાવ ઉપસ્થિત થતાં જ્ઞલીમસિંહ કહેવા લાગ્યો.

“ બીબી જન ! ગાના બંધના હોને ઘો. ”

પોતાના પતિની આવી અધમ સ્થિતિ જોઈને રાજબાના હૃદયમાં અત્યંત ક્રોધ જાગ્યો થયો. તહેણે પોતાના હાથના ધમારથી તમામ વેશ્યાઓ તથા જ્ઞલીમના હાજી-હા કરનારા સોજતીઓને એકદમ ચાલ્યા જવાનો હુકમ કર્યો. પતિ અને પત્નિ વિહારોદ્ધાનમાં એકાન્ત સ્થળે બેઠાં હવે જ્ઞલીમસિંહે રાજબાને કઠ્ઠસ્વરથી ઓળખી લીધી. તેથી તે આંખો ઉઘાડીને કહેવા લાગ્યો—

“ કોણે મહારી રાજબા ? ”

“ હા ! શુ હજીસુધી તમારી અક્કલ ઠેકાણે નથી આવી ? ”

“ અરે, અક્કલના ભડાર ! ” જ્ઞલીમસિંહ હાસ્યયુક્ત વદનથી કહેવા લાગ્યો. “ હુ શુ કરે ? તુ મને એકજ શરાબની પ્યાલી ભરી આપ એટલે મહારે ચક્કર ઠેકાણે આવી જશે. ”

“ એમ કે ? ” રાજબા તિરસ્કારથી બોલી. “ શુ પિતાજીના રક્તનાં ચિન્હ આ લાલ રંગના શરાબથી નાબુદ થશે ? ”

“ ચુપ રહે રાજબા ! કાંઈ સાંભળશે ”

“ એ બાબતની તમને ક્યાં પરવા છે ? ” બસ ! દારૂ પીઓ, અને વેશ્યાઓની સોજતમા મશગુલ રહો. ”

“ રાજબા ! હવે મને વધારે સતાવીશ નહિ, કદાચ હુ દીવાનો થઈ જઈશ. ”

“ હવે બાકી શુ રચ્યું છે ? ”

જલ્મીમસિહને રાજાના હૃદયભેદક શબ્દોની અસર થવા લાગી. શરાબનો નીશો ધીરેધીરે ઉતરી જવાથી તે નમ્ર બનીને કહેવા લાગ્યો.

“ મહારી બહાદુરી ! હવે આજથી ગુણીકાઓનો સગ છોડવાની અને મદીરાપાન નહિ કરવાની હું ખાસ પ્રતિજ્ઞા કરું છું. બસ ! હવે તારા દિલને શાન્તિ થઈને ? ”

“ તમારા શબ્દોનો કંઈ અર્થજ નથી, તમારી પ્રતિજ્ઞાનો અને વિરતાનો મહત્ત્વ સંપૂર્ણ અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે. ”

“ રાજા ! ” જલ્મીમસિહ ગુસ્સે થઈને બોલ્યો. “ તું રાક્ષસી છે ? ”

“ ના ! મહારા પિતાનું ખૂન કરીને મહેં એક શયતાનનું કામ નથી કર્યું ”

“ બસ કર ! મહત્ત્વ વધારે સતાવીશ નહિ, હું આપવાન કરીને મરી જઈશ. ”

“ તમારી રૈયત તમને મરી ગયા સમાનજ ધારે છે. હવે મરવાનું શું બાકી રહ્યું છે ? ”

રાજાના હૃદયવેધક મર્મપ્રહારો સાંભળીને જલ્મીમસિહ અકળાયો. અને વાત ફેરવવાના હેતુથી તે પુછવા લાગ્યો.

“ તું અહીં કેમ આવી છે ? ”

“ તમને બરાબર સાવધાન કરવા માટેજ હું તમારા પાસે આવી છું. વિજય અને નીરજન ત્રીસ હજાર ભીલ સૈન્ય લઈને આ તરફ આવવાના સમાચાર મહત્ત્વ મળ્યા છે. પ્રભાવતીના પુત્રનું ખૂન થઈ ગયું, સરદાર ચંદ્રકુમાર પોતાના કેટલાક સોબતીઓ અને તમને રાજનગરના અગ્ન્યમાંથી પકડીને કેદ કરેલા તમામ લુંટારાઓને લઈને

જેલમાંથી નાસી ગયો છે. આપણા લશ્કરમાં અને પ્રજાજનોમાં અસતોષ વ્યાપેલો હોવાથી યોગ્ય મદદ મળે એવો સભવ નથી. બાત ! હવે આપણે શું કરવું ? ”

રાજાની વાત સાંભળીને જાલીમસિંહ વિચારસાગરમાં ડુબી ગયા, અને પોતાના માથે ઘેરાએલાં દુઃખનાં વાદળ દૂર કરવાના ઉપાયો શોધવામાં તદ્દાન બન્યો. થોડીવાર પછી તહેલું રાજાને પૂછ્યું.

“ પ્રિયા ! આપણા ખજાનામાં ફેટલા રૂપિયા છે ? ”

“ એક દમડી પણ નથી. ” રાજાએ નીસાસો નાખીને કહ્યું. ‘ સૈનિકાને છ મામથી બીજાકુલ પગાર આપવામાં આવ્યો નથી. તહમે લાખો રૂપિયા વેશ્યાઓને બક્ષીસ આપવામાં અને મોજમજાહનાં સાધનો મેળવવામાં ઉડાવી દીધા છે, અને છેવટે આવું દુઃખ પરિણામ ઉત્પન્ન થયું છે. તેથી હવે કાઈક અદોષસ્ત કરવો જોઈએ ’

“ રાજા ! તું ગભરાઈશ નહિ ! હું વિજય અને નીરજનના સાથે યુદ્ધ કરીશ. હવે તારા તથા મહારાં આભૂષણો વેચીને તથા વેશ્યાઓ અને આ નગરના શ્રીમંતોને લુટીને લડાઈનાં સાધનો માટે લાખો રૂપિયા મેળવીશ. બસ ! હવે તું જા ! હું વિચારની વ્યવસ્થા કરવા માટે પ્રવૃત્ત થાઉં છું. ”

પોતાના પતિનાં ઉત્સાહવર્ધક વાક્યો સાંભળીને રાજા ખુશ થઈને ચાલી ગઈ. અને જાલીમસિંહ તુરત રાજસભામાં જઈને યુદ્ધના રચના-મક ધર્મ માટે અધિકારી વર્ગની સલાહ લેવા લાગ્યો. છેવટે વિજયસિંહના સાથે લડાઈ કરવાનો ઠરાવ સર્વાનુમતે મંજૂર થયો. રાજકુમાર જાલીમસિંહે પોતાના સૈનિકાને છ માસનો બાકી રહેલો પગાર ચુકવી આપવાથી, ફેટલાક રવાર્યસાધક પ્રજાજનોને જાગીરોની

લાલચ આપવાથી, અને કેટલાક દેશદ્રોહી મનુષ્યોએ બાહ્ય આડંબર ધારક વફાદારી દર્શાવવાથી વિચ્છેદ કરવાની તૈયારીઓ થવા લાગી. ખુઝાતો દિપક જરા સતેજ થયો, અને યાદવા-સ્થળીના જેવો પ્રસંગ પુનઃ ઉત્પન્ન થવાનાં ચિન્હ જણાવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

“ કૃમ્યોગની મીમાંસા ”

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ॥

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુદ્ધયસ્ત્ર વિગતજ્વરઃ ॥

ભાવાર્થ — અધ્યાત્મ ચિત્ત વડે સર્વ ક્રમેને મહારામાં અર્પણ કરી આશા વગરનો, મમતા વગરનો, અને સતાપ વગરનો થઈને તું યુદ્ધ કરે ! ”

“ શ્રી કૃષ્ણગીતા ” અં ૩ શ્લોક ૩૦.

x x x x

આનંદપુર નગરથી એક ગાઉ દુર આવીને ભીલસૈનિકોએ પોતાનો મુદ્દામ રાખ્યો હતો. તહેમનો સરદાર નીરંજન લડાઈની યુક્તિઓ સમજાવતો હતો અને મહાભારતમાંથી યુદ્ધનાં પ્રકરણો વાંચીને પ્રત્યેક સૈનિકને વિરરસથી ઓતપ્રોત કરતો હતો. જે દિવસથી યુવરાજ વિજયસિંહ જેવામાં નહિ આવવાથી નીરંજન ભીલસૈન્યમાં તપાસ કરવા લાગ્યો. છેવટે પોતાની જાવણીથી દર એકાન્ત સ્થળે બેસીને વિજય-

સિહને રૂદ્ધ કરતો જોઈને નીરંજન આશ્ચર્યચકિત થયો, અને તુરત યુવરાજના પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો:—

“ રાજન્ ! તુમે રહેજા શા માટે ? શુ આ સમય રૂદ્ધ કરવાનો છે ? ”

“ બન્ધુ ! મહારી પ્રિય પ્રભાવતીનો વિયોગ હવે સહન થતો નથી અરેરે ! તે બીચારીની શી દશા થઈ હશે ? ”

“ યુવરાજ ! ” નીરંજને કહ્યું. “ મહે એક હજાર બીડસૈનિકોની સરદારી આપીને ગઈ કાલે અદ્રકુમારને પ્રતાપગઢ તરફ રવાના કર્યા હું, અને હું ધારું છું કે—આજે તે બધા દેવી પ્રભાવતીને લઈને અહીં આવી પહોંચશે. તુમે અધીરા થશે નહિ. આવા મગ્નમય પ્રસંગે હૃદયના બળને શીથિલ કરવું એ તુમાગ જેવા વિર રાજપૂત યુવકને શોભાસ્પદ ન કહેવાય ! ”

“ ભાઈ નીરંજન ! મહારા દીક્ષની વાત હું તુને શી રીતે સમજાવું ? સ્વામીજીના તથા તુહારા આગ્રહથી મહે વિશ્વાસના માથે લગ્ન સંબંધ કરેલો હોવા છતાં મહારા હૃદયમાથી પ્રભાવતીની પ્રેમ-પ્રતિમા જરાપણ દુર થતી નથી. અને આ જીવનપર્યંત તે પતિપરાયણ પ્રેમદાને હું વિસ્મૃત કરી શકીશ નહિ. બન્ધુ ! હવે યુદ્ધ કરવાની મહારી ઇચ્છા નથી. કેટલાક દિવસોથી મહારા દિલમાં વૈરાગ્યનાં તત્વો ઓતપ્રોત થઈ ગયાં છે. આ રણક્ષેત્રમાં માત્ર મહારા સ્વાર્થની ખાતર અસંખ્ય નિર્દોષ મનુષ્યોના જીવનના બલ્લીદાન દેવાય એ બાબત મહારાથી સહન નથી થતી. હવે તો હું અને મહારી પ્રભા કોઈ તિર્થક્ષેત્રમાં જઈને પ્રભુભજનમાં બાકીનું આયુષ્ય વ્યતિત કરીએ. એજ મહારી અંતિમ મહત્વાકાંક્ષા છે. ”

વિજયસિહના નિરાશાજનક વાક્યો સાંભળીને યુદ્ધવિર નીરજન અન્નયમ થયો, અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ જેવી રીતે દુરક્ષેત્રમાં હૃદય બળ ગુમાવેલા અર્જુનને કર્મયોગની મીમાંસા સમજાવી હતી, અને રાજ-ધર્મ, માનવ-કર્તવ્ય, તથા સત્યાસત્યનાં તત્ત્વો દર્શાવ્યાં હતાં, એવીજ રીતે યુવરાજ વિજયસિહને નીરજન યુક્તિપૂર્વક ધર્મયુદ્ધ કરવાના સિદ્ધાન્તો સમજાવવા લાગ્યા.

“ રાજકુમાર ! અત્યારે ત્હમારા દેશમાં વ્યાપી રહેલો અત્યાચાર દુર કરવા માટે, પવિત્ર પુરૂષો તથા સ્વધર્મપરાયણ સન્નારીઓનું રક્ષણ કરવા માટે, દેશમાં સુખ અને શાન્તિ ફરીથી સ્થાપિત કરી સત્તાથી ઉન્મત્ત બનેલા રાજ્યાધિશારીઓના જીવનમાંથી નિરાધાર રૈયતને બચાવવા માટે, અને પોતાના પિતાજીનું ખૂન કરીને મહારાણા બનેલા બલીમસિહને ત્હેના પાપકર્મનો બદલો આપવા માટે આ યુદ્ધ કરવાની શું આવશ્યકતા નથી ? ”

નીરજનનાં વાક્યો સાંભળીને વિજયસિહ વિચાર કરવા લાગ્યો એજ વખતે દુરથી સરદાર ચંદ્રકુમારને બીન્નસૈનિકો સાથે પ્રતાપગઢ તરફથી આવતો જોઈને તે હર્ષધેલો બની ગયો. અને ઝટપટ ઉભો થઈને ચંદ્રકુમારના સામે જઈને ત્હેને ભેટી પડ્યો. વિજયસિહને નીરજને કહ્યું હતું કે-દેવી પ્રભાવતીને લઈ આવવા માટે સરદાર ચંદ્રકુમારને પ્રતાપગઢમાં મોકલ્યો છે, પણ અત્યારે ત્હેના માથે પ્રભાવતી જોવામાં નહિ આવવાથી યુવરાજ વિજયસિહના મનમાં અશુભ વિચાર ઉત્પન્ન થયો, અને શકાગ્રસ્ત બનીને તે પૂછવા લાગ્યો.

“ ચંદ્રકુમાર ! દેવી ક્યાં છે ? તું ત્હેમને અહીં કેમ લાગ્યો નહિ ? ”

ચંદ્રકુમારથી એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ - ત્હેનું હૈયું

શોકથી ઉભરાઈ જવા લાગ્યું. પરંતુ થોડીવાર પછી તે સજળ નયને યુવરાજને કહેવા લાગ્યો—

“ રાજન્ ! દેવી પ્રભાવતી આ સંસારમાં નથી. ”

“ હે ! શું મહારી પ્રિયાનુ મૃત્યુ થયું ? ”

“ હા ! ” ચદ્રકુમારે કહ્યું. “ બાળયુવરાજનું હરણ થયા પછી તુરત દેવી પ્રભાવતીએ ક્રોધત્યાગ કર્યો હતો. ”

વિજયસિંહ પોતાની પ્રિયાના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળતાં મંદિત થઈને જમીનપર પડી ગયો, અને ચોધાર આસુએ રોવા લાગ્યો. તહેની આવી કષ્ટાજનક સ્થિતિ જોઈને નીરજન, ચદ્રકુમાર, તથા તમામ ભીલ સૈનિકો પણ અશ્રુપાત કરીને કલ્પાન્ત દરવા લાગ્યા. અને યુવરાજને શુદ્ધિમા દાવીને આશ્વાસન આપવા લાગ્યા.

“ અરેરે ! ” વિજયસિંહ કહેવા લાગ્યો. “ પ્રભુએ આ શું કર્યું ? તે ખીયારીને હું સુખ આપી શક્યો નહિ. પ્રભા.....મહારી બહાલી પ્રભા ! તું ક્યાં ગઈ ? હાય ! મહારું જીવન ફાટી જાય છે, ત્યારે વિયોગ હવે મહારાથી સહન નહિ થાય. ઓ મહારી પ્રણય-પ્રતિમા ! તું મહને ક્યાં મળીશ ? ”

વિજયસિંહથી વધારે બોલી શકાયું નહિ. તહેના અને મિત્રો આશ્વાસન આપવા લાગ્યા, પણ તેથી યુવરાજના હૃદયને જરાપણ શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ નહિ. પ્રિયાના વિયોગે પાગલ સમાન બનેલો વિજયસિંહ ફરીથી બોલવા લાગ્યો—

“ બંધુઓ ! હમને હવે મહારો ત્યાગ કરો. મહારે યુદ્ધ નથી કરવું ! આ ભીલસૈનિકોને સ્વગૃહે ચાલ્યા જવાની રજા આપો, અને મહને

કાષ્ઠ તિર્થસ્થળે જઈને મ્હારી પ્રિયાનુ સ્મરણ કરીને બાકીનું આયુષ્ય પુર કરવા માટે જવા દો. ”

“ રાજન્ ! ” નીરંજને કહ્યું. “ ત્હમારા સ્વાર્થની ખાતર નહિ, પણ બાળયુવરાજ સુરસિંહના કલ્યાણાર્થે તો આ યુદ્ધ કરવાની અવશ્ય જરૂર છે એમ માનવું શું અનુચિત છે ? ”

‘ સુરસિંહ—મ્હારો પ્રિય પુત્ર ! અરે ! તે ક્યાં છે ? પેલી રાક્ષસી રાજબાએ ત્હેને ક્યારનોયે યમલોકમાં મોકલી દીધો હશે ! ”

“ યુવરાજ ! ફિકર કરશો નહિ. ત્હમારો પુત્ર સુરક્ષિત છે. ”

“ હેં ! મ્હારો સુર ક્યાં છે ? ”

“ સ્વામી સ્નેહજ્યોતિના પાસે તે સલામત છે. ” નીરંજને કહ્યું.

બાળયુવરાજ સુરસિંહના હરણ સંબંધી બનેલી ઘટના હજી સુધી વિજયસિંહના જાણવામાં આવી નહોતી. તેથી અત્યારે નીરંજને તમામ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. ઉદ્ધાસ તથા પ્રભાવતીના એક સેવકનું મૃત્યુ, રાજબાની કપટબળ, અને આનંદપુર રાજ્યની આધુનિક સ્થિતિના સમાચાર સાંભળીને વિજયસિંહના દિલમાં અસહ્ય વેદના થવા લાગી. પોતાના પુત્ર સુરસિંહને જીવીત રહેલો સાંભળીને ત્હેને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. અને ભવિષ્યના કર્તવ્ય સંબંધી નીરંજનને પૂછવા લાગ્યો.

“ બાપ ! હવે મ્હારે શું કરવું ? ”

“ યુવરાજ ! ત્હમારા દેશનો ઉદ્ધાર કરવા માટે, ત્હમારી પ્રિય રૈયતને રંજન કરવા માટે, અને ત્હમારો તથા ત્હમારી પ્રજાનો દ્રોહ કરીને માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ સાધનારા માનવ-શયતાનોને યોગ્ય બદલો આપવા માટે આ યુદ્ધ કરીને વિજય મેળવવો ”

“ નીરંજન...બન્ધુ ! મહારા હૃદયમાં અત્યારે અવનવા વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે, મહતે નિષ્કામ-ધર્મનું મૂળ સમજતું નથી. ”

“ રાજન્ ! ત્હમારા અનિશ્ચિંત મનને સ્થિર બનાવો, સકલપથી ઉત્પન્ન થતી સઘળી વાસનાઓને સંપૂર્ણ રીતે તજી દો ! અને એક આદર્શ ક્ષત્રિયકુમાર તરિકે ત્હમારી પ્રજાને ઉદ્ધાર કરવા, તેમજ દેશમાં સુખ તથા શાન્તિ ફેલાવવા માટે યુદ્ધ કરો ! અધર્મીઓ સાથે યુદ્ધ કરવું એમા પાપ નથી, એ તો પ્રત્યેક મનુષ્યની સર્વોત્તમ ફરજ હોવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પણ ગીતામાં અર્જુનને કહ્યું છે કે:— ‘ પોતાના ધર્મને જોઈને પણ તું ડગવાને યોગ્ય નથી. કેમકે ક્ષત્રિયને ધર્મરૂપ યુદ્ધથી બીજું કલ્યાણકારક છેજ નહિ. સુખ અને દુઃખ, લાભ અને અલાભ, જય અને પરાજય સરખાં ગણીને પછી યુદ્ધને માટે જોડાઈ જા ! એમ કરવાથી પાપ થશે નહિ. સ્વધર્મ તરિકે પ્રાપ્ત થએલા આ અનુપમ કર્મને જોઈને કાંપવું, એ ત્હને ઘટતું નથી. મનુષ્યની ઇચ્છા હોવા ન હો, પણ તે સાથે ત્હને ફરવુંજ પડે છે. કર્મ છોડી દેવાના ભારમાં ન પડતાં ઇન્દ્રિયોને મનથી નિગ્રહ કરીને અનાસક્ત બુદ્ધિએ કર્મેન્દ્રિય વડે કર્મ કરવાની યોગ્યતા વધારે છે. કર્મ જ્યાંયો હ્યકર્મણ. અકર્મ કરતા કર્મ શ્રેષ્ઠ છે—માટે તું કર્મજ કર ! યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ કર્મ—યોગ સ્વીકાર ! અને યુદ્ધ કરવા માટે ઉભો થા ! ’ સુત્ રાજન્ ! મહે ત્હમને ગીતોક્ત ધર્મમાંની વ્યાખ્યા સક્ષિપ્તરૂપે કહી સંભળાવી છે. આ બાધવાડોને ત્હમારા અંતરમાં ઉતારીને હવે યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થાઓ ! એજ મહારી નમ્ર અભ્યર્થના છે ”

નીરંજનની અમૃતમય ત્રાણી સાંભળીને યુવરાજ વિજયસિંહને પાતાના ધર્મનું જ્ઞાન થયું ત્હેના દિલમાંથી સંશયાત્મક વિચારો દુર

થયા, અને તહેની વૃત્તિઓમાં નવચેતન વ્યાપી ગયું. દૈરાગ્યમય ભાવ નાઓને હિતેજન આપીને સાંસારિક-ધર્મનો ત્યાગ કરવો, તેના કરતાં સસારમાં રહીને માનવ-ધર્મનું સર્વોચ્ચ પાલન કરવું એજ સન્માર્ગનું મહત્તા સમજાયા પછી યુવરાજ કહેવા લાગ્યો.

“ જ્ઞાતા સુહૃદ્ ! તારા સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધાન્તો સાંભળ્યા પછી મહારા દિલમાં અજન્મ ફેરફાર થઇ ગયો છે, હવે મહારા રાજ્યના રક્ષણ માટે, સુરસિહના શ્રેયાર્થે, અને મહારા ધર્મના પાલનાર્થે હું અવશ્ય યુદ્ધ કરીશ. આ વિગ્રહમાં વિજય મેળવવો અગર મૃત્યુને આધિન થઇને અમર નામના કરવી એજ મહે અંતિમ હેતુ નિયત કર્યો છે ધન્ય છે ! મહારા ક્ષ્મ્યાધાર મિત્ર ! હું તારો આભારી થયો છું. ચાલો, હવે યુદ્ધની તૈયારી કરો ! ”

વિજયસિહના શબ્દો સાંભળીને નીરજન તથા ચંદ્રકુમાર : દિલમાં અપૂર્વ આનંદ વ્યાપી ગયો. અને આ ત્રણ વિરયુવકો બી મૈનિકો સાથે પોતાની છાવણીમાં જઈને વિગ્રહની વ્યવસ્થાઓ કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

“ રાજા કે ચોળી ? ”

“ મ્હને ગસ છોડ ઓ માયા,
હવે વનવાસ જવા દે !

ગુફા ગિરનારની ગોતી,
અહા ! અહલક જગાવા દે !

“ સગાના સ્નેહને છોડી,
પ્રભુથી પ્રીત થાવા દે !

શરીરે ભસ્મ ચોળીને,
હવે ધૂણી ધખાવા દે !

x

x

x

x

“ મણિકાન્ત ”

મધ્યરાત્રિનો સમય હતો, દૃષ્યપક્ષની પચમી હોવાથી ચંદ્રમાનો પણ અસ્ત થયો હતો, સર્વત્ર શાન્તિ હતી, યુવરાજના સૈન્યમાં ચો-કીદારોના સજ્જાદર્શક અવાજ તથા ઘોડાઓના હણહણાટ સિવાય બીજું કંઈ સાંભળવામાં આવતું નહિ. આ વખતે વિજયસિંહના લશ્કરમાંથી એક વ્યક્તિ પોતાના તણુનો ત્યાગ કરીને જંગલ તરફ જવા લાગી. જરા દુર જતાં પહેરગીરે ત્હેને ઓળખીને નમન કર્યું. અને આ વ્યક્તિ સૈનિકને સાવધાન રહેવાની સૂચના કરીને ઝટપટ જંગલ તરફ જવા લાગી. અને એક નિયત ક્ષેત્ર સુધી આવીને ઉભી રહી એવામાં ત્હેણે કોઈ મનુષ્યના મગીતનો મધુર અવાજ સાંભળ્યો.

અને તે ધ્વનિ શ્રવણ કરતાં ગાનાર મનુષ્યને સહજમાં ઓળખી સૂકી.
સંગીત કરીથી ચાલુ થયું:—

“ પ્રેમલ જ્યોતિ ત્હારો દાખવી,
મુજ જીવનપન્થ ઉજાળ.

દુર પડ્યો નિજ ધામથી હું ને,
ઘેરે ઘન અધાર.

માર્ગ સુઝે નવ ઘેર રજનીમાં,
નિજ શિશુને સભાળ.
મ્હારો જીવનપન્થ ઉજાળ.

“ ડગમગતો પગ રાખ તું સ્થિર મુજ,
દુર નજર છે ન જાય;
દુર માર્ગ જોવા લોભ લગીર ન,
એક ડગલુ બસ થાય,
મ્હારે એક ડગલું બસ થાય.

“ આજ લગી રહ્યો ગર્વમાં હું ને,
માગી મદદ ન લગાર;

આપ બળે માર્ગ જોઈને ચાલવા,
હામ ધરી મુઠ જાળ,
હવે માગુ તુજ આધાર.

“ ભલક ભર્યા ચિન્હોથી હું લોભાયો ને,
ભય છતાં ધર્યો ગર્વ,

૧૨

વિત્યાં વર્ષ લોક સ્મરણથી,
સ્ખલન થયાં જે સર્વ,
મ્હારે આજ થકી નવું પર્વ

“ હારા પ્રભાવે નિભાત્રો મ્હને પ્રભુ.
આજ લગી પ્રેમભેર !

નિશ્ચે મ્હને તે સિધર પગલેથી,
ચલવી પહોંચાડશે ઘેર,
દાખવી પ્રેમલજ્યોતિની સેર.

“ કદંમભૂમિ કળણુ ભરેલી ને,
ગિરિવર કેરી કરાડ;

ધસમસતા જળ ફેગ પ્રવાહો:
સર્વ વટાવી કૃપાળ,
મ્હને પહોંચાડશે નિજ દાર.

“ રજની જશે ને પ્રભાત દિજળશે ને !
સ્મિત કરશે પ્રેમાળ;

દિવ્ય-ગણોનાં વદન મનોહર.
મ્હારે હૃદય વસ્યાં ચિરકાળ,
જે મ્હે ખોયાં હતાં ક્ષણવાર.

“શ્રી નરસિંહરાવ દીવેદીયા.”

સંગીત બંધ થયું અને ગાનાર મનુષ્ય પાસે આવતાં શ્રવણ
કરનાર વ્યક્તિ કહેવા લાગી

“ મહારાજ ! આપનો સન્દેશો મળતાં હું બરાબર સમયેજ અહીં આવીને રાહ ભેટી હતી. કહો, પિતાજી ! હવે શી આગા છે ? ”

“ વિલાસ ! ” સ્વામી સ્નેહભર્યોતિ કહેવા લાગ્યા. મહે અત્યાર સુધી ત્હારાથી ગુપ્ત રાખેલી કેટલીક વાતો આજે ત્હને કહી સભળાવવાનો વિચાર રાખ્યો છે. આ યુદ્ધમાં કેવું પરિણામ આવશે ? કેાનું મૃત્યુ થશે, અને કેાણુ વિજય મેળવશે ? તે બાબત સમજવી મુશ્કેલ છે તેથી મહારા દિલમાં ખાનગી રાખેલી વાતો ફક્ત ત્હનેજ કહી સભળાવવાની ખાસ જરૂર છે. વિલાસ ! હવે આ યુદ્ધની પુર્ણાહુતિ થયા પહેલાંજ હું ગીરનારની ગુફાઓમાં જઈને યોગ સાધના કરવાની ઇચ્છા રાખુ છું. બાળયુવરાજ સુરસિંહને તો મહે આપણા ગુપ્ત નિવાસસ્થાનમાં કેટલાક ભીત્તસેવક તથા સેવિકાઓને સોંપ્યો છે. હવે હું તે સ્થળે પાછો જવાનો નથી, તેથી તું બાળયુવરાજનું અસખર રક્ષણ કરજે. બહાદુર બાળા ! તું વિજયસિંહને ચાહે છે ને ? ”

“ પિતાજી ! આપ એક સંન્યાસી હોવા છતાં વારંવાર મહારા આગળ પ્રેમ-પ્રકરણની ચર્ચા કરોછો એ બાબતથી મ્હને અજાણ્ય થાય છે. ”

“ ના, વિલાસ ! હું સંન્યાસી નથી પણ આ આનંદપુર નાજ્યનો હક્કદાર મહારાણો છું. ”

સ્વામી સ્નેહભર્યોતિના શબ્દો સાંભળીને વિલાસ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. અને સંન્યાસીના સામે એકાગ્રતાથી બેવા લાગી. તહેણે ધાયુ કે-અત્યારે સ્વામીજીનું ચિત્ત સ્વસ્થ નથી, તે દીવાના બની ગયા કે શું ?

“ પુત્રી ! ” સ્વામી રનેહજ્યોતિ કહેવા લાગ્યા. મહારા શબ્દો સાંભળીને તું શંકાગ્રસ્ત થઈશ નહિ. હું જે બાબત કહું છું તે તદ્દન સત્ય છે. બહેન ! મહારી આત્મકથા ત્હને સક્ષિપ્તમાં કહું છું તે સાંભળ ! વિલાસ ! અત્યારે હું આનંદપુર રાજ્યનો હક્કદાર રાગજી. સ્વર્ગસ્થ મહારાણા રાજસિંહનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર અમરસિંહ છું, ત્હારા પતિ વિજયસિંહનો પિતા છું. વિલાસ ! હું પણ મહારા વિજયની માતાને મ્હાતો હતો, પ્યાર એ શું ચીજ છે ? અને પ્રેમનો પ્રભાવ કેવો છે, તે બાબત હું સારી રીતે જાણતો હતો—સમજતો હતો. આ પ્રેમની ખાતરજ મ્હારે ગૃહત્યાગ કરવો પડ્યો છે. ”

સ્વામી રનેહજ્યોતિને પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ યાદ આવ્યું, | સ્વર્ગસ્થ પત્નિની અને ત્હેના સમાગમની બાબતોનું સ્મરણ કરતાં ત્હેમનું દિલ શોકાતુર થઈ ગયું, પણ હૃદયમાં ઉછળતા તરંગોને હૃદયમાંજ સમાવી દધને કહેવા લાગ્યા.

“ બહેન વિલાસ ! મહારા પુત્ર વિજયસિંહનો જન્મ થયા પછી મહારી પ્રિયતમાનું મૃત્યુ થયું. આ અકાળ મરણની મહારા હૃદયને એટલી બધી અસર થઈ કે—મ્હેં આ દુઃખમય સંસારનો ત્યાગ કરવાનોજ વિચાર નિયત કર્યો. અને શિકાર કરવાના બહાનાથી મહારા પિતાજીની રજા લઈને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. મ્હેં સાથે રાખેલા અંગરક્ષકોથી હું ખાનગી રીતે વિખુટો પડ્યો, મહારાં વસ્ત્રાભુષણો વિગેરે ઉતારી નાંખીને તે બધું જંગલમાંજ ફેંકી દીધું, અને અગાઉથી તૈયાર કરી રાખેલી એક ભગવા રંગની કફની પહેરી લીધી. કે જેથી મ્હને કોઈ મનુષ્ય ઓળખી શકેજ નહિ. મ્હેં કેટલાક મનુષ્યોને યુક્તિ-પૂર્વક સમજાવીને આનંદપુરમાં મોકલ્યા, અને તમામ સ્થળે શિકાર

કરતાં હિસક પ્રાણીઓથી મહારે મૃત્યુ થવાની અકવા ફેલાવી દીધી મહારા પિતાજીને તપાસ કરતાં મહે જગદમા ફેકા દીધેલાં વસ્ત્રાભુષણો મળ્યાં, અને મહારા મરણની તહેમને પણ ખાત્રી થઈ ચૂકી. પ્રિયાના વિયોગે અસ્વસ્થ બનેલા હૃદયને શાન્ત કરવા હું તિર્થ-યાત્રા કરવા માટે બનારસ, ગયા, જગન્નાથ, અને રામેશ્વર તરફ ગયો એકાન્ત સ્થળે બેસીને માનવજીવનની મહત્તાના તથા પરમદૂપાણુ પરમાત્માની અગમ્ય લીલા સંબંધી વિવિધ વિચારો કરવા લાગ્યો. આ દુનિયામાં મહારી જીવગી હયાત છે, એવું કોઈ પણ વ્યતિના બનણવામાં આવ્યું નહિ છેવટે મહને રાજનગરના દેવ-મંદિરમાં મહેવાની અનિ-ન્યાયે ફરજ પડી રાજદારી ખટપટો બોધ, અને જ્યાં મહારી મેવાનાં આવશ્યકતા હોય ત્યાં જઈને મહે સ્વધર્મ બજાવ્યો. વિલાસ ! હવે આ સાંસારિક હિપાધીઓથી મુક્ત થઈને હું ગીરનારની ગુફાઓમાં મહારે બાકીનું આદુષ્ય વ્યતિત કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. ”

સ્વામી રનેહજ્યોતિની પૂર્વકથા સાંભળીને વિલાસ ચકિત થઈ ગઈ. તહેનાથી એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ સંન્યાસીનો શબ્દ-પ્રવાહ આગળ વધવા લાગ્યો.

“ જહેન ! તું કોણ છે ? તહારાં માબાપ કોણ છે ? અને તહને મહારા પાસે શા માટે રાખવામાં આવી છે ? આ બાબતની સપૂર્ણ હકીકત મહે આ નોંધપોથીમાં લખેલી છે, તે લે અને મહારા ગયા પછી તેમાંની તમામ હકીકત તું વાંચજે તથા મહારા પુત્રને પણ વચાવજે. તહને મહારા પુત્રની પ્રિયતમા અને આનંદપુર રાજ્યની મહારાણી બનાવવી હતી. તે આશા સફળ થઈ છે. મહારા પ્રિય વિજયની સેવા કરીને તહારે જીવન સફળ કરજે. વિલાસ ! હવે હું તહારા પાસેથી સદાને માટે જાઉં છું ”

“ પિતાજી ! ” વિલાસ સ્નગ્ધ નયને કહેવા લાગી. “ મને પણ આપના સાથેજ લઈ જાઓ. ”

“ ના ! જ્ઞેન ! હજુ તું અજ્ઞાન છે, ત્યારે તો મહારા પુત્ર તથા પૌત્રની અને આનંદપુર રાજ્યની મહત્તા વધારવાની પ્રવૃત્તિ કરવાની છે. મહારી યોગ સાધનામાં ત્હને સાથે રાખવાની હવે જરાપણ જરૂર નથી. તું સુખી થા ! અને ત્યારે સ્ત્રી ધર્મ અદા કર ! એજ મહારી અતિમ આશીષ અને આશા છે ”

“ મુરખી ! આ લુહનું પરિણામ શું આવશે ? ”

“ જ્ઞેન ! જ્યાં સત્ય છે ત્યાંજ આખરે જય થાય છે. હજારો હરામીઓ પારકો માલ પડાવી લઈને પોતાની અવમ ઇચ્છાને તૃપ્ત કરે છે, પણ અંતે તો અસત્યનો ક્ષય અને સત્યનો વિજય કરીને પ્રભુ તમામ પરિસ્થિતિ ફેરવી નાંખે છે. ”

આટલા શબ્દો કહીને સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ ઉભા થયા, વિલાસનું દય ચીરાઈ જવા લાગ્યું. તે પોતાની આંખો ઉપર બે હાથ રાખીને દન કરવા લાગી હતી. થોડા સમય પછી ત્હેણે આંખો ઉઘાડીને આમપાસ નજર ફેરવી તો સન્યાસીની દિવ્યમૂર્તિ જોવામાં આવી નહિ. તેથી વિલાસ “ શું પિતાજી ગયા ? ” આટલા શબ્દો બોલીને મૌનિય ઇ પૃથ્વીપર ઢળી પડી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

“ પ્રેતસાહન. ”

“ વીર ! મરી મૃત્યુ દીપાવો,
 ફરી જીવાય તો જશ સાથ;
 વીર ! મરી જીવન્ત બનાવો,
 જીવતાં મુઠદાં કંઈ લાખ. ”
 વહી સ્વર્ગ સચર્યા સેનાનીની,
 મ્હાય અમરગણ સેવ !
 ગજવો હર હર મહાદેવ.

x

x

x

“ કેશવ૦ હૃ૦ શેઠ ”

આનંદપુર નગરની આંતરૂ બીલસૈન્ય વીંટાઈ જવાથી ગ્લેમ-
 સિંહે શહેરના કીલ્લાના તમામ દરવાજા બંધ કરાવી દીધા હતા. દુકા-
 નદારોએ પોતાની દુકાનો બંધ કરી, અને ખેડૂનોએ કૃષિાર્ય છોડી
 દીધું. બાળક, બાલિકાઓ, સ્ત્રીઓ તથા વૃદ્ધ પુરૂષોએ શહેરમાં ફરવાનું
 બંધ કર્યું હતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં બધે ફક્ત સૈનિકો સિવાય બીજું કંઈ
 મનુષ્ય જોવામાં આવતું નહોતું.

એક વર્ષ પહેલાં ગ્લેમસિંહ જેવા પ્રભાવશાળી સેનાપતિ
 તરીકે હતા, એવાજ અત્યારે તે દેખાવા લાગ્યો હતો. રાત્રિદિવસ પરિ-
 શ્રમ કરીને તહેજે પચાસ હજાર માણસોને પોતાના લશ્કરમાં દાખલ
 કર્યા હતા અને પ્રત્યેક સૈનિકને અપૂર્વ સંતોષ આપવાની દૃષ્ટિ

રાખતો હતો. રાજ્યાએ પોતાના આભૂષણો વેચીને રાજકર્મચારીઓના ૭ માસથી બાકી રહેલા માસીક પગારો ચુકાતી આપેલા હોવાથી હવે પરિસ્થિતિ પસંદગી ગઈ હતી. બલીમસિંહે આનંદપુર રાજ્યના તમામ શ્રીમતો અને વારાંગનાઓના પાસેથી પુષ્કળ ધન મેળવ્યું હતું. આ ધન મેળવતાં તહેણે પોતાની સત્તાનો છુટથી ઉપયોગ કરીને અસખ્ય લોકોને ત્રાસ આપ્યો હતો. વિજયસિંહના સાથે યુદ્ધ કરવાની વ્યવસ્થા કરીને બલીમસિંહ રાજ્યાના પાસે આવ્યો, અને વિગ્રહ યોજનાની હકીકત કહેવા લાગ્યો.

“ પ્રિયા ! આવતી કાલે રહવારે હું દિલ્લાના દરવાજા ઉઘાડીને યુદ્ધક્ષેત્રમાં જઈશ. અને વિજય તથા તીરંજનને મદારા બાહુબળનો પરિચય કરાવીશ. તું નગરનું બરોબાર રક્ષણ કરજે. હવે યુદ્ધ કર્યા પસવાય બીજો એક પણ ઉપાય રહ્યો નથી. બહાલી ! આ લડાઈમાં મારી જીન્દગી સલામત રહે એવો સંભવ નથી, હું જરૂર મરી જઈશ ”

“ તહમને કોણ મારે છે ? ” રાજ્યાએ હાસ્યયુક્ત વદનથી પૂછ્યું. “ સાબાશ ! આનંદપુર રાજ્યના મદારાણા ! તહમને કોની ઉપમા આપું ? રાજપૂતને વળી મરણનો ભય હોય કે ? તહેણે તો પોતાના સિદ્ધાન્તની ખાતર આત્મ-સમર્પણ કરવું પડે તો પણ તેથી જરાયે ડરવું જોઈએજ નહિ. તહમારા પાસે પચાસ હજાર સૈનિકો અને લડાઈ કરવાનાં તમામ સાધનો હોવા છતાં આવા નાહિમ્મત શા માટે થાઓછો ? મૃત્યુથી કેમ ડરોછો ? યુદ્ધ કરતાં મરવું એ તો ક્ષત્રિ અને મન એક રમત છે—જીન્દગીની અનુપમ મઝા છે. આયુષ્યની કેમ્મત કેટલી છે એ બાબતની શું તહમને ખબર નથી ? જો તહમારે આવી રીતે નિરાશા અને મૃત્યુના ભયનોજ હૃદયમાં સ્થાન આપવું હોય

તો ત્હમે સુખેથી રાણીનિવાસમાં બેસી રહેજો. ત્હમारी રત્ની હું યુદ્ધ-ક્ષેત્રમાં જઈશ, અને મ્હારી વિરતાનો પરિચય કરાવીશ. ”

“ ના, રાજા ! મ્હારી દિવંગન ! હું છુપાઈ રહું, અને તું ત્રડવા માટે ખય એ બાખત મ્હને શોભાસ્પદ કહેવાય નહિ. મ્હને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, મ્હારો વિજય વાવટો ફરકાવવાની મહત્વાકાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે, પણ ક્રૂર મરવાની મરજી રતી નથી, અરે, રાજા ! લડાઈ કરતાં કદાચ હું મરી જાઉં ના-ત્હારી અને મ્હારી તથા આ બધી જાહોજલાલીની શી દશા થાય ? આવું ઉત્તમ પ્રકારનું રાજસુખ કોણુ ભોગવે ? આજ બાખતના વિચારો કરીને મ્હારા જીગરની શક્તિ શીથિલ થઈ ગઈ છે. ”

જાલીમસિંહના નિરાશાજનક શબ્દો સાંભળીને રાજાને ત્હેના પ્રત્યે તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો, અને જાલીમસિંહને પ્રેતસાહનજનક શબ્દો કહેવા લાગી.

“ મ્હારા પ્રિય પ્રિયતમ ! ત્હમે જરાપણુ ગભરાશો નહિ. હું પુરૂષનો વેશ ધારણુ કરીને ત્હમારા પાસેજ રહીશ. અને ત્હમારા અંગરક્ષક તરીકે કામ કરીશ. મ્હારા બહાલા ! હવે ત્હમે નિશ્ચિંત થયા ને ? ચાલો, મધ્યરાત્રિનો સમય થઈ ગયેલો હોવાથી હવે આરામ લેઓ, અને ત્હમારા દિલમાંથી શંકાઅસ્ત વિચારોને દુર કરીને નવચેતન પ્રગટાવો. ”

જાલીમસિંહ અને રાજા પોતાના શયનશુદ્ધમાં ગયાં, અને શાન્તિપૂર્વક નિદ્રા લેવા લાગ્યાં. જ્યારે સહવાર થયું ત્યારે આ દપતિ જાગૃત થઈને યુદ્ધમાં જવાની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યાં. સૈનિકોએ પોતાનાં હથેલીયારો તૈયાર કર્યાં, નોખતોના ઉત્સાહવર્ધક અવાજ થતા

હતા, અને ઝંઝેડ સૈનિક પોતાના મહારાણાના હુકમની રાહ જોવા લાગ્યો હતો. ગલ્લીમસિલ લડાઈનો પોશાક પહેરીને ઘોડાપર બેઠો, રાજ-બાએ તહેને શસ્ત્રો આપ્યા, અને પોતાના પતિને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તે નીચેનું રણગીત ગાવા લાગી:—

“ ચલો, શરવીર ! ચલો જઈએ,
સુલટનો યશમારગ લઈએ;
સુણો સૂતા કેશરી જાગે,
કે રણુનાં રણુશીંગડાં વાગે. ”

‘ ઉઘ્યા સ્થળ સ્થળ ક્ષત્રિય જાયા,
શ્રીકૃષ્ણે વરદ શ ખ વાયા;
ગરોએ શસ્ત્ર-કવચ લીધાં,
કે બીખે સિહનાદ કીધા. ”

“ ચડ્યા રણુરથે રાય રાણા,
મહાભારત વળી મડાણાં;
ચાંડા ! જગની હાકલ વાગે,
જગતના શરવીરો જાગે. ”

‘ ઉભી જત ! લઈને યશમાળા,
અમરને દાર અમર બાલા,
ચલો જત ચલો, વીર બંકા !
અમર મારગ દો રણુડકા. ”

x

x

x

“ કવિશ્રી ન્હાનાલાલ ”

રાજાનાં રણગીત સાંભળીને જાલીમસિહના શીથિલ થએલા હૃદયમાં અપૂર્વ જાગૃતિ વ્યાપી ગઈ, હવે તહેણે યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરેલા હોવાથી શહેરના દરવાજા ઉઘડાવ્યા, અને ‘હરેહર મહાદેવ’ ના જયનાદ દરતો પોતાના સૈન્ય સાથે યુવરાજની જાવણીના સ્થાને આવીને ઉભો રહ્યો.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

“ યાદવાસ્થળી. ”

“ ઝાઝા નખળા લોકથી. કદી ન કરીએ વેર;
કીડી કાળા નાગનો, પ્રાણજ લે આ પેર. ”

“ કવિ શ્રી દલપતરામ. ”

“ રાજકુમાર ! હું ત્હમારા પાસે એક વિનંતિ કરવા માટે આવ્યો છું. ”

“ મહારા નીરંજન ! ” વિજયસિંહે કહ્યું “ મહારા પાસે વિનંતિ કરવાનો આવશ્યકતા હોયજ નહિ. કહો, ત્હમારી શી ઇચ્છા છે ? ”

“ રાજન ! આજે ત્હમે યુદ્ધમાં જશે નહિ. આપણા ત્રસ્કરના મુખ્ય અધિપતિ તરીકે ત્હમારી પતી હુંજ કામ કરીશ. ”

“ નીરંજન ! ત્હમારું કહેવું ઠીક છે. પરંતુ એમ કરવાથી લોકો શું કહેશે ? રણક્ષેત્રમાં મહારી ગેરહાજરી જોઈને કેટલાક સૈનિકોના મનમાં વિવિધ પ્રકારની શંકાઓ ઉત્પન્ન થશે, અને એમ થતા મહારા દિલમાં પણ સખ્ત વેદના વ્યાપી જશે. પરંતુ ત્હમારી ઇચ્છાને આધિન થઈને ફક્ત આજનો દિવસ હું યુદ્ધમાં ભાગ નહિ લેવાનું કબુલ કરું. ”

યુવરાજ અને નીરજન વાર્તા-વિનોદ કરતા હતા, એજ વખત આનંદપુર શહેરના દિશાપર બહુકાના અવાજે થવા લાગ્યા, અને તુરત દરવાજે ઉઘડી ગયો જલ્દીમસિહને હડવા માટે આવેલા જોદન નીરજનને ઘણા આનંદ થયો, તહેણે પોતાની બસી વગાડીને બીલ-સૈનિકોને સાવધાન રહી યુધ્ધનો આરભ કરવાની સૂચના કરી, અને લશ્કરના અગ્રભાગમાં આવીને પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો. રાજપૂત અને બીલ સૈનિકો વચ્ચે અરસપરસ કાપાકાપી થવા લાગી, રણક્ષેત્રમાં રક્તની નદીઓ વહેવા માંડી, તલવારો, તીર, બહુકા, તથા ભાલાઓના મારથી સખ્યામધ સૈનિકો મૃત્યુને શરણુ થવા લાગ્યા. ઘોડા, અને હાથીઓના આર્તનાદ, તથા શસ્ત્રોના ખણખણાટથી ચારે દિશાઓ ગાજી રહી, અને બને પક્ષના સૈનિકો તરફથી નિ:સીમ વીરતા દર્શાવવાની લાગણી જોવામાં આવતી હતી.

આ સમયે નીરજન પોતાના લશ્કરના મોખરે આવ્યા હતા. યુવરાજ વિજયસિંહ એક ઝાડ ઉપર બેસીને આ બધું દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો હતો. તહેને આજે નીરજનની સર્વોત્કૃષ્ટ વીરતા જોવી હતી, યુવરાજ પોતાના હિતચિન્તક સુહૃદને જોઈને ખુશી થતો હતો. અને આંવા સાત્વિક હૃદયનો મિત્ર મેળવવા માટે પોતાને ભાગ્યશાળી સમજીને પ્રભુના આભાર માનતો હતો. નીરજનનું આવું અનુપમ સૌન્દર્ય તહેણું કદી જોયું નહોતું. તહેના સર્પાકારે લટકી રહેલા કેશ, હાથમાં પકડેલું તેજોમય ખજર, ભગવા રંગનો બાંધેલો ફેટો, અને યુધ્ધકળાની કુશળતા જોઈને વિજયસિંહ મુગ્ધ થયો. તહેના દિલમાંથી ક્ષણભર રણક્ષેત્રની વાત પણ જૂલી જવાઈ, અને પોતાના દિલદાર દોસ્તના સામેજ એકાગ્રતાથી જોવા લાગ્યો હતો. આ વખત જલ્દીમસિહના એક સૈનિક

આવીને યુવરાજ વિજયસિંહનું મસ્તક કાપી નાંખવા માંડે પોતાની તલવાર ઉઘી કરી. આ અનાવ જોઈને ચતુર ચંદ્રકુમારે તુરત પોશ્વર કર્યો

“ રાજકુમાર ! સાવધાન ! ”

ભયકર ડોહાહાલ થતો હોવા છતાં વિજયસિંહે ચંદ્રકુમારનો અવાજ સાંભળ્યો, અને તુરત ઉભો થઈને પોતાનું ખૂન કરવા આવેલા રાજપૂત સૈનિકનું શીર તલવારથી ઉડાવી દીધું. હવે વિજયસિંહના દ્વિત્વમાં અપૂર્વ જીભ્સો વ્યાપી ગયો. પરંતુ તહેણે આજે લડાઈમાં ભાગ નહિ લેવાની નીરજનના પાસે કબુલાત કરેલી હોવાથી અનિચ્છાએ શાન્ત બેસી રહ્યો. પણ ચીંધીની લીલા કંઈ જુદીજ હોય છે. રાજકુમાર જ્વલીમસિંહે જ્યારે યુવરાજને નિવૃત્ત બેઠી રહેલો જોયો, ત્યારે તહેણે ઝરાઝર નીશાન તાકીને વિજયસિંહની છાતીમાં એક તીર માર્યું. અને આ તીર વાગતાં તે બેભાન થઈને જમીનપર પડી ગયો. પોતાના મહારાણાને ધાયત્ર થએલા જોઈને કેટલાક બીજા સૈનિક ચતુરાઈ વાપરીને વિજયસિંહને તહેના તબુમાં લઈ ગયા અને વાગેલું તીર બેચી દલાડીને ઝરાઝર સારવાર કરવા લાગ્યા.

હવે જ્વલીમસિંહે પોતાના ઘોડાને નીરજનના સામે ઉભો રાખ્યા. ઘણા દિવસે પોતાના શત્રુને નજીક આવીને ઉભો રહેલો જોઈને નીરજન પ્રસન્ન થયો અને જીરુસાદાર અવાજથી કહેવા લાગ્યો.

‘ શયતાન ! તું આવ્યો ? ચાલ, ડીક થયું ! હવે મહારા માથેજ યુદ્ધ કર, અને બીજા-સરદારના ભૂજબળની પરીક્ષા કરી લે ’

નીરજનના શબ્દો સાંભળીને જ્વલીમસિંહ હસવા લાગ્યો. અને પોતાના હાથમાં પકડેલી તલવાર અનાવીને બોલ્યો

“ નીરંજન ! શું તું મને આગમ્ભો નથી ? મહારા બાહુબળની પરીક્ષા તને હમણાંજ કરાવું છું ”

“ નરાધમ જ્ઞાતીમ ! હું તને બરાબર જાણુ છું. પોતાના પિતાની હત્યા કરનારા શયતાનની વિરતાનો મને સંપર્શ અનુભવ છે. આજે મહારાજ હાથે તારું મૃત્યુ થશે, એ બાબત બરાબર સમજ લેજે ! ”

“ નાદન છોકરા ! ” જ્ઞાતીમસિહે કહ્યું. ‘ તારો માત્રીક વિજયસિંહ મહારા તીરથી ધાયત્ર થઈને ક્યારનોયે પરલોકમાં પહોંચી ગયો હશે. હવે તું આ યુદ્ધ ક્રાંતા માટે કરે છે ? જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. તારા બીજ-સૈનિકોને રગ્ન આપીને મહારા સાથે સલાહ કર ! અને તારા અપરાધો માટે ક્ષમા-પ્રાપ્તિ કરીને મહારા શરણમાં આવ ! ”

“ આગ્રાશ ! પોતાના પિતાનું ખૂન કરીને રાજગાદી મેળવનાર જ્ઞાતીમ ! તારા શબ્દો સાંભળીને મને હમ્મણ આવે છે. તારા સાથે સલાહ કરું ? કદિ નહિ ! સર્પને દુધ પાછને ઉછેરવા કરતાં તને છુંદા નાખવા એજ હિતકારક હોઈ શકે તારી સોનેરી જળમાં હું સપડાઈ જઈ એમ માનીશ નહિ, આજે તો હું તારું ખૂન કર્યા મિલાય રહેવાનોજ નથી. ”

“ નીરંજન ! સ્વામી સ્નેહજ્ઞાતિએ મને કંઈ હતું કે-ક્રાંત પુરુષતા હાથે તારા મરણ નહિ થાય, એટલે તારા શબ્દો સાંભળીને હું કરી જવાનો નથી ”

“ નરાધમ જ્ઞાતીમ ! હું પુરુષ નથી, પણ સ્ત્રી છું મારું નામ વિદ્યામ છે ”

“ હેં ! શું વિલાસ ? ” બલીમસિહ ચમક્યો, અને કહેવા લાગ્યો.
 ‘ બીલ-સરદાર નીરજન અને અરણ્યબાળા દીવાની વિલાસ એ
 એકજ વાકિત હશે, એ બાબતની મ્હને અત્યારેજ ખબર પડી છે
 ડીક, વિલાસ ! તું સ્ત્રી છે, પણ કોઈ અબળાના હાથે મ્હારે મરણ
 નહિ થાય એવી સ્વામી સ્નેહજ્યોતિએ મ્હને ભવિષ્યવાણી કહી હતી. ”

“ હરકત નહિ, મ્હારા વેશ પરિવર્તનથી હું પુરૂષ નથી, તેમ
 એક અબળા-સ્ત્રીજાતિ પણ દેખાતી નથી. આવી સ્થિતિમાંજ આ
 ખજરથી હું ત્હારે જરૂર ખૂન કરીશ. ”

વિલાસના શબ્દો સાંભળીને બલીમસિહના હૃદયમાં ક્રોધ અને
 વિકાર જાગૃત થયો. ત્હેણે તુરત પોતાની તલવારનો વિલાસના મસ્ત-
 કપર ફટકો માર્યો, ચતુર વિલાસે તે ધાને ચૂકાવીને પોતાના ઘોડાને
 ફેરવ્યો. અને એક હાથમાં પકડેલું ખજર બલીમસિહની છાતીમા
 મારીને ત્હેને જમીનપર ફેંકી દીધો. અચાનક પોતાના મહાગણાને
 ધાયત્ર થયેલો જોઈને રાજપૂત સૈનિકો ગભરાયા. અને આત્મ-રક્ષ-
 ળ્યાર્થે નાસવા લાગ્યા. આ વખતે રાજબાએ નારી જતા મૈન્યને
 રોકવાનો પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થવાથી વિલા-
 સના સાથે હાંધુલ્લ કરવા માટે તૈયાર થઈ. અને રમણીઓએ અર-
 સપરસ પોતાના હથીયારો ચલાવવા માંડ્યા, પણ આખરે રાજબાને
 વિલાસે પકડી લીધી. અને પોતાના બીલસેવકાની મદદથી ત્હેને કેદ કરી.

વિલાસના ખજરનો ધા વાગવાથી બલીમસિહ ચીસ પાડીને
 ઘોડાપરથી પૃથ્વીપર પડ્યો હતો. હવે ત્હેનાથી એક શબ્દ પણ બોલાયો
 નહિ. અને ઘોડો સમય તરફડીને ત્હેને પાખી આત્મા આ ક્ષણભગુ
 ખમારનો ત્યાગ કરીને પરલોકમાં ચાલ્યો ગયો. આવું ભયકર દશ્ય

મેષને રાજ્યાની આંખોમાથી અવુધારા વહેવા લાગી, પરંતુ તે આખતની દરદાર નહિ રાખતાં વિલાસ રાજ્યાને પોતાના માથે લઇને કુવરાજ વિજયસિંહના પાસે આવી પહોચી. અને ખેલાન થએલા કુવરાજની માવજત કરવા લાગી વિલાસ જેવી અનુપમ સુન્દરીના હૃદયનો અર્પણ થતા વિજયસિંહને જરા લાન આપ્યું. તહેણે આંખો કિવાડી, અને ધીરેધીરે કહેવા લાગ્યા.

“ બન્ધુ નીરજન ? ”

“ નાથ ! હવે હું નીરજન નહિ. પણ આપની દારી વિલાસ જુ. ” વિલાસે પહેરેલો પુરપાંખો પોપાક ઉતારતાં કહ્યું. આવો અજબ દેખાતો થએલો જોઈને વિજયસિંહ આશ્ચર્યચકિત થયા, અને કહેવા લાગ્યા.

“ રૂ વિલાસ એજ નીરજન ? ”

“ હા મહારા વ્હાણા ! મહે આપને અત્યાર સુધી ઠગ્યા હતા. રામીજની સલાહથી હું મહારા પહેરવેશમાં સમયાનુકુળ પરિવર્તન કરતી હતી અને પુરપાંખા વેશમાં ‘ નીરજન ’ એ નામાભિધાનથી ઓળખાતી હતી ”

“ સાચાશ ! વિલાસ ! તું પણ બહુ ચતુર છું હોં ! ! ! ”

“ નાથ ! આપના પવિત્ર પ્રેમે અને સમાગમે મ્હને ચતુર બનાવી છે પણ વ્હાણા ! રામી સ્નેહજ્યોતિ-આપના પિતાજી ગયા. ”

“ કયા પિતાજી ? ” વિજયસિંહે અધીરાઈથી પછ્યું.

“ સંન્યાસી મહાગજ સ્નેહજ્યોતિ. જે મહાત્માની શીતળ છાયામાં હોતે આપે એક વર્ષ વ્યતિત કર્યું. તે મહાપુરૂષ સંન્યાસી નહિ, પણ

ગૃહત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગએલા આપના પિતાજી અમરસિંહ હતા. ”
આકાશમાંથી વિજળી પડતાં જેવી રીતે મનુષ્ય ચમકે છે, એવી રીતે
વિજયસિંહ ચમક્યો. અને ઘડીભર મૌન રહીને કહેવા લાગ્યો.

“ મહારા પિતાજી આ મંસારમા હયાત છે, આ સમાચાર સાં-
ભળીને મહારા હૃદય-સાગરમા આનન્દ-તરંગો ઉછળવા લાગ્યા છે.
વિલાસ ! કહે આ હકીકત ત્હને કેવી રીતે મળી ? અને હવે મહારા
પિતાજીની મ્હને મુક્તાકાંત ક્યારે થશે ? ”

“ પ્રાણાધાર ! ગર્ભ દ્વારે રાત્રે મ્હે આપણી છાવણીથી એક
ગાઉ દુર જગલમા સ્વામીજીની મુક્તાકાંત લીધી હતી, તે વખતે ત્હેમણે
પોતાની આત્મકથા મ્હને કહી સભળાવીને બધો ભેદ ખુલ્લો કર્યો હતો.
વળી ત્હેમણે પોતે લખેલી એક આનગી તોંધપોથી પણ મ્હને આપી
હ. અને આ તોંધપોથી વાંચતાં મહારા જીવન-સબધી પણ કેટલીક
અજ્ઞાન ઘટનાઓ મહારા જાણવામાં આવી છે. જ્ઞાતા ! આપના પિતાજી
હવે યાગસાધના કરવા માટે ગીરનારની ગુફાઓમાં ચાલ્યા ગયા છે,
અને ભવિષ્યમાં મુક્તાકાંત નહિ થવાની પણ મ્હને સૂચના આપેલી
હોવાથી હવે પુનઃ ત્હેમનાં દર્શન થાય એવી જરાપણ આશા રહી નથી. ”

વિલાસે કહેલી વાત સાંભળીને હવે વિજયસિંહનું હૈયું વિષાદથી
ચીરાઈ જવા લાગ્યું અને પોતાના પિતાનો વિયોગ અસહ્ય લાગવાથી
તે સજળ નયને કહેવા લાગ્યો.

“ અહોસોસ... ..પિતાજી ! ત્હમે આ શું કર્યું ? મ્હને ત્હમારી
ઓળખાણ શા માટે આપી નહિ ? અરે ! હવે તો મહારા કમનસિયમા
ત્હમારો વિયોગ ભોગવવાનોજ રહ્યો. ”

કહ્યાન્ત કરતા યુવરાજને આશ્વાસન આપીને વિલાસ કહેવા લાગી.

“ પ્રાણેશ્વર ! હું પણ આપના પિતાજીના એક રાજપત-સેવકની પુત્રી છું. જ્યારે આપનાં માતૃશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો. અને તે પ્રવિત્ર દેવીનો વિયોગ સહન નહિ થવાથી આપના પિતાજી શીઘ્રર કરવાના બહાનાથી ગૃહત્યાગ કરીને સન્યાસીના વેશમાં દેશાટન કરવા માટે આદ્યા ગયા, અને આખા દેશમાં તહેમણે પોતાના મૃત્યુની અકવા ફેલાવી, ત્યાર પછી મહારાં માખાપ પણ નિર્થયાત્રા કરવા માટે નીકળ્યાં હતા. દૈવયોગે મહારી માતા અને મહારા પિતાનો એક અરાખ્યમા સ્વર્ગવાસ થયો હતો. આવું હૃદયભેદક દૃશ્ય અચાનક આપના પિતાજીના જોવામાં આવતા તહેમણે એ અને મૃતદેહોનો અભિ-સંસ્કાર કરીને મ્હને બચાવી. આ વખતે મહારી ઉમ્મર કક્ત બે વર્ષની હતી. આપના પિતાજીએ રાજનગરમાંના દેવમન્દિરમાં પોતાનો નિવૃત્તિ-નિવાસ રાખીને મહારે સંરક્ષણ કર્યું છે. આ બધી હકીકત આપના પિતાજીએ જાણીને મ્હને આપેલી નોંધપોથી વાચવાથી આપ સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકશો.”

વિશ્વાસ અને વિજયસિંહ વાર્તાલાપ કરતાં હતાં, તે વખતે ચર-ત્ર ચંદ્રકુમારે આવીને કહ્યું કે --

“ રાજન ! આનંદપુરના પ્રમુખને આપનો સત્કાર કરવા માટે નગરના દિક્ષાના મુખ્ય દરવાજા પાસે આવીને રાહ જુએ છે, તથા આપણું લશ્કર પણ તૈયાર થઈ ગયું છે માટે હવે પધારો ! ”

ચંદ્રકુમારની અન્યથાના સાંભળીને યુવરાજ, સુરસિંહ અને વિશ્વાસ એક હાથીપર બેસીને રાજગઢ તરફ જવા લાગ્યાં. અને જ્યારે તેઓ દરવાજાના દાખલ થયા ત્યારે હનિયકુમાર વીર, દિશોગસિંહે, તથા કેટલાક વક્ષદાર પ્રમુખનેઓએ તહેમનો અપૂર્વ સત્કાર કર્યો અને મહારાણા વિજયસિંહની જગ્યા એવા ગગનભેદક અવાજથી તમામ ગજસેનાઓ પોતાના હૃદયનો અજાનક દર્શાવ્યો.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

“ સત્યનો જય. ”

“ સહત સતાપ આપ પરકો મીટાવે તાપ;
કરુણા કો દુમ શુભ છાયા સુખકારી હે.
“ શુરવીર ક્ષમાવાન, -કોટી-પતી માન નાહી;
જ્ઞાનકો નીધાનજ્ઞાન ગભીર ગુણધારી હે.
“ દ્રોષ દીક્ષ નહિ લેવે શરન આવે શીશ દેવે;
પરમારથ વ્રતી જીનક મન પ્રાણુ પ્યારી હે.
“ કહત હે કવિ ગંગ, સુનો મેરે દીક્ષીપતિ.
વિશ્વમે ખીરલસો મનજનકી ગલીહારી હે.

x

x

x

x

“ કવિ ગંગ ”

“ દેવી ! આપના પાસે આ કોનું બાળક છે ? ” કેટલાક રાજ-
કર્મચારીઓ અને પ્રમુખનો વિલાસને પૂછવા લાગ્યા.

“ ભાઈઓ ! આ ભાગ્યશાળી બાળક તમારા રાજપુત્રા પુત્ર
અને આનંદપુર રાજ્યના ભવિષ્યના મહારાણા છે. દેવી પ્રભાવતીએ
આ બાળકુવરાજ સુરસિંહને પ્રતાપગઢમાં જન્મ આપ્યો હતો, અને
ત્યાંથી રાજ્યાના ઘાતકો દ્વારા આ ભાગ્યવંત બાળકનું મહે ખૂન થતું
અટકાવીને રાજનગરના દેવમંદિરમાં ગરામર સાવધાનીથી રાખવાનો
અદોઅસ્ત કર્યો હતો. ”

વિલાસની વાત સાંભળીને તમામ શ્રોતાજનોના હૃદયમાં અપૂર્વ આનંદ થયો અને તમામ લોકો આ સદ્ભાગી દેવપતિ તથા બાળપુત્ર વરાજને શુભાશિર્વાદ આપવા લાગ્યા. વિજયસિંહના પિતા અમરસિંહે સ્વામી જ્ઞેહજ્યોતિનું નામ સાધાનું હરીને જે પરોપકારાત્મક કાર્યો કર્યા હતાં, રાજબાની સલાહથી પતિત બનીને જલ્દીમસિંહે યુવરાજના બદલે બૂલથી મહારાણા ગર્જસિંહનું ખૂન કર્યું હતું. વિલાસની હત્યા થઈ, અને પોતાનાં માતૃપિતાનું તિર્થયાત્રા કરતા અરણ્યમાં મૃત્યુ થતાં રાજનું અમરસિંહે તેનું સંરક્ષણ કર્યું. આ બધી હકીકત વિનામ તમામ ગજસેવકો તથા નગરજનોને સવિસ્તર રીતે કહી સંભળાવી. આનંદપુરમાં આવીને વિલાસે વારાંગનાના વેશમાં કિશોરસિંહ તથા કેટલાક રાજભક્તોને કહેલો માર્મિક સંદેશો પણ યાદ કરાવતા તમામ શ્રોતાજનો અત્યંત થયા, અને વિલાસને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. ભીલ સરદાર નીરજન અંત વિલાસ એ એકજ વ્યક્તિ છે, એ બાળન સમજવામાં આવતા પ્રજાજનોના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

જ્યારે વિજયસિંહ ગજભૂવનમાં આવીને બેઠો, ત્યારે તેનું હૃદય શોકથી ભરાઈ આવ્યું. તેને પોતાના દાદા અને પિતાનો સાત્વિક સ્નેહ યાદ આવતા અમલ્ય મનોવંદના થવા લાગી, જલ્દીમસિંહ અને રાજબાગે પ્રજાજનોની કરેલી પાયમાલી જોઈને તેના દિલમાં હવે રૈયતનું કલ્યાણ કરવાના સન્માર્ગો ઉદ્ભવવા લાગ્યા હતા. આ યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરેલો હોવા છતાં વિજયસિંહના હૃદયમાં આનંદ નથી. અત્યારે તે આખા શહેરમાં ઘેરઘેર ફરતો થતો હતો. જ્ઞેહજ્યોતના ભાઈઓ ગયા. કન્યાઓના પિતાઓ ગયા. સ્ત્રીઓના સ્વામીઓ ગયા, અને માતાના પુત્રો ગયા. હજારો નિર્ધન મનુષ્યો તૃપ્તને સારણ થયા હતાં અને આ પનાતથી આખા ગજમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિના હૃદયમાં શોકાગ્નિ સળગી

રહ્યો હતો. પરંતુ આ મનોવેદના દખાવીને તમામ પ્રજાજનો પોતાના મહારાણા વિજયસિંહને અભિનન્દન આપવા લાગ્યા. અને પોતાની લોભવૃત્તિને સતોષવાની ખાતર અજ્ઞાન પ્રજાવર્ગને સ્વેચ્છાનુસાર હુંડીને તાગડધિન્ના કરનારાં જુદીમી જાલીમ, તથા રાક્ષસી રાજાનાં નામ દધને અસંગમ્ય નગરજનો તેમના પ્રત્યે ધિક્કાર દર્શાવતા હતા.

વિજયસિંહે રાજકુમાર જાલીમસિંહનો મૃતહેદ પોતાના પાસે રાજગદમાં મગાવ્યો, અને તહેનો ધાર્મિક વીધીથી અગ્નિસસ્કાર કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. વિજયસિંહની ઉત્તમોત્તમ લાગણી જોઈને રાજાને પોતાનાં કરેલા કુકર્મો યાદ આવ્યાં, અને પુષ્કળ પશ્ચાતાપ કરવા લાગી. જ્યારે તહેણે રાજગદમાં પોતાના પતિનો મૃતહેદ જોયો. ત્યારે જાલીમસિંહના પાછળ સતી થવાની રજા આપવા માટે વિજયસિંહના પાસે અવ્યર્થના કરવા લાગી. રાજાને હવે ભૂતકાળમાં કરેલાં દુષ્કર્મો યાદ આવે છે, અને તહેના અંતઃકરણમાં અકસોસ થાય છે, એવું સમજીને ઉદાર હૃદયના યુવરાજે રાજાને સતી થવાની રજા આપી. અને આ કમનશિષ્ય દપત્તિ અગ્નિદેવની સળગતી જ્વાલામાં ભરિમભૂત થઈ ગયાં.

થોડા દિવસ વિત્યા પછી યુવરાજ વિજયસિંહે આનંદપુરની રાજગાદીપર પોતાના પુત્ર સુરસિંહનો અપૂર્વ ધામધુમથી રાજ્યાભિષેક કર્યો, અને પોતે બાળયુવરાજના પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરવાનું રાજસભામાં જાહેર કર્યું. હવે આખા દેશમાં પૂર્વવત્ સુખ અને શાન્તિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું, રાજ્યાભિષેકની ખુશાલીમાં તમામ કેદીઓને બંધન મુક્ત કર્યા, ગરીબોને અન્નવસ્ત્રનાં ધન અપાયાં, અને પોતાની પ્રજાનું સંપૂર્ણ રીતે કલ્યાણ કરવાની યુવરાજે જાહેર રીતે પ્રતિજ્ઞા

કરી. સર્વ સ્થળે આનંદ છવાઈ ગયો. અને આ અપૂર્વ પ્રમંગે તમામ સભાજનોએ ‘ મહારાણા શ્રી સુરસિહજીની જય ’ એવા પોકારોથી આનંદપુરનું વાતાવરણ ગળાવી દીધું.

સત્યનો જય, અને અસત્યનો ક્ષય એ સર્વમાન્ય દેવી નિયમનો અત્યારે સાક્ષાત્કાર થવા લાગ્યો હતો. જે મનુષ્યોએ ફક્ત પોતાના જ સ્વાર્થની ખાતર અનેક પ્રકારના પ્રપચો કરીને પોતાનો હેતુ અલ્પ સમય માટે સફળ કર્યો હતો, તે તમામ મનુષ્યોને તહેમનાં કુકર્મોનું ફળ મળી ગયું આ સંસારમાં તેઓ હતા ન હતા થઈ ગયા, અને જગતના ઇતિહાસમાં તહેમનાં નામ કાળા અક્ષરે લખાઈ ગયાં. પોતાના હૃદયમાં અહંકારને સ્થાન આપીને પ્રજાના પોકારો પ્રત્યે બેદરકાર રહેનાર અને રક રૈયતને દુઃખ દેવામાં જ પોતાની સત્તા અને શક્તિનો નિપ્પ્રયોજન ઉપયોગ કરનાર ખરો વિજેતા ન કહેવાય. પણ રાજમદ, ધનમદ, સત્તામદ, અને યુવાનીનો મદ સર્વોપે દુર કરીને ધર્માચરણ કરનાર ખરો વિજેતા કહેવાય છે. અને આ સૃષ્ટિમાં તેજ મનુષ્ય પરમપૂજ્ય ગણાય છે. પોતાની રૈયતને ત્રાસ આપીને રાજાઓ અગર તહેમના અધિકારીઓ ભલે મગફળ થતા હોય, પ્રજાની અજ્ઞાનતા તથા હીનતા પ્રત્યે ભલે હાસ્ય કરતા હોય, અને નિરાધાર વ્યક્તિઓના રક્તથી પોતાની મહેલાતો રંગીને ભલે સ્વેચ્છાનુસાર મોજશોખને તૃપ્ત કરતા હોય, પરંતુ આખરે તો એ અહંકાર પશ્ચાતાપમાં-હાસ્ય રૂદનમાં-અને વૈભવ વિપત્તિમાં પલટાઈ જાય છે. જગતના ઇતિહાસમાં આવા પરિવર્તનના અસંખ્ય દાખલાઓ નોંધાઈ ચૂક્યા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ સત્યાસત્યદર્શક હકીકત લખાશે. મનુસ્મૃતિમાં કહેલું છે કે-“ અધર્મ કરનારને અધર્મનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી. કદાપિ અધર્મ કરનારને પોતાને તેનું ફળ ન મળ્યું

તો તહેના પુત્રને મળે છે, અને કદાચ પુત્રને ન મળ્યું તો તહેના પૌત્રને મળે છે. પરંતુ નિષ્ફળ જતું નથી. ”

આ દુનિયામાં સત્કર્મો કરીને સર્વોત્તમ ગણાતા માનવ જીવનની સફળતા કરવી એજ બાબત મહત્વની હોઇ શકે. આત્મસંતોષાર્થેજ લોભવૃત્તિને ઉત્તેજન આપીને તાત્કાલિક લાભ લેવા કરતાં એવા ક્ષણિક સ્વાર્થને સદાને માટે તિલાંજલિ આપવામાં આવે તો પ્રત્યેક મનુષ્ય ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચે છે, તહેને દાનિકારક ફળ ભોગવવું પડતું નથી, અને પ્રભુની અદૃશ્ય શિક્ષાઓના પ્રહારથી તહેનું રક્ષણ થાય છે. પરોપકાર, ન્યાય, પરાક્રમ, અને સત્કાર્યોથી જે મનુષ્ય દુનિયાને ઉપયોગી થયો છે, તહેનું જીવન ધન્યવાદને પાત્ર ગણાય છે. જેની ઉદારતાથી અનેક નિરાધારોના દુઃખ નાબુદ થયાં છે, જેના વિરત્વથી પુષ્કળ અશક્તોનું સંરક્ષણ થયું છે, અને જેની સામાજિક સેવાથી સેંકડો માણસોએ આશીર્વાદો વર્ષાવ્યા છે, તેજ મનુષ્યો આ દુનિયામાં અમર નામના કરી ગયા છે. જે વ્યક્તિની જરાપણ ખ્યાતિ નથી. તે જીવે તોયે શું? અને મરી જાય તોયે શું? અસખ્ય પ્રાણીઓ જન્મે છે, જીવે છે, અને મરે છે. પણ પરોપકારાર્થે વપરાયા વિનાનું જીવન તદ્દન નિરૂપયોગી કહેવાય છે. અद्याપિ સુધી પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી રામ અને કૃષ્ણનાં યશોગાન ગવાય છે પરદુઃખભંજન વિક્રમ, ક્ષત્રિય કુળભૂષણ રાણા પ્રતાપ, શુરવિર શિવાજી, અને સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ઇત્યાદી અનેક મહાત્માઓ અમર નામના કરી ગયા છે. કહ્યું છે કે:—

“કાંઈ એક જણે જગમાં જન્મી, કાંઈ કાંઈ સુંદર સુદૃત્ય કીધાં;
કાંઈ એક જણે નિજ માનવ બન્ધુને, સહાય કરી આશીષ લીધાં.

“કોઈ એક જણે ગાઈ ગીત મધુર, કંઈકના હૃદયને શાન્ત કર્યું;
 કોઈ એક જણે પ્રકટાવી પ્રસન્નતા, અન્યના હૃદયનું દુઃખ હર્યું.
 “કોઈ એક જણે મહાવિપદ વિષે, કરી સહાય સાર્થક મિત્ર ધર્મ કર્યો;
 કોઈ એક જણે શબ્દ શ્રવણ કર્યો, નિજ આશ્રિતનો ઉપકાર ભર્યો.
 “કોઈ એક જણે જઈ એકાંતમાં, નિજ સ્વરૂપતાણું રૂંડું ધ્યાન ધર્યું;
 કોઈ એક જણે ‘દેશસેવા’ કરી, એવું સાચા હૃદયનું વચન ઉચ્ચર્યું.
 “કોઈ એક જણે નિજ ધર્મને કાળ, અધર્મ પ્રતિ યુદ્ધને આદર્યું;
 કોઈ એક જણે નિજ જીવન ગાળ્યું, તપાદિમાં એકાંતે શાન્તિ ભર્યું.
 “કોઈ એક જણે વ્યવહારે રહી સાચા સાધનથી સાધી ઉત્તમતા;
 કહો બન્ધુ ! વિચારી મૂકો તો જરા, એવા ‘કોઈ એક જણ’ તે ત્હમે શું હતા ?

“શ્રી ઉપેન્દ્ર”

સત્ય ધર્મની મહત્તા કેટલી સર્વોત્કૃષ્ટ છે, તે પ્રત્યેક વાંચક
 બન્ધુ અને બહેનોને ઉપરના સદ્બોધક કાવ્યથી સમજશે.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

“સ્વદેશ ધર્મ.”

॥ જનની જન્યભૂમિશ્ચ સ્વર્ગદિપિ ગરીયસી ॥

x

x

x

આજે આનંદપુર નગરમાં સવ ત્ર સ્થળે આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો હતો. આજે તમામ મનુષ્યોનાં હૃદયો હૃષેથી ઉછળી રહ્યાં હતા. અને આજે પોતાના પ્રિય રાજનની આજ્ઞાનુસાર અસંખ્ય માણસો રાજ-સભામાં આવીને મહારાણા વિજયસિંહનાં વચનામૃતનું પાન કરવા માટે આતુર થઈ રહ્યા હતા જ્યારે તમામ પ્રજાજનો શાન્ત થયા ત્યારે મહારાણા વિજયસિંહે પોતાના હૃદયોદ્ગાર બહાર કરવાની શરૂઆત કરી.

“ મહારા બહાદ્રા પ્રજાજનો અને સેવકો ! આજના મનરંજન પ્રસંગે તમારી રાજભક્તિની પ્રશંસા કરીને જે-જેણે કહેવાની મહેનત કરી પડી છે. મહારા દુઃખના દિવસોમાં મહારી સાથે રહીને તમો સર્વેએ મહેનત જે અનુપમ મદદ કરી છે, તે બાબતના મહારે કયા શબ્દોમાં પ્રશંસા કરવી તે સુખનું નથી. બીજાનું-એ મહારા રાજ્યના એક ભૂપણરૂપ છે. બીજોની રાજકીય કુશળતા, વફાદારી, અને સ્વાર્પણતાથીજ મહારા રાજ્યનું ગૌરવ આજે ટકી શક્યું છે. સ્વદેશના ઉદ્ધાર માટે તમે મહેનત કિમતી મદદ કરી છે, તેના બદલા તરીકે હું તમને વંશપરંપરાના હક્કથી કેટલીક બગીચો અને રોકડ રકમની બક્ષીસો આપીને કૃતાર્થ થાઉં છું. ”

“ ધર્માવતાર રાજન્ ! ” એક ભીંત સરદારે કહ્યું. “ રાજભક્તિ અને સ્વદેશસેવા એ અમ્હારો પરમ ધર્મ છે સ્વધર્મપરાયણ રાજની સેવા કરવી અને સર્વદા વફાદાર રહેવું એ અમ્હારું મુખ્ય જીવનસૂત્ર છે. સ્વદેશના કલ્યાણાર્થે તન, મન, અને ધનનું બલિદાન આપવું એ અમ્હારો સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત હોવાથીજ અમ્હે આપની કોઈ પણ પ્રકારના બદલાની આશા રાખ્યા વિના સેવા કરી છે. અને ફક્ત અમ્હારી ફરજ અદા કરીને દૃતાર્થ થયા છીએ. ”

“ સાબાશ ! મ્હારા પ્રિય સૈનિકો ! ત્હમારા હૃદયની ઉચ્ચતમ ભાવના માટે હું ત્હમને ધન્યવાદ આપુ છું. ત્હમારી સંપૂર્ણ મદદ વિના હું મ્હારા રાજ્યની સ્થિતિ સુખમય કરી શક્યો નહોત. આજના મંગલમય પ્રસંગે પણ જે વિર પુરૂષોએ મ્હારી ખાતર પોતાના જીવનનો ભોગ આપ્યો છે, ત્હેમના માટે દીલગીરી દર્શાવવાની તક પણ હું જતી કરતો નથી. હવે આપણે માતૃભૂમિનું જયકિર્તન કરીને આજના કાર્યના પૂર્ણોદ્ધતિ કરીએ. ” મહારાણા વિજયસિંહે કહ્યું.

જન્મભૂમિનું સ્તવન કરવા માટે તમામ સભાજનો ઉભા થયા, અને મનરજન સ્વરે ગાવા લાગ્યા.

“ વન્દે માતરમ્. ”

સુજલામ્—સુફલામ્—

મલયજ શીતલામ્

શશ્યશ્યામલામ્ માતરમ્ !વન્દે૦

“ શુભ્રજ્યોત્સ્ના પુત્રક્રિયામિનીમ્ ,

પુત્ર કુસુમિત-દુમદલ શોભિનીમ્ ;

સુહાસિનીમ્—સુમધુર બાપિણીમ્ ,

સુખદામ્-વરદામ્-માતરમ્ ! ” ...વન્દે૦
 “ ત્રીશક્રોટિ કહ-કલ્પકલ્પ નિનાદ-કરાલે,
 દ્વિત્રીશક્રોટિ ભુજૈર્ધૃત ખર કરવાલે,
 અખન્ના કેન મા એ તો બલે ?
 બહુ બલ ધારિણીમ્-નમામિ તારિણીમ્,
 રિપુદલ વારિણીમ્-માતરમ્ ! ”...વન્દે૦
 “ તુમિ વિદ્યા, તુમિ ધર્મ,
 તુમિ હૃદિ, તુમિ મર્મ;
 ત્વં હિ પ્રાણાઃ શરીરે !
 બાહુતે તુમિ મા શક્તિ,
 હૃદયે તુમિ મા ભક્તિ!
 તોમારધ પ્રતિમા ગડી-
 મન્દિરેમન્દિરે. ”
 “ ત્વહિ દુર્ગા-દશ પ્રહરણુ ધારિણી,
 કમલા કમલદલ વિહારિણી;
 વાણી વિદ્યાદાયિની-નમામિ ત્વાંમ્ ! ”
 “ નમામિ કમલામ્-અમલામ્-અતુલામ્,
 સુજલામ્-સુક્લામ્-માતરમ્. ”.....વન્દે૦
 “ શ્યામલામ્-સરલામ્-સુસ્મિતાં-ભૂષિતામ્,
 ધરણીમ્.....ભરણીમ્.....માતરમ્. ”
 વન્દે માતરમ્.

“ અંકિમચન્દ્ર ”

માતૃભૂમિનુ જયકિર્તન સમાપ્ત થયું. અને મહારાણા વિજયસિંહે
 પોતાના કુટુંબીઓ, મિત્રો, અને સૈનિકોને અત્યંત આમ્રહપૂર્વક અ-

ધિકાર, જાગીરો તથા બક્ષીસો આપીને દરેક વ્યક્તિની ચોચ કદર કરી. પરમકૃષ્ણણ પરમાત્માની ઉદારતા-કૃપા ઇચ્છનારાએ પ્રભુનાંજ સતાનરૂપ અનેક ગરીબો અને નિરાશ્રિત માનવ-જન્મુઓના કલ્યાણાર્થે પોતાનું જીવન પરાર્થમય બનાવી દીધું. અને રાષ્ટ્રની ખરી ઉન્નતિ કરવા માટે સામાજિક સેવાના સન્માર્ગો તથા ઉચ્ચ આદર્શોના પરમ ઉપાસક-બનેલા મહારાણા વિજયસિંહે પોતાની મહાત્મ હૃદયશક્તિને પરોપકારાર્થે સમર્પણ કરી દીધી. સમય પુરો થઇ જવાથી સભાજનોને સ્વસ્થાને જવાની રજા આપીને મહારાણા વિજયસિંહ પોતાના નિવૃત્તિનિવાસમાં ચાલ્યા ગયા.

પ્રિય વાંચકો ! પોતાનાં કુકર્મોનું ફળ ભોગવી ચૂકેલાં જલ્દીમસિંહ અને રાજ્યા જેવાં પાત્રોની કારકિર્દી વિષે હવે કંઈ નવિન જાણવાનું બાકી રહ્યું નથી. પોતાના કર્મોનું ફળ લેમને આ જન્મમાંજ મળી ગયું અને ફક્ત લેમનાં અધમાચરણોની સ્મૃતિ આ સસારમાં રહી ગઇ !

x

x

x

રાજ્યાની સખી કુસુમ સરદાર ચદ્રકુમારને આતી હતી. આ બાબતની મહારાણા વિજયસિંહને ખબર પડતાં તે પ્રેમી બાળાનો પોતાના વકાદાર સરદાર ચદ્રકુમાર સાથે લગ્ન-સંબંધ કરાવીને આ આદર્શ-દંપતિને મહારાણાએ શુભાધિવાદ આપ્યા.

x

x

x

આનંદપુર રાજ્યમાં પોતાની વિજય-જ્વજ્વ પ્રસારતી વિજયસિંહની ઉજવણ કિર્તી ચોમેર પ્રસરી રહી. અને તમામ પ્રજાજનોના હૃદયમાં રામરાજ્યની ભાવના થવા લાગી બાળયુવરાજ સુરસિંહને

વિદુષી વિલાસ પોતાના પુત્ર પ્રમાણે ઉછેરીને તહેને યોગ્ય કેસવણી
આપવા લાગી. આનંદપુર રાજ્યમાં સુખ-શાન્તિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી
ગયું. અને આ સ્વધર્મ-પરાયણ પ્રેમીપાત્રો સર્વદા આનંદમાં જીવન
વ્યતિત કરવા લાગ્યાં. એ પણ એક ઇશ્વરી ચમત્કાર ! ! !

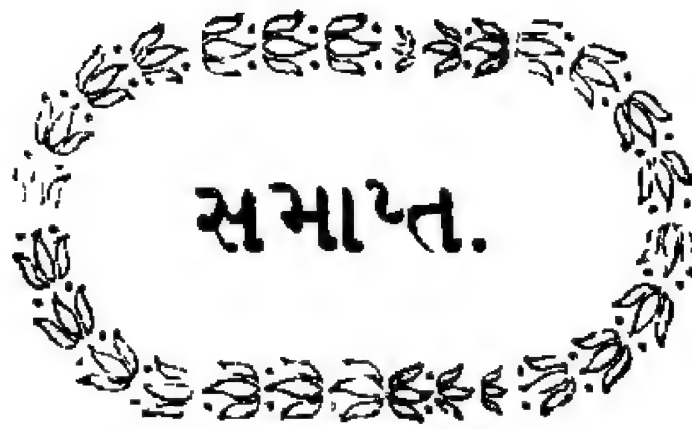
x

x

x

“ સર્વેઽત્ર સુખિનઃ સંતુ સર્વે સંતુ નિરામયાઃ ।
સર્વે ભદ્રાણિ પश्यंतુ મા કિંચિદ્ દુઃસ્વમાप्नुયાત્ ” ॥

ૐ શાન્તિ શાન્તિ . શાન્તિ .

(આયુર્વેદ વિદ્યાનો અદ્ભૂત ચમત્કાર.)

આંતરડાના જુનામાં જુના વ્યાધિને કાબુમાં લાવી જે થોડા વખતમાં સંપૂર્ણ નિરોગી બનવું હોય તો માણસા-વાળા વૈદ્ય કેશવલાલ પ્રભુરામ યાજ્ઞિકની નં. ૧-૨-૩ ની ગોળીઓ વાપરો. કે જંનાથી ફક્ત એકજ દિવસમાં ખાત્રી થશે. વધુ ખુલાસા માટે નીચેના સરનામે રૂબરૂ મળો, અગર સંપૂર્ણ હકીકત સાથે પત્ર લખો.

વૈદ્ય કેશવલાલ પ્રભુરામ યાજ્ઞિક.

માણસા—(મહીકાંઠા)

(દાંતનાં તમામ દર્દો માટે અમારો “ ગોડડન દુધ પાઉડર ” વાપરો.)

વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય તરફથી પ્રકટ થયેલું નવીન પુસ્તક.

(માનસિક સંદેશ શિક્ષક.)

આ પુસ્તકના અભ્યાસથી તમે તમારા ધરમાં બેઠાંજ તમારા સંદેશાઓને કોઈપણ પ્રકારના બાહ્ય તારના દોરડા જેવા સાધન સિવાય ગમે ત્યાં પહોંચાડી શકશો. વાયરલેસ ટેલીગ્રાફ સંબંધી તો તમે ઘણું વાંચ્યું હશે પણ વાયરલેસ ટેલીગ્રાફ કેવી રીતે થઈ શકે છે તે તો તમને આ પુસ્તક શીખવશે. મરાઠીમાં આ પુસ્તક બહાર પડ્યા પછી તેની હજારો પ્રતો બપી છે, અને ગુજરાતી જાણનાર માટે અમારા તરફથી શુદ્ધ અનુવાદ કરાવ્યો છે.

મનુષ્યનું યથાર્થ સામર્થ્ય શું છે અને કેવાં અદ્ભુત કામો કરી શકે છે તે તો તમને આ પુસ્તક વાંચશે ત્યારે જણાશે.

પુસ્તક સાચી ક્રિયાઓથી ભરેલું છે અને તેમાં પ્રતિ-પાદન કરેલા વિષયો અનુભવમાં મૂકવા સગવડ પડે તેથી સંખ્યામાં ચિત્રો આપી તેની ઉપયોગીતા વધારી છે. મૂલ્ય ફક્ત બાર આના પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય, અડાજણ-સુરત.

“ વૈદ્યવિદ્યાનો મહાન્ ચમત્કાર. ”

ગુરના મહાન્ પ્રતાપથી તેમજ અમારા વંશપરપરાના
આલતા આવેલા અતુલવથી સિદ્ધ કરેલી રામબાણુ દવાઓ.
નીચે પ્રમાણે રોગ માટે:—

અગ્રહણી, અતીસાર, ધાતુક્ષીણતા તેમજ પેટના
તમામ દરદો સંબંધી તથા સ્ત્રીઓના ગર્ભાશય સંબંધી
રોગ, જેવા કે રૂતુનું અનિયમિત આવવું, શુદ્ધ, છોડ, પ્રદર,
હિરટીરીયા, સુવારોગ વિગેરે દર્દોની દવાઓ ગેરંટી સાથે
આપીએ છીએ. રૂબરૂ મળો, અગર લખો. દવા વી. પી.
થી મોકલવામાં આવશે.

દીંટાદણુવાળા વૈદ્ય—

હરજીવનદાસ મુળદેવરામ ભટ્ટ.

માણસા—(મહીકાંડા)

“ જન્યોંઓ માટે અમારી બાલજીવન નામની દવા
જરૂર વાપરો.

(યોગ વિજ્ઞાન.)

ગુજરાતમાં માસિકો તો ઘણાંયે નીકળે છે, પરંતુ યોગવિજ્ઞાન માં જે વિષયો ચર્ચાય છે, તે વિષયો તો લઘુમંને બીજે કોઈ સ્થળે નહિજ જડે. અને આજ કારણથી યોગવિજ્ઞાન ગુજરાતના સાહિત્યની ચાલુ પ્રણાલીકામાંથી મુકત રહી તે પોતેજ એકલું અને સ્વતંત્રપણે સમાજની સર્વદેશીય પ્રગતિના રાજમાર્ગ ગંભીર રીતે ચર્ચે છે. અને તેમાં આવતા વિષયોની બીજાં જાહેર પત્રોએ યોગ્ય પ્રશંસા કરી છે. આપને જો એ સાહિત્યનો ઉપલોગ કરવાની વૃત્તિ હોય તો આજેજ આહુક થાઓ. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૦-૦ આ માસિક પત્રના આહુકોને ૨૫૦ પૃષ્ઠનું એક ઉત્તમ પુસ્તક લેટ મળે છે. તાકીદે લખો:—

જેઠાલાલ નાથાલાલ દવે.

કલોલ. (ઉં ગુજરાત)

(જપ અથવા ઈશ્વરને મઠવાનો માર્ગ.)

આ નામનું એક ઉપયોગી પુસ્તક અમારા તરફથી હાલમાજ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. આજે પ્રત્યેક મનુષ્ય ઈશ્વરને મળવાને ઉત્સુક હોય છે. પોતાના ઇષ્ટદેવ પરમેશ્વર, પદ્મજમ્બર, ખુદા, એના દર્શનની અભિલાષા દરેકને હોય છે. આ પુસ્તક ઈશ્વરને મળવાનો રાજ્યમાર્ગ દર્શાવે છે. અને તે પ્રત્યેક ધર્મના બંધુઓને વાંચવા વિચારવા અને મનન કરવા યોગ્ય છે. જપનું સુંદરમા સુંદર સ્વરૂપ તે દર્શાવે છે. અભ્યાસકને પડતી કઠીનતા દૂર કરવાના સુગમ માર્ગોનું તે પ્રતિપાદન કરે છે. પુસ્તક પ્રગટ થતામાંજ તેની ૧૫૦૦ પ્રત તો એક ઉદારચિત ગૃહસ્થ તરફથી વહેંચાઈ છે. મિત્રોને ભેટ આપવા લાયક અને જ્ઞાતિની લહાણીઓમાં આપવા લાયક પુસ્તક થયું છે. તમે વાંચો અને જરૂર પ્રમુન્ન થશો. પાકું પુંકું સોનેરી નામ અને સુંદર છપાઈ હોવા છતાં બહોળા ફેલાવાના ઉદ્દેશથી કિંમત માત્ર એક રૂપીએ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ આજેજ મંગાવી લો.

પ્રભુશંકર નરભેરામ વ્યાસ.

તત્રી વિધિજ્યોતિ અડાજણ-સુરત.

(શેઠાણીને શું જનમશે ?

છોકરો કે છોકરી ?)

જો—

તમારે એકજ મિનિટમાં જાણવું હોય તો મંગાવો—

ગર્ભ પારખવાનું યંત્ર.

(Sex=Indicator)

આ યંત્રની શોધ કરી જર્મનીએ દુનિયામાં અજાયબી ઉત્પન્ન કરી છે. એક નાનો બાલક પણ આ સાદા યંત્રથી એક મિનિટમાં કહી શકે છે કે સગર્ભા સ્ત્રીને છોકરો જનમશે કે છોકરી ? કિંમત માત્ર રૂપિયા ત્રણ.

પોસ્ટેજ માફ—

શંકરલાલ મંડલ કવિ.

ઉંઝા.

(ઉત્તર-ગુજરાત)

ગુજરાતી ભાષામાં સરજી રીતે લખાતું માસિક.

“ વિશ્વજ્યોતિ. ”

આ માસિક પત્રમાં શારીરિક, વ્યવહારિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના ઉપાયો, પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં ચાલતી નવીન શોધો, તથા આપણા આર્યતત્ત્વજ્ઞાનના વિષયો ચર્ચવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી અને સ્ત્રી ઉપયોગી લેખ, ચાલુ વાર્તા વગેરે ઉપયોગી વિષયો તેમાં પ્રતિમાસે પ્રકટ થાય છે.

એક વખત આ માસિકના ગ્રાહક થવા તમને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરવામાં આવે છે. તમે તેના ગ્રાહક થશો તો તમને તમારી ઉન્નતિના ઘણા ઘણા ઉપાયો અણુર્વામાં આવશે, વાર્ષિક લવાજમ માત્ર સવાત્રણ રૂપિયા.

વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય.

અડાજણ-સુરત.

